Sovětsko-čínský blok a tři ústřední strategické fronty

BRZEZINSKI
k čemu ameriku zavazuje její globální převaha
VELKÁ ŠACHOVNICE
MLADÁ FRONTA 1999

© Zbigniew Brzezinski 1997
Translation © Zina Freundová, Anna Grušová, 1999
ISBN 80-204-0764-2

Mým studentům - jako pomoc k vytvoření zítřejšího světa
1800056005

ÚVOD

VELMOCENSKÁ POLITIKA

Už od doby, kdy se světadíly začaly vzájemné politicky ovlivňovat, tedy zhruba před pěti sty lety, byla Eurasie středem světové moci. Národy obývající Eurasii - i když převážně z jejího západního okraje - pronikaly různými způsoby a v různých érách do ostatních oblastí světa a ovládaly je v souladu s tím, jak jednotlivé eurasijské státy získávaly zvláštní postavení a užívaly výsad nejvýznamnějších světových mocností.

V posledním desetiletí 20. století došlo ve světovém dění k zásadnímu posunu. Mocnost stojící mimo Eurasii vůbec poprvé vynikla nejenom jako hlavní rozhodčí eurasijských mocenských vztahů, ale i jako svrchovaná světová velmoc. Porážka a rozpad Sovětského svazu byly posledním stupněm k rychlému vzestupu mocnosti západní polokoule, Spojených států, jako jediné a první skutečně globální velmoci.

Eurasie svou geopolitickou důležitost přesto neztratila. Na jejím západním okraji, v Evropě, se koncentruje značná část politické a ekonomické moci světa, ale zároveň se z její východní oblasti, Asie, v poslední době stalo živoucí centrum hospodářského růstu a sílícího politického vlivu. Jakým způsobem se globálně angažovaná Amerika vyrovná se složitými mocenskými vztahy v Eurasii - a zejména dokáže-li zabránit nástupu jiné dominantní a antagonistické eurasijské mocnosti -, bude prubířským kamenem americké schopnosti uplatňovat světové prvenství.

Z toho vyplývá, že kromě pozornosti věnované nejrůznějším novým aspektům moci - technologii, komunikaci, informacím, obchodu a financím - nesmí americká zahraniční politika ztrácet ze zřetele geopolitickou stránku věci a musí použít svůj vliv v Eurasii k vybudování stabilní kontinentální rovnováhy, přičemž Spojené státy by měly v politických záležitostech zaujímat postavení rozhodčího.

Eurasie tedy představuje šachovnici, na níž se i nadále odehrává zápas o světové prvenství, a nedílnou součástí tohoto zápasu musí být I geostrategie - strategicky řízené naplňování geopolitických zájmů. Stojí za povšimnutí, že v poměrně nedávné minulosti, v roce 1940, se dva uchazeči o světovou moc, Adolf Hitler a J. V. Stalin, jednoznačně shodli (na tajných jednáních v listopadu téhož roku), že by Amerika měla být z Eurasie vyloučena. Oba dva si uvědomovali, že by příliv americké moci do Eurasie překazil jejich ctižádostivé plány na světovou nadvládu. Oba dva sdíleli přesvědčení, že Eurasie je středem světa a že ten, kdo vládne Eurasii, vládne i celému světu. O půl století později nahradila tuto poučku otázka: Bude americký primát v Eurasii trvalý a jakým směrem se bude nejspíše ubírat?

Konečný cíl americké politiky by se měl přibližovat ideální představě spočívající ve vytvoření světového společenství na základě konkrétní spolupráce a v souladu s dlouhodobým vývojem a základními zájmy lidstva. Mezitím je však nanejvýš důležité, aby v Eurasii nepovstal vyzývatel schopný Eurasii ovládnout, a tudíž i vyzvat Ameriku na souboj. Záměrem této knihy je tedy stanovit srozumitelnou a komplexní eurasijskou geostrategii.

Zbigniew Brzezinski Washington D.C. duben 1997

KAPITOLA 1

HEGEMONIE NOVÉHO TYPU

Hegemonie je stará jako lidstvo samo. Avšak nynější dominance Spojených států je naprosto výjimečná v tom, jak rychle k ní došlo, jakým způsobem se uplatňuje a že má globální rozměr. Během jediného století se Amerika transformovala - a zároveň byla transformována dynamickým vývojem mezinárodní scény - ze země poměrně izolované na západní polokouli v mocnost celosvětového dosahu a vlivu, jež nemá obdoby.

KRÁTKÁ CESTA KE GLOBÁLNÍ NADVLÁDĚ

Španělsko-americká válka v roce 1898 byla pro Spojené státy první vítěznou válkou v zámoří. Posunula americký vliv daleko do Tichomoří, za Havaj, až na Filipíny. Koncem století byli již američtí stratégové plně zaměstnáni koncipováním doktrín pro námořní nadvládu nad dvěma oceány a americké námořnictvo začalo ohrožovat vžitou představu, že Británie „vládne mořím". Nároky na zvláštní status Spojených států jako jediného strážce bezpečnosti západní polokoule (nároky vyhlášené už dříve v Monroeově doktríně a následně ospravedlněné údajnou „osudovou předurčeností" Ameriky) ještě posílilo vybudování Panamského průplavu, což Spojeným státům dopomohlo dosáhnout námořní nadvlády jak nad Atlantským, tak Tichým oceánem.

Základ pro narůstající americké geopolitické ambice poskytla rychlá industrializace hospodářství. Na začátku první světové války vytvářela rychle se rozvíjející americká ekonomika asi 33 % světového hrubého národního produktu, což odsunulo Velkou Británii z místa vedoucí průmyslové země. Na tuto pozoruhodnou hospodářskou dynamiku příznivě působila kultura, která podporovala experimentování a inovace. Americké politické instituce a ekonomika volného trhu vytvořily nebývalé možnosti pro ctižádostivé a obrazoborecké nová-tory, nezatížené při sledování vlastního snu starobylými privilegii či zkostnatělou společenskou hierarchií. Stručně řečeno, americká kultura byla mimořádně příznivá pro ekonomický růst, navíc přitahovala a rychle

asimilovala nejnadanější jedince ze zahraničí, čímž usnadňovala další rozšiřování americké moci.

První světová válka poskytla americkým vojenským silám poprvé příležitost proniknout do Evropy. Dosud poměrně izolovaná mocnost pohotově přepravila přes oceán několik set tisíc svých vojáků. Bylo to zaoceánské vojenské tažení, které svým rozměrem a dosahem nemělo obdoby a signalizovalo vstup nového významného hráče do mezinárodní arény. Právě tak důležité bylo, že válka vyústila v první velký diplomatický pokus Spojených států uplatnit americké zásady ve snaze nalézt řešení mezinárodních problémů Evropy. Známých čtrnáct bodů Woodrowa Wilsona vneslo do evropské geopolitiky americký idealismus posílený americkou mocí. (Již o patnáct let dříve hrály Spojené státy významnou úlohu při řešení konfliktu na Dálném východě mezi Ruskem a Japonskem, a upevnily tím svůj rostoucí mezinárodní význam.) Na světové scéně se tak plně projevilo spojení amerického idealismu a americké moci.

Přesněji řečeno, první světová válka byla ještě válkou především evropskou, nikoli světovou. Ale její sebedestruktivní charakter znamenal začátek konce evropské politické, ekonomické a kulturní převahy nad ostatním světem. Ani jediná evropská mocnost nedokázala v této válce přesvědčivě zvítězit a výsledek konfliktu byl silně ovlivněn zásahem nastupující neevropské mocnosti, Spojených států amerických. Od té doby se Evropa postupně stávala spíše objektem než subjektem světové mocenské politiky.

Toto období, kdy Spojené státy zaujaly vůdčí postavení ve světě a v mezinárodněpolitickém dění, trvalo však jen krátce, neboť se rychle stáhly na pozici - která je plně uspokojovala -, v níž se mísil izolacionismus s idealismem. Přestože v polovině 20. a začátkem 30. let sílily na evropském kontinentu projevy totalitarismu, Spojené státy, disponující tehdy mocným loďstvem na dvou oceánech, jež zcela jasně předčilo britské námořnictvo, zůstávaly jaksi mimo hru. Američané raději globální politice pouze přihlíželi.

V souladu s tímto postojem byla i americká představa o bezpečnosti, založená na názoru, že Amerika je kontinentální ostrov. Americká strategie se zaměřila na ochranu pobřeží, tedy jen na vlastní území, a jen okrajově se zabývala mezinárodními nebo globálními záležitostmi. Rozhodujícími mezinárodními hráči ještě zůstávaly evropské mocnosti a v rostoucí míře Japonsko.

Evropská éra ve světové politice definitivně skončila během druhé světové války, první války skutečně globálního rozměru. Bojovalo se současně ve třech světadílech a zároveň i v Atlantském a Tichém oceánu. Pro globální rozměr této války bylo velmi příznačné střetnutí britských a japonských vojáků - zastupujících jeden vzdálený západoevropský ostrov a stejně vzdálený

východoasijský ostrov - na indicko--barmských hranicích, tisíce kilometrů od jejich domovů. Z Evropy a Asie se stalo jedno velké bojiště.

Kdyby ve válce jasně zvítězilo nacistické Německo, pak by globální převahu získala jediná evropská mocnost. (Vítězství Japonska v Tichomoří by zemi vycházejícího slunce přineslo převahu na Dálném východě, ale s největší pravděpodobností by Japonsko i nadále zůstalo jen regionálním hegemonem.) Místo toho porážku Německa zpečetily především dvě vítězné mimoevropské velmoci, Spojené státy a Sovětský svaz, které se staly nástupci Evropy v úsilí o globální nadvládu.

O tuto nadvládu probíhalo následujících padesát let bipolární americko-sovětské soutěžení. V určitém ohledu představovalo uskutečnění oblíbené teorie geopolitiků: postavilo proti sobě vedoucí světovou námořní velmoc, kontrolující jak Tichý, tak Atlantský oceán, a vedoucí světovou velmoc kontinentální, ovládající tzv. Heartland - centrum Eurasie. (Ostatně zeměpisně sovětsko-čínský blok nápadně připomínal mongolskou říši.) Geopolitická dimenze snad nemohla být zřetelnější: Severní Amerika proti Eurasii a v sázce celý svět. Vítěz by skutečně ovládl celý svět. Jakmile by jedna strana zvítězila, nikdo by jí už nestál v cestě.

Oba soupeři šířili ideologickou vizi naplněnou historickým optimismem. Oběma ospravedlňovala vynakládané úsilí a zároveň upevňovala jejich přesvědčení o jistém vítězství. Oba soupeři pevně ovládali svůj prostor - na rozdíl od imperiálních evropských uchazečů o globální hegemonii, z nichž žádný nikdy plně neuspěl v uplatnění rozhodující převahy ani v samotné Evropě. Aby posílili vliv na své vazaly a podřízené státy, používali oba soupeři ideologii způsobem, který připomínal dobu náboženských válek.

Globální geopolitický rámec působnosti spolu s proklamovanou všeobecnou platností soupeřících dogmat dodávaly tomuto zápolení neobvyklou intenzitu. Avšak další faktor - mající rovněž globální aspekt - učinil tento souboj zcela ojedinělým. Nástup jaderných zbraní znamenal, že otevřené vojenské střetnutí obou hlavních soupeřů by nejen přivodilo jejich vzájemnou zkázu, ale mohlo by také zahubit podstatnou část lidstva. Intenzita konfliktu proto podléhala mimořádné sebekontrole ze strany obou rivalů.

V geopolitické oblasti se konflikt odehrával převážně v okrajových částech samotné Eurasie. Sovětsko-čínský blok ovládal většinu Eurasie, ale její okrajové části nekontroloval. Severní Americe se podařilo pevně usadit jak na nejzápadnějším, tak i nejvýchodnějším pobřeží obrovského eurasijského kontinentu. Obrana těchto kontinentálních předmostí (na západní „frontě" ji symbolizovala blokáda Berlína, na východní korejská válka) se tak stala prvním strategickým testem toho, co vešlo ve známost jako studená válka.

V závěrečné fázi studené války se na mapě Eurasie objevila třetí obranná „fronta" - jižní (viz mapa na str. 15). Sovětská invaze do Afghánistánu okamžitě vyvolala dvojí americkou odezvu: jednak přímou podporu domácímu odboji v Afghánistánu s cílem zastavit sovětskou armádu, jednak mohutné posilování vojenské přítomnosti Spojených států v Perském zálivu jako zastrašující prostředek proti jakémukoli dalšímu pronikání sovětské politické nebo vojenské síly dále na jih. Spojené státy se angažovaly v obraně Perského zálivu souběžně s prosazováním svých bezpečnostních zájmů v západní i východní oblasti Eurasie.

Úspěch Ameriky v zadržování snahy euroasijského bloku získat rozhodující vliv v celé Eurasii - přitom strach z nukleární války oběma stranám až do konce bránil přímo se vojensky střetnout - znamenal,

že o výsledku soutěžení nakonec nerozhodly vojenské prostředky. Rozhodujícími faktory se staly politická životaschopnost, ideologická flexibilita, ekonomický dynamismus a kulturní přitažlivost.

Koalice vedená Spojenými státy si uchovala svou jednotu, zatímco sovětsko-čínský blok se během necelých dvaceti let rozpadl. Přispěla k tomu i větší flexibilita demokratické koalice v protikladu k hierarchickému a dogmatickému - zároveň však i křehkému - charakteru komunistického tábora. Západní koalice sdílela společné hodnoty, ale neměla formální doktrinální strukturu. Druhé uskupení zdůrazňovalo dogmatickou ortodoxnost pouze s jedním oprávněným interpretačním centrem. Navíc nejvýznamnější „vazalové" Ameriky byli podstatně slabší než Spojené státy, zatímco Sovětský svaz nemohl trvale zacházet s Čínou jako se sobě podřízenou zemí. Výsledek soupeření byl nadto dán i skutečností, že americká strana prokázala daleko větší dynamičnost v ekonomické a technologické oblasti, kdežto Sovětský svaz postupně stagnoval a

nemohl účinně soutěžit ani v hospodářském růstu, ani v rozvoji vojenské technologie. Ekonomický úpadek pak podporoval ideologickou demoralizaci.

Sovětská vojenská síla - a obava, kterou vyvolávala mezi lidmi na Západě - vlastně dlouhou dobu zastírala základní nerovnováhu mezi oběma soupeřícími stranami. Amerika byla prostě mnohem bohatší, technologicky mnohem vyspělejší, vojensky mnohem pružnější a přístupnější inovacím, společensky mnohem tvořivější a přitažlivější. Ideologické omezení navíc podkopávalo tvůrčí potenciál Sovětského svazu: jeho systém se stával stále strnulejším a jeho ekonomika méně hospodárnou, navíc neschopnou konkurence z technologického hlediska. Pouze vypuknutí oboustranně ničivé války mohlo zabránit tomu, aby se v pokračujícím soupeření jazýček vah nakonec zákonitě nevychýlil ve prospěch Spojených států.

Konečný výsledek byl také značně ovlivněn kulturními aspekty. Koalice vedená Amerikou víceméně přijala mnohé z atributů americké politické a společenské kultury jako pozitivní. Dva nejvýznamnější spojenci Ameriky na západním a východním cípu Eurasie - Německo a Japonsko - se ekonomicky zotavili v kontextu téměř bezmezného obdivu ke všemu americkému. Na Spojené státy se všeobecně pohlíželo jako na představitele budoucnosti, jako na společnost, kterou je třeba obdivovat a kterou stojí za to napodobit.

Naopak Ruskem v kulturním smyslu pohrdala nejen většina jeho středoevropských vazalů, ale především jeho nejdůležitější a stále sebevědomější východní spojenec - Čína. Pro Středoevropany znamenala ruská nadvláda izolaci od toho, co považovali za svou myšlenkovou a kulturní vlast, od západní Evropy a její křesťanské tradice. Ale co bylo ještě horší, znamenala také, že o nich rozhodují lidé, které považovali, byť často nespravedlivě, za kulturně méněcenné.

Číňané, pro něž slovo „Rusko" znamená „hladová země", vyjadřovali své pohrdání otevřeněji. I když původně jen decentně zpochybňovali nároky Moskvy na univerzálnost sovětského modelu, během jedné desítky let po čínské komunistické revoluci přikročili k sebevědomému odmítání ideologického vůdcovství Moskvy a tradiční pohrdání pro své severní barbarské sousedy začali dávat najevo zcela nepokrytě.

Nakonec i uvnitř samotného Sovětského svazu odmítala neruská polovina obyvatelstva nadvládu Moskvy. Postupné politické uvědomování neruských národností znamenalo, že Ukrajinci, Gruzínci, Arméni a Ázerbájdžánci začali posuzovat sovětskou moc jako formu cizí imperiální nadvlády národa, vůči němuž se nepovažovali za kulturně méněcenné. Ve Střední Asii byly národní snahy možná slabší, ale národy v této oblasti navíc podněcovalo postupně

narůstající vědomí islámské identity, posílené informacemi o pokračující dekolonizaci v jiných částech světa.

Tak jako mnohá impéria před ním se Sovětský svaz nakonec zhroutil a rozpadl. A nestal se ani tak obětí přímé vojenské porážky, jako dezintegrace vyvolané hospodářským a sociálním napětím. Jeho osud potvrdil výstižný postřeh jistého odborníka, že „impéria jsou vnitřně politicky nestabilní, protože podřízené celky téměř vždy dávají přednost větší autonomii a elity těchto celků téměř vždy, mají-li příležitost, o větší autonomii usilují. V tomto smyslu nejde o pád impéria, ale o rozpad, obvykle velmi pomalý, někdy však až pozoruhodně rychlý."*

* Donald Puchala, „The History of the Future of International Rclations", Elliics and International Affairs 8/1994, str. 183.

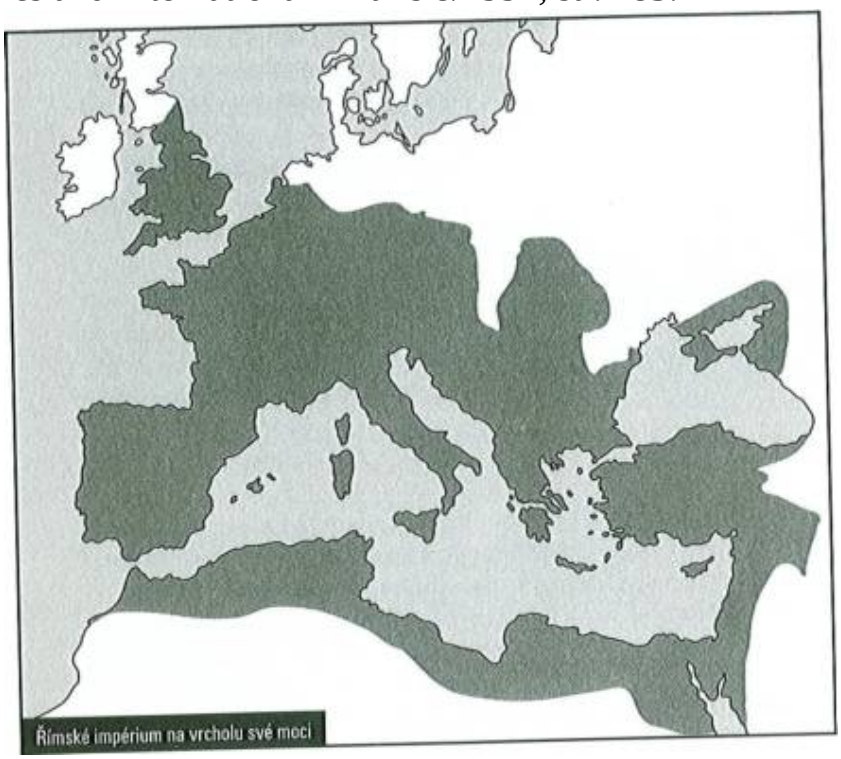

Římské impérium na vrcholu své moci

PRVNÍ GLOBÁLNÍ VELMOC

Zhroucení soupeře poskytlo Spojeným státům jedinečné postavení. Staly se první a zároveň jedinou skutečně globální velmocí. Přesto však americká nadvláda nad světem jistým způsobem připomíná starší impéria, bez ohledu na jejich sevřenější regionální rámec. Tato impéria opírala svou moc o hierarchii vazalů, podřízených států, protektorátů a kolonií a ty, kdo se ocitli mimo impérium, většinou považovala za barbary. Nicméně tato anachronická

terminologie není zas tak úplně nevhodná pro některé státy nalézající se dnes uvnitř americké sféry vlivu. Tak jako v minulosti se uplatňování americké „imperiální" moci do značné míry odvozuje od lepší organizace, od schopnosti okamžitě zmobilizovat ohromné ekonomické a technologické zdroje pro vojenské účely, od neurčité, ale významné kulturní přitažlivosti amerického způsobu života a od výrazného dynamismu a vnitřní soutěživosti americké společenské a politické elity.

Dřívější impéria tyto atributy také sdílela. V první řadě se nám vybaví římská říše. Její budování umožnila zhruba po dvě a půl století trvající územní expanze směrem na sever a později na západ a jihozápad, právě tak jako uplatňování účinné námořní kontroly nad celým pobřežím Středozemního moře. V zeměpisném smyslu dosáhla římská říše svého vrcholu v roce 211 n. 1. (viz mapa na str. 18). Řím charakterizovalo centralizované politické uspořádání a soběstačná ekonomika. Jeho imperiální moc byla účinně uplatňována prostřednictvím složitého systému politické a ekonomické organizace. Strategicky pojatý systém silnic a námořních tras, vycházejících z hlavního města, umožňoval v případě ohrožení bezpečnosti rychlý přesun a soustředění římských legií, rozmístěných v různých vazalských státech a provinciích.

V době vrcholného rozkvětu římského impéria čítaly legie rozmístěné mimo území Říma na tři sta tisíc mužů, což byla pozoruhodná síla, znásobená římskou převahou v taktice a výzbroji, právě tak jako schopností vojenského velení řídit poměrně rychlé přesuny. (Stojí za povšimnutí, že v roce 1996 chránila mnohem lidnatější velmoc, Spojené státy, hraniční oblasti svého vlivu dvěma sty devadesáti šesti tisíci vojáky z povolání umístěnými v zámoří.)

Moc římského impéria však také vycházela z důležitého psychologického jevu. Civis Romanus sum - Jsem římský občan" - bylo nejvyšší možné sebevymezení, zdroj hrdosti i cíl usilování těch, kdo občany nebyli. Vysoce ceněný status římského občana, nakonec udělovaný i těm, kdo se jako Římané nenarodili, byl výrazem kulturní nadřazenosti, která ospravedlňovala představu této imperiální mocnosti o vlastním poslání. Nejenže dodával nadvládě Říma legitimitu, ale také nutil ty, kdo této nadvládě podléhali, aby si přáli asimilaci a včlenění do struktur říše. Právě kulturní nadřazenost, považovaná za samozřejmost vládci a uznávaná ovládanými, moc římské říše nezanedbatelně posilovala.

Tato absolutní a většinou nezpochybněná imperiální nadvláda trvala zhruba tři sta let. S výjimkou problémů představovaných v určitém období blízkým Kartágem a na východě parthskou říší byl vnější svět převážně barbarský, se špatnou organizací, většinou schopný jen ojedinělých útoků a v kulturním

smyslu se trpělivě podřizoval Římu. Dokud si římská říše uchovala vnitřní životaschopnost a jednotu, vnější svět jí nemohl konkurovat.

Konečný rozpad římského impéria měl tři hlavní příčiny. Za prvé, říše se příliš rozšířila na to, aby ji bylo možno řídit z jednoho centra, ale rozdělením na západní a východní část automaticky ztratila monopolní charakter své moci. Za druhé, ve stejnou dobu dala pokračující imperiální arogance vzniknout kulturnímu hédonismu, který postupně otupoval vůli politické elity i nadále usilovat o velkolepost. Za třetí, pokračující inflace podkopala schopnost systému udržovat se v chodu bez sociálních obětí, které občané už nebyli ochotni podstupovat. Kulturní úpadek, politická nejednotnost a inflace společně způsobily, že Řím byl najednou bezbranný i před barbary žijícími blízko jeho hranic.

Podle současných měřítek nebyl Řím velmocí skutečně globální, ale pouze regionální. Vezmeme-li však v úvahu vědomí izolace, které v té době převládalo na různých kontinentech, byla tato regionální moc soběstačná a separovaná a neměla blízkého ani vzdáleného soupeře. Římská říše tak představovala svět sám pro sebe a její vynikající politická organizace a kulturní převaha z ní učinily předchůdce pozdějších imperiálních systémů s daleko větším geografickým dosahem.

Přesto římská říše nebyla ojedinělým zjevem. Spolu s čínskou říší vznikly téměř současně, i když jedna o druhé nevěděla. Kolem roku 221 př. n. 1. (v době punských válek mezi Římem a Kartágem) bylo

sedm existujících států sjednoceno pod dynastií Čchin, což podnítilo vybudování Velké zdi v severní Číně s cílem uzavřít se před okolním barbarským světem. Následující říše dynastie Chan, která vznikla kolem roku 140 př. n. 1., byla ještě obdivuhodnější svou sférou působnosti a organizací. Na začátku křesťanské éry bylo úřední moci tohoto císařství podřízeno více než padesát sedm milionů lidí. Toto číslo, samo o sobě bezprecedenční, svědčí o mimořádně výkonné ústřední vládě, uplatňující se prostřednictvím centralizované a represivní byrokracie. Tato říše ovládala dnešní Koreu, části Mongolská a většinu kontinentální Číny. Právě tak jako Řím i říši dynastie Chan však postihly vnitřní sváry a její konečný pád uspíšilo v roce 220 n. 1. rozdělení země na tři nezávislé menší říše.

Další dějiny Číny zahrnují období sjednocování a expanzí, následovaná obdobími úpadku a rozpadu. Několikrát se v Číně podařilo vybudovat imperiální systém, který byl soběstačný, uzavřený a zvnějšku ho neohrožoval žádný organizovaný soupeř. Rozdělení říše dynastie Chan na tři části bylo v roce 589 n. 1. korigováno vznikem jisté formy nového imperiálního systému. Ale éra nejusilovnější snahy Číny o imperiální sebeuplatnění nastala až za mandžuské

dynastie Čching, zejména v jejím raném období. V 18. století se Čína opět stala plnoprávnou říší, jejíž centrum obklopovaly vazalské a podřízené státy včetně Indočíny, dnešní Koreje, Thajska, Barmy a Nepálu. Linie vymezující čínské panství tak vedla od dnešního ruského Dálného východu přes jižní Sibiř k jezeru Bajkal a do dnešního Kazachstánu, směrem na jih k Indickému oceánu a zpět na východ přes Laos a severní Vietnam (viz mapa na str. 21).

Stejně jako Řím, i tato říše představovala složitou finanční, ekonomickou, vzdělávací a bezpečnostní strukturu. Kontrolu nad celým obrovským územím a více než třemi sty miliony obyvatel, kteří zde žili, vykonávaly všechny výše zmíněné složky, zvláštní důraz byl však kladen na centralizovanou politickou moc, podporovanou pozoruhodně výkonnou kurýrní službou. Celá říše byla rozdělena na čtyři zóny, vymezující oblasti, kam se mohl kurýr dostat z Pekingu během jednoho týdne, dvou týdnů, tří týdnů a čtyř týdnů. Centralizovaná byrokracie, profesionálně vyškolená a vybraná na základě konkurzů, tvořila záruku jednoty.

Tato jednota byla upevňována, legalizována a podporována - opět jako v případě Říma - silně prožívaným a hluboce zakořeněným po

f

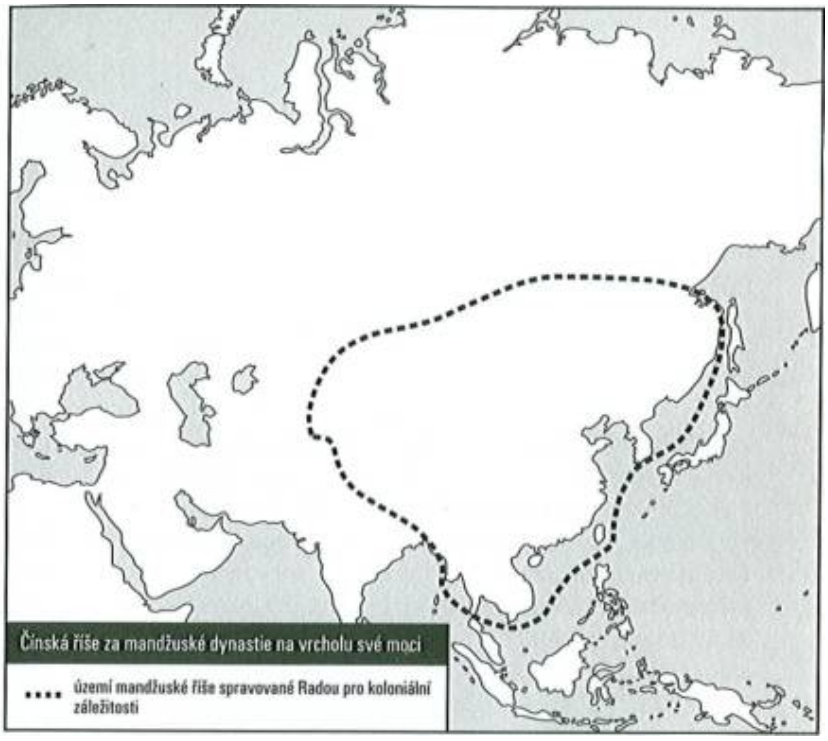

citem kulturní nadřazenosti, posíleným konfucianismem, filozofií, která byla z velmocenského hlediska vhodná vzhledem k důrazu kladenému na harmonii, hierarchii a disciplínu. Čína - Říše nebes - byla považována za střed vesmíru a na jejích okrajích a za nimi žili jen barbaři. Být Číňanem znamenalo být vzdělaný, a proto měl zbytek světa prokazovat Číně patřičnou úctu. Tímto zvláštním pocitem nadřazenosti je prosycena i odpověď čínského císaře (a to dokonce v období postupného úpadku Číny koncem 18. století) britskému králi Jiřímu III., jehož vyslanci se pokoušeli vlákat Čínu do obchodního svazku s Británií pomocí některých výrobků britského průmyslu jako darů:

„My, z vůle nebes císař, si přejeme, aby král Anglie vzal na vědomí naše rozhodnutí:

Říše nebes, vládnoucí všem čtyřem mořím... si necení vzácných a drahých věcí a ani v nejmenším nám není zapotřebí výrobků vaší země...

Proto... jsme poručili vašim vyslancům, aby se šťastně vrátili domů i s dary. Vy, králi, byste měl pak jednat v souladu s našimi instrukcemi, upevnit svou loajalitu a odpřísáhnout nám věčnou poslušnost."

Rozklad a pád několika čínských císařství rovněž zavinily především vnitřní problémy. Mongolští a později západní „barbaři" triumfovali, protože opotřebovanost, zchátralost, hédonismus a ztráta hospodářského i vojenského tvůrčího ducha nejdříve nalomily a později zcela potlačily veškerou energii čínského státu. Vnější mocnosti vnitřního neklidu v Číně využily - Británie

během opiové války v letech 1839-1842, Japonsko o sto let později -, což vyvolalo hluboký pocit kulturního ponížení, který motivoval čínské myšlení a jednání v průběhu 20. století, ponížení o to silnějšího, že došlo ke střetu mezi pevně zakořeněným vědomím Číňanů o vlastní kulturní nadřazenosti a zhoršující se politickou situací postimperiální Číny.

Podobně jako v případě římské říše by dnes imperiální Čína byla klasifikována jako regionální mocnost. V době jejího rozkvětu však na světě neexistoval státní útvar, který by se jí vyrovnal - v tom smyslu, že nikdo jiný nemohl ohrozit čínské imperiální postavení nebo snad i

zabránit další expanzi, pokud by si ji Čína přála. Čínský systém byl uzavřený a soběstačný, založený především na sdílené etnické identitě, kde pod ústřední moc prakticky nespadali odlišní a zeměpisně vzdálení vazalové.

Velké a dominantní etnické jádro umožnilo Číně periodicky čínskou říši obnovovat. V tomto ohledu se Čína nepodobala žádným jiným impériím, v nichž sice početně malé, ale nadvlády chtivé národy dokázaly získat a určitou dobu udržovat vůdčí postavení nad mnohem početnější etnicky odlišnou populací. Jakmile však takováto malá etnická skupina své výsadní postavení jednou ztratila, obnova impéria nepřicházela v úvahu.

Abychom nalezli bližší analogii k dnešní definici globální moci, musíme se obrátit k pozoruhodnému fenoménu, k mongolské říši, jež vznikla na základě intenzivních zápasů se silnými a dobře organizovanými protivníky. Mezi poraženými se přitom ocitlo království polské a uherské, vojska Svaté říše římské, několik ruských knížectví, bagdádský chalífát, a později dokonce i čínská dynastie Sung.

Tím, že porazili své regionální protivníky, dosáhli Čingischán a jeho

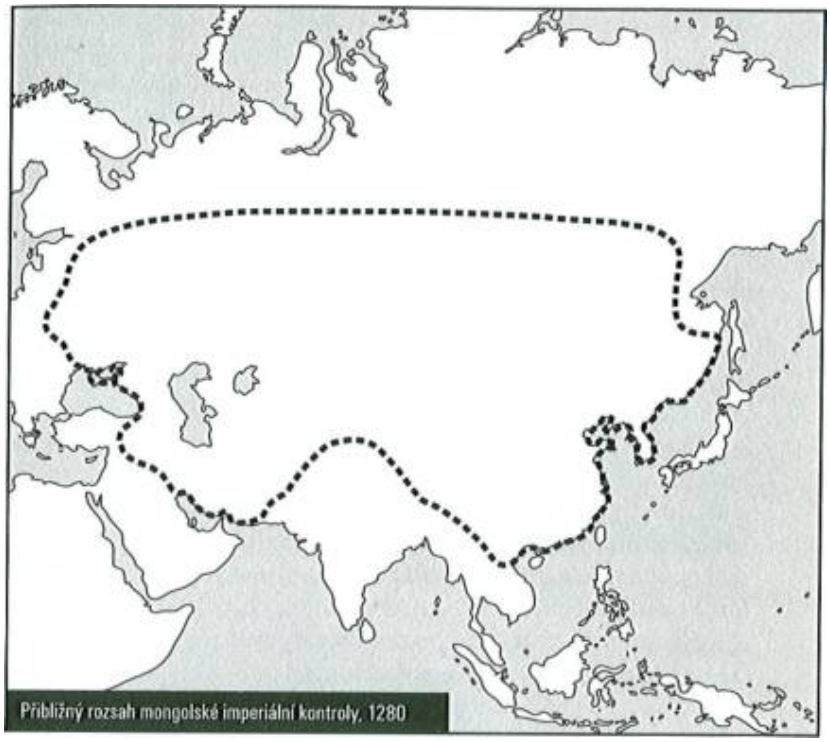

nástupci centralizované kontroly nad územím, které zakladatelé geopolitiky jako vědního oboru později označili za globální Heartland či za klíčovou oblast světové moci. Říše, rozkládající se na euroasijském kontinentu, sahala od pobřeží Čínského moře až do Anatólie v Malé Asii a do střední Evropy (viz mapa na této straně). Pokud jde o rozsah centralizované kontroly nad přilehlými územími, mongolské říši se na euroasijském kontinentu vyrovnal až stalinistický sovětsko-čínský blok v době svého vrcholného rozkvětu.

Římská, čínská a mongolská říše byly regionálními předchůdci pozdějších uchazečů o světovou nadvládu. Jak už jsme řekli, v případě Říma a Číny šlo o vysoce vyvinuté imperiální struktury, a to jak politicky, tak ekonomicky, přičemž všeobecný souhlas s kulturní nadřazeností centra hrál významnou stmelující úlohu. Naproti tomu mongolská říše se při udržování politické kontroly spoléhala spíše na to, že se vojensky zmocní určitého území a následně se přizpůsobí místním poměrům (dokonce včetně asimilace).

Mongolská imperiální moc byla založena převážně na vojenské síle. Mongolská nadvláda, dosažená mistrným a nemilosrdným využíváním lepší vojenské taktiky, která spojovala pozoruhodnou schopnost rychlých přesunů a včasnou koncentraci sil, nevyžadovala žádný organizovaný ekonomický nebo finanční systém ani nevycházela z asertivního vědomí kulturní nadřazenosti. Mongolská vládnoucí skupina byla početně příliš slabá, aby mohla představovat vnitřně se obnovující vládnoucí třídu. V každém případě vedla nepřítomnost

jasně vymezeného, vědomého pocitu kulturní, nebo dokonce etnické nadřazenosti k nedostatečné sebedůvěře vládnoucí elity.

Ve skutečnosti se mongolští vládci projevili jako poměrně náchylní k postupné asimilaci, často s kulturně vyspělejšími národy, které si podrobili. A tak se jeden z vnuků Čingischána, ustanovený císařem čínské části obrovské říše svého děda, stal zaníceným propagátorem konfucianismu, další vnuk skončil vzhledem k svému postavení perského sultána jako zbožný muslim a třetí, vládce Střední Asie, se kulturně orientoval na Persii.

Ke konečnému rozpadu říše přispěl právě tento faktor - tedy asimilace vládců ovládanými vyvolaná absencí dominantní politické kultury - spolu s nevyřešenými problémy následnictví po jejím zakladateli, velkém Čingischánovi. Mongolská říše byla příliš rozlehlá, než aby se dala ovládat z jednoho centra, ale pokus o řešení, spočívající v rozdělení země na několik autonomních částí, pouze přispěl k urychlení další asimilace a k dezintegraci celého impéria. Mongolská říše existovala dvě staletí, od roku 1206 do roku 1405, a pak toto největší pozemní impérium světa beze stopy zmizelo.

Od té doby se Evropa stala centrem globální moci i ohniskem nejdůležitějších zápasů o tuto moc. Vždyť v průběhu zhruba tří staletí dosáhl malý severozápadní okraj euroasijského kontinentu s využitím svých námořních sil vůbec poprvé skutečné světové nadvlády - Evropě se podařilo rozšířit a upevnit svou moc na všech kontinentech světa. Je pozoruhodné, že západoevropští nositelé imperiální hegemonie nebyli demograficky kdovíjak početní, a to zejména ve srovnání s těmi, které si v pravém slova smyslu podmanili. Přesto začátkem 20. století pod evropskou nadvládu nespadaly, kromě západní polokoule (ovšem i ta o dvě staletí dříve podléhala evropské kontrole a byla osídlena převážně emigranty z Evropy a jejich potomky), pouze Čína, Rusko, osmanská říše a Etiopie (viz mapa na str. 26).

Dominantní postavení západní Evropy však nebylo totéž jako globální nadvláda. Ve skutečnosti tu spolupůsobila globální převaha evropské civilizace a roztříštěnost evropské kontinentální moci. Mongolové a později ruští carové si podrobili jádro euroasijského kontinentu {Heartland) - na rozdíl od nich rozšířila Evropa svůj zámořský imperialismus na základě neúnavných zaoceánských objevitelských cest a díky expanzi námořního obchodu. Tento proces však zahrnoval i pokračující zápas mezi předními evropskými státy nejen o zámořské državy, ale také o hegemonii nad samotnou Evropou. Jinými slovy, globální hegemonie Evropy nevycházela z hegemonie jediné evropské mocnosti nad celou Evropou.

Obecně řečeno, až do poloviny 17. století bylo vedoucí silou Evropy Španělsko. Koncem 15. století představovalo také hlavní zámořskou imperiální

sílu s globálními ambicemi. Jako jednotící doktrína a zároveň zdroj imperiální misionářské horlivosti tehdy sloužilo náboženství. Nakonec musel papež rozhodnout mezi Španělskem a jeho námořním sokem Portugalskem a kodifikovat smlouvami z Tordesillas (1494) a Zaragozy (1529) formální rozdělení světa na španělskou a portugalskou koloniální sféru. Nicméně Španělsko, které muselo čelit svým potenciálním soupeřům Anglii, Francii a Nizozemsku, nikdy nedosáhlo skutečné dominance, ať už v samotné Evropě nebo za oceánem.

Španělsko postupně ztrácelo své přednostní postavení, které nakonec zaujala Francie. Až do roku 1815 byla Francie dominantní evropskou silou, i když neustále omezovanou svými evropskými soupeři, a to jak na vlastní evropské půdě, tak v zámoří. Ale za Napoleona se k dosažení skutečné hegemonie nad Evropou velmi přiblížila. V případě úspěchu mohla navíc získat postavení rozhodující globální velmoci. Porážka Francie evropskou koalicí však nastolila na starém kontinentu znovu rovnováhu sil.

V dalším století, až do první světové války, si udržovala námořní světovou nadvládu Británie, Londýn se stal předním světovým finančním a obchodním centrem a britské námořnictvo „vládlo mořím". Británie evidentně dosáhla svrchovanosti v zámoří, ale stejně jako dřívější evropští uchazeči o světovou nadvládu, nedokázalo britské impérium samo Evropu ovládnout. Místo toho Británie spoléhala na

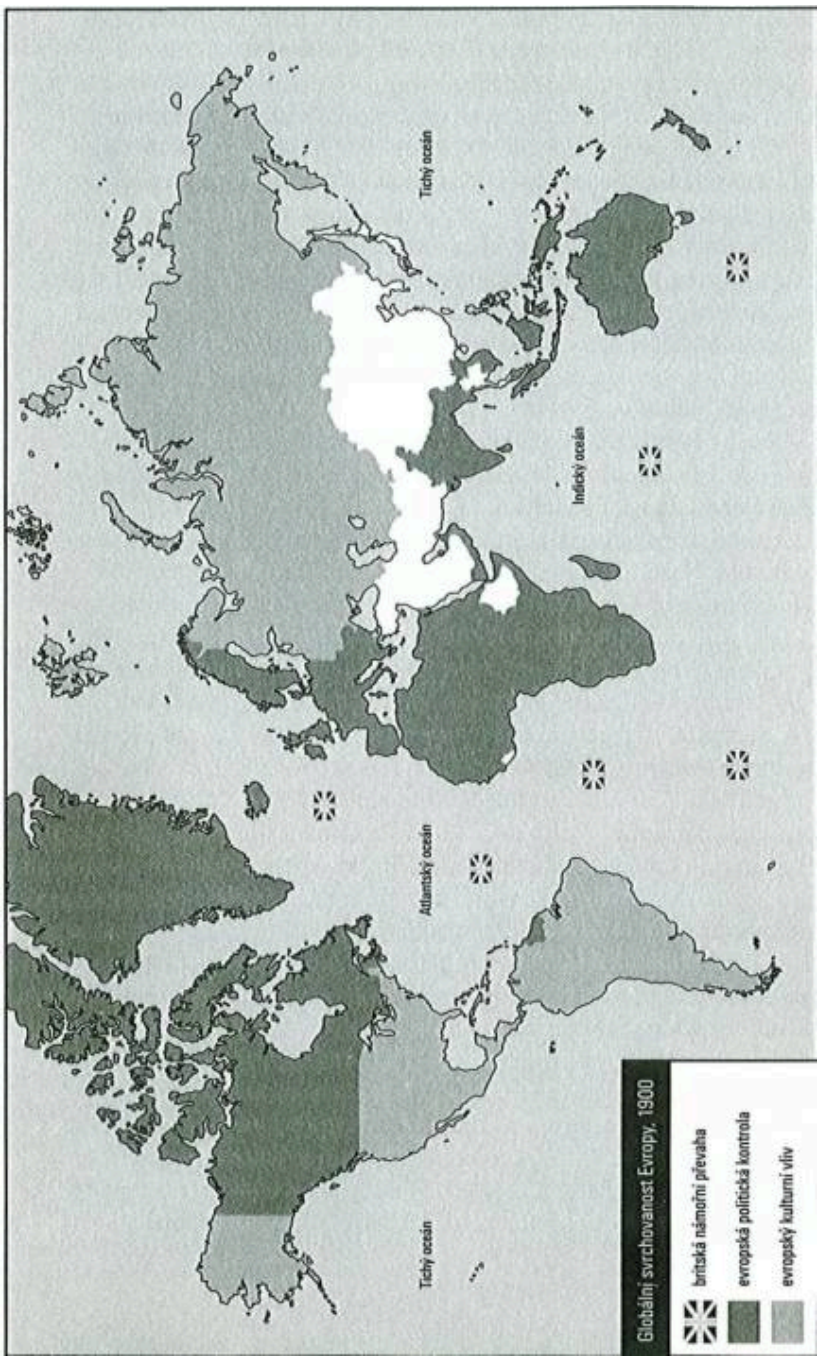

složitou diplomacii zajišťující rovnováhu sil a nakonec na anglofrancouzskou dohodu, která měla zabránit, aby převahu na kontinentu získalo Rusko nebo Německo.

Britové začali budovat své zámořské impérium na základě průzkumných plaveb, obchodu a vojenských výbojů. Ale podobně jako u jejich římských a čínských předchůdců či francouzských a španělských soupeřů se velká část trvalé moci impéria odvozovala od představy britské kulturní nadřazenosti. Tato nadřazenost nebyla pouze záležitostí kulturní arogance ze strany imperiální

vládnoucí třídy, ale byla též stanoviskem, jež sdílelo mnoho nebritských poddaných. Vyjádřeno slovy prvního černošského prezidenta Jihoafrické republiky Nelsona Mandely: „Byl jsem vychován v britské škole a v té době byla Británie domovem všeho, co bylo na světě nejlepší. Vlivu, který na nás Británie a britská kultura a historie měly, jsem se nikdy nezbavil." Pro centrum impéria úspěšně uplatňovaná a tiše uznávaná kulturní nadřazenost znamenala, že se při udržování moci nemuselo spoléhat na silnou armádu. Proto mohlo v roce 1914 jen několik tisíc vojáků a úředníků britské správy ovládat 11 milionů čtverečních mil a téměř 400 milionů příslušníků nebritských národů (viz mapa na str. 28).

Stručně řečeno, Řím udržoval své panství především lepší vojenskou organizací a kulturní přitažlivostí. Čína se při vládě nad říší vybudovanou na základě společné etnické identity do značné míry spoléhala na výkonnou byrokracii a upevňovala kontrolu díky vysoce rozvinuté představě o své kulturní nadřazenosti. V mongolské říši se jako princip vlády prosadila vyspělá vojenská dobyvačná taktika spolu s asimilačními tendencemi. Britové (právě tak jako Španělé, Holanďané a Francouzi) získali své výlučné postavení tím způsobem, že jejich vlajka vždy následovala až za obchodníky, a upevňovali ho špičkovou vojenskou organizací a kulturním sebevědomím. Ale žádné z těchto impérií nebylo skutečně globální. Dokonce ani Británie nebyla v pravém slova smyslu světovou velmocí. Neovládala Evropu, pouze v ní udržovala rovnováhu. Stabilní Evropa představovala nezbytnou podmínku pro výlučné mezinárodní postavení Británie, takže když Evropa samu sebe zničila, nevyhnutelně to signalizovalo i konec britské nadvlády.

Naproti tomu dnešní rozsah pronikání americké globální moci je zcela mimořádný. Nejenže Spojené státy ovládají všechna světová moře a oceány, ale jsou také schopny asertivně vojensky kontrolovat

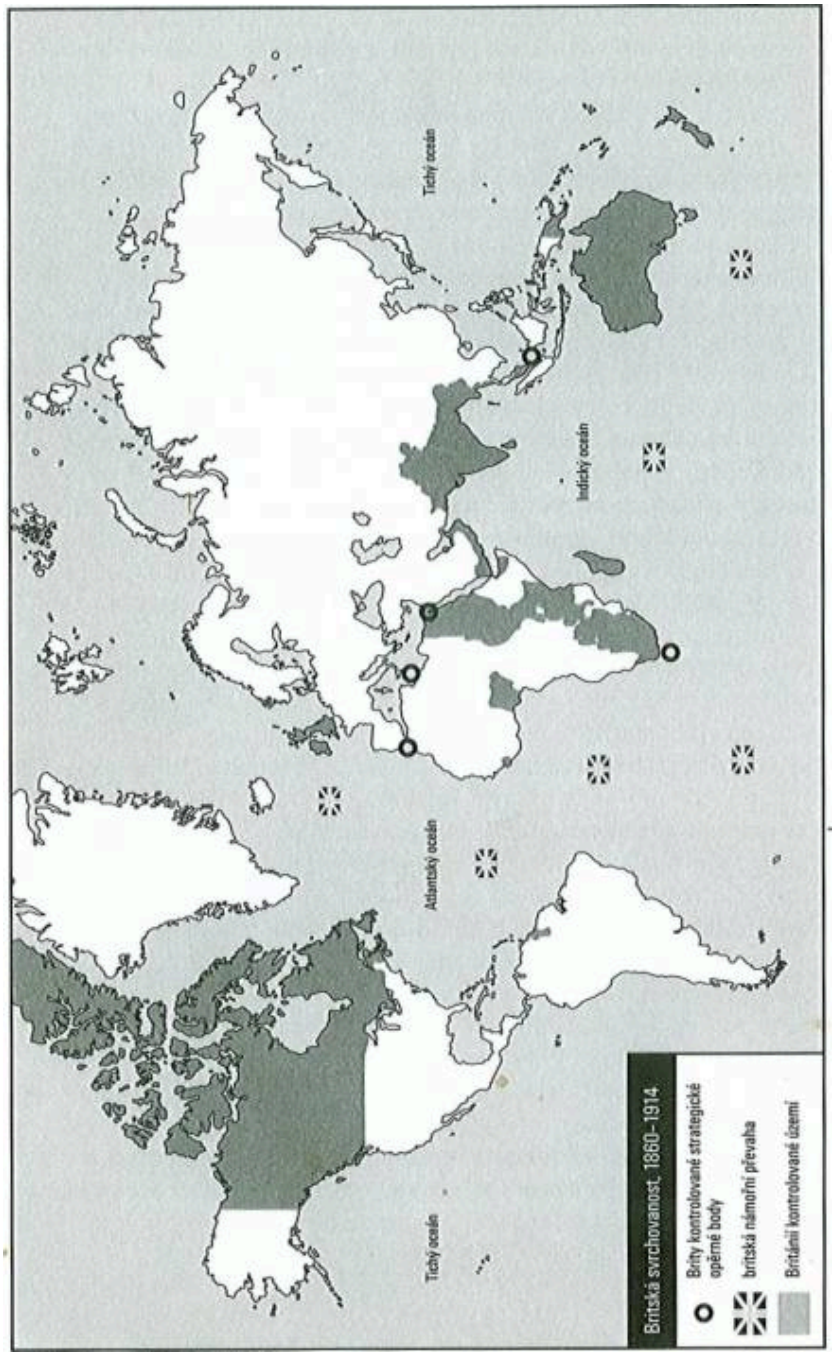

pobřeží z moře i z pevniny, což jim usnadňuje šířit značný politický vliv dále do vnitrozemí. Americké vojenské jednotky jsou trvale rozmístěny na západním a východním cípu euroasijského kontinentu a kontrolují i Perský záliv. Státy, které jsou Americe podřízené a na ní závislé a z nichž některé touží být s Washingtonem ještě více svázány i zcela viditelnými, formálními pouty, lze nalézt v celé Eurasii, jak je patrné z příslušné mapy (viz mapa na str. 30).

Spojeným státům zajišťuje nezbytný předpoklad pro uplatnění globální převahy jejich ekonomický dynamismus. Těsně po skončení druhé světové

války zaujímalo americké hospodářství ve světovém kontextu zvláštní postavení, protože vytvářelo více než 50 % světového hrubého národního produktu. Hospodářské zotavení západní Evropy a Japonska, následované prudkým ekonomickým růstem některých asijských zemí, znamenalo, že se poválečný neúměrně vysoký podíl Ameriky na celosvětovém hrubém národním produktu nutně postupně snižoval. Nicméně v době, kdy skončila studená válka, se americký podíl na světovém hrubém národním produktu, přesněji řečeno na světovém objemu výroby, ustálil na 30 %, což byl po většinu 20. století, s výjimkou poválečného období, běžný standard.

1 Ještě významnější je však fakt, že si Spojené státy nejen uchovaly, ale ještě upevnily své prvenství ve využívání převratných vědeckých objevů pro vojenské účely, a mohly tak s pomocí bezkonkurenční techniky vytvořit vojenské struktury, které jako jediné mají skutečně celosvětovou působnost. Navíc si udržely nesmírně konkurenceschopnou převahu v ekonomicky rozhodující oblasti informačních technologií. V předstihu před ostatními zeměmi dospěly k vynikajícím výsledkům v některých perspektivních ekonomických odvětvích, což naznačuje, že v dohledné době technologickou převahu neztratí, zejména vzhledem k tomu, že si v hospodářsky rozhodujících oblastech udržují, nebo dokonce zvyšují náskok v produktivitě před svými západoevropskými a japonskými soupeři.

Po pravdě řečeno, Rusko a Čína jsou mocnosti, které americkou hegemonii odmítají. Začátkem roku 1996 to při návštěvě ruského prezidenta Borise Jelcina v Pekingu jejich představitelé vyjádřili velmi zřetelně. Tyto země navíc vlastní nukleární arzenály, které by mohly ohrozit životní zájmy Spojených států. Pro dnešek i pro blízkou budoucnost však platí krutá pravda, že sice mohou vyvolat sebevražednou nukleární válku, ale žádná z těchto zemí ji nemůže vyhrát. K tomu, aby dokázaly světu vnutit svou vůli, chybí oběma schopnost přesouvat vojenské síly na dlouhé vzdálenosti, a protože jsou v technických oborech pozadu za Spojenými státy, nemají prostředky, jimiž by udržovaly trvalý politický vliv, natož aby ho v dohledné době získaly.

Stručně řečeno, Amerika uplatňuje naprostou převahu ve čtyřech základních oblastech, jež jsou rozhodující pro udržení globální moci: ve vojenské sféře má neomezenou celosvětovou působnost; v ekonomické sféře je hnacím motorem celosvětového růstu (i když se k ní v některých aspektech přibližuje Japonsko a Německo, které však postrádají ostatní atributy globální moci); v technologické sféře si udržuje předstih, pokud jde o inovace; ve sféře kulturní je, navzdory jisté lacinosti, nesmírně přitažlivá, zejména pro mládež. Spojení těchto sfér poskytuje Spojeným státům vliv, v němž se jim žádný jiný stát nevyrovná, a právě toto spojení učinilo z Ameriky jedinou a výlučnou světovou super-velmoc.

AMERICKÝ GLOBÁLNÍ SYSTÉM

Přestože mimořádné mezinárodní postavení Spojených států nutně připomíná dřívější imperiální systémy, existují mnohem důležitější rozdíly, které nevyplývají z územní rozlohy. Americká globální moc se uplatňuje na základě globálního systému výrazně amerického stylu, jenž odráží zkušenost země, pro niž je podstatný pluralistický charakter společnosti i politického systému.

Předcházející říše vybudovala aristokratická politická elita a ve většině případů se jednalo o v podstatě absolutistické nebo totalitami režimy. Převážná většina národů imperialistických států byla buď politicky indiferentní, nebo byla v nedávné minulosti ovlivněna imperialistickými emocemi a symboly. Snaha proslavit národ, „břemeno bílého muže", „la mission civilisatrice", nemluvě o příležitostech k dosažení osobního prospěchu, to vše zvyšovalo podporu imperiálního dobrodružství a přispívalo k zachování v podstatě hierarchických pyramid imperiální moci.

Postoj americké veřejnosti k šíření moci Spojených států mimo jejich území je mnohem rozporuplnější. Veřejnost podporovala účast Ameriky ve druhé světové válce především následkem šoku způsobeného japonským útokem na Pearl Harbor. Účasti ve studené válce se až do blokády Berlína a korejské války dostávalo mnohem zdráhavě-

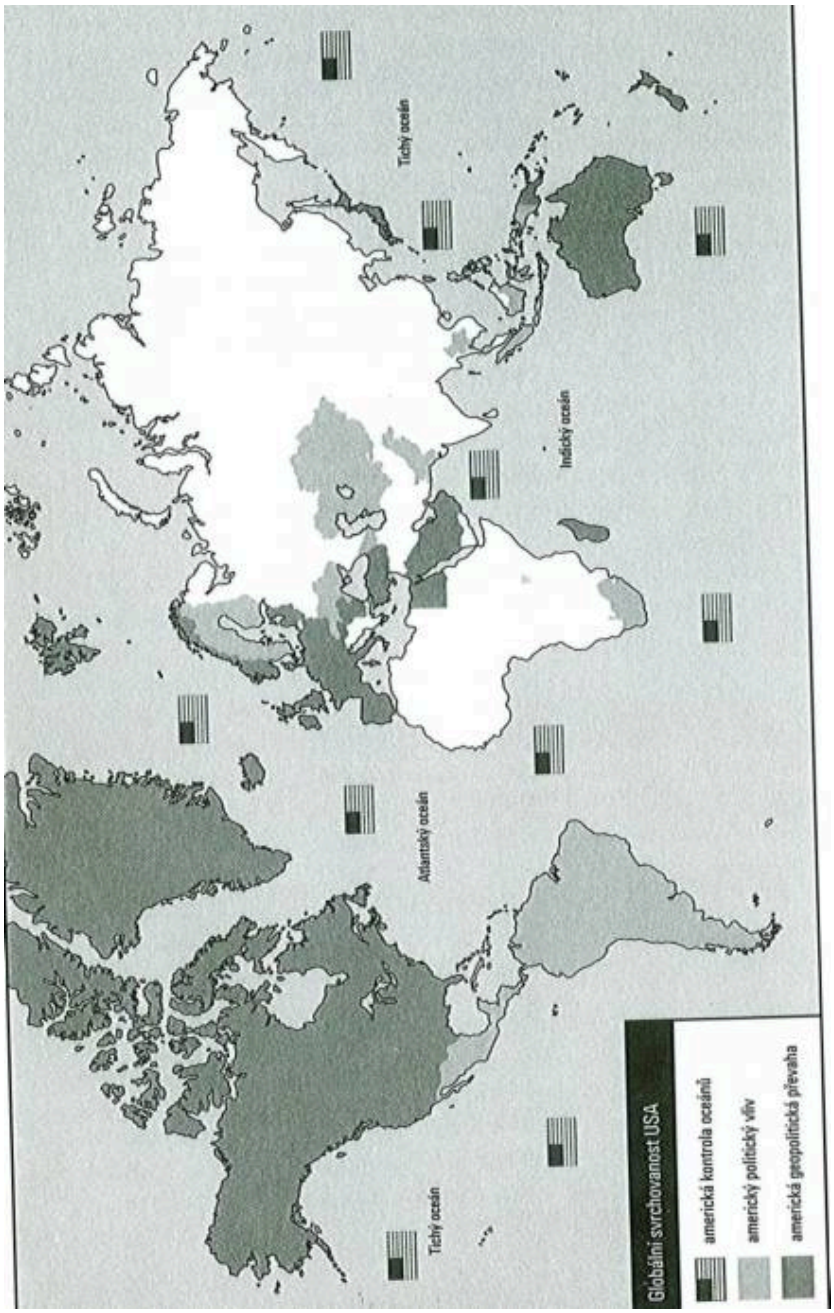

šího souhlasu. Když studená válka skončila a Spojené státy z ní vyšly jako jediná globální velmoc, nevyvolalo to u veřejnosti příliš velké nadšení, ale vedlo to spíše k úvahám o úžeji pojaté definici americké zodpovědnosti v zahraničí. Průzkumy veřejného mínění v roce 1995 a 1996 naznačovaly, že veřejnost dává přednost „sdílení" globální moci s jinými zeměmi, než aby ji Amerika vykonávala sama.

Protože americký globální systém vychází z domácích podmínek, klade v mnohem větší míře než předcházející imperiální systémy důraz na kooptaci (v případě poražených soupeřů - Německa, Japonska a později i Ruska). Právě tak

se do značné míry spoléhá na vykonávání nepřímého vlivu na závislé zahraniční elity a zároveň silně těží z přitažlivosti svých demokratických zásad i institucí, přičemž tuto činnost i přitažlivost ještě umocňuje silné, ale nedefinovatelné působení americké převahy v globální komunikaci, populární zábava a masová kultura, výrazný vliv technických výdobytků Ameriky i globální

působnost její armády.

Kulturní převaha Spojených států bývá často podceňovaným aspektem jejich globální nadvlády. Ať už si o estetické hodnotě americké masové kultury myslíme cokoli, vyzařuje z ní magnetická přitažlivost, zejména pro mládež na celém světě. Její kouzlo zřejmě vychází z hédonistické stránky životního stylu, který se do ní promítá, ale její obliba je nepopiratelná. Téměř tři čtvrtiny filmů a televizních programů na světovém trhu jsou amerického původu. Právě tak ve světě čím dál tím více vládne americká populární hudba spolu s módními trendy, stravovacími zvyklostmi, a dokonce i stylem odívání. Angličtina je jazykem internetu a převážná část počítačového „šumu" na celém světě také pochází z Ameriky, takže ovlivňuje celou oblast globální komunikace. A konečně, Amerika se stala Mekkou všech, kdo usilují o vyšší vzdělání. Do Spojených států se doslova nahrnulo přibližné půl milionu zahraničních studentů a mnozí z těch nejschopnějších se už domů nevracejí. Téměř v každé vládě ve všech světadílech je možné potkat absolventy amerických univerzit.

Celá řada zahraničních demokratických politiků se v rostoucí míře snaží přiblížit svůj styl stylu Američanů. Nejen John F. Kennedy našel v zahraničí své horlivé imitátory; i pozdější (a ne tak oslavovaní) političtí vůdci se stali předmětem pečlivého studia a politického napodobování. Politici kultur navzájem tak odlišných jako Japonsko a Británie (například japonský předseda vlády z poloviny 90. let Rjútaró Hašimoto a Tony Blair - všimněte si jména „Tony", které připomíná zkrácené podoby jmen „Jimmy" Carter, „Bili" Clinton nebo „Bob" Dole) pokládají za zcela přiměřené napodobovat Clintonovy žoviální způsoby, jeho lidový styl a jeho techniku styku s veřejností.

Ideály demokracie spojované s americkou politickou tradicí jenom upevňují jev, který se někdy označuje za „kulturní imperialismus" Ameriky. V době hromadného šíření demokratické formy vlády má americká politická zkušenost tendenci sloužit jako standardní vzor k napodobování. Na celém světě se zvyšuje důraz kladený na zásadní význam psané ústavy a na nadřazenost zákona nad okamžitými politickými zájmy, ať už jsou v praxi uplatňovány jakkoli - tato tendence čerpá sílu právě z amerického konstitucionalismu. Skutečnost, že bý-valé komunistické státy v poslední době nadřazují civilní sféru nad vojenskou (zejména jako předpoklad členství v NATO), je také silně ovlivněn americkým systémem vztahů mezi civilní a vojenskou sférou.

Přitažlivost a vliv demokratického systému Spojených států doplňuje rostoucí zájem o jejich ekonomický model, který preferuje globální volný obchod a neomezenou konkurenci. Protože západoevropský sociální stát, zahrnující i německý důraz na „spolurozhodování" podnikatelů a odborů, začíná ztrácet svůj ekonomický náboj, Evropané stále hlasitěji vyjadřují názor, že je třeba napodobit americkou ekonomickou kulturu, založenou na volné, někdy i tvrdé soutěži. Dokonce i Japonci přicházejí na to, že větší individualismus v ekonomickém chování je nezbytný průvodní jev hospodářského úspěchu.

Důraz, který Američané kladou jak na politickou demokracii, tak na ekonomický rozvoj, se tedy spojuje do prostého poselství, jež oslovuje mnoho lidí: snaha o individuální úspěch zvětšuje svobodu a zároveň produkuje bohatství. Výsledná směs idealismu a egoismu je velmi účinná. Sebeuplatnění jednotlivce je údajně Bohem dané právo, z nějž zároveň mohou mít prospěch i jiní, neboť jim poskytuje příklad a vytváří bohatství. Je to doktrína, která přitahuje energické, ctižádostivé a velmi soutěživé jedince.

Jak se napodobování amerických zvyklostí pomalu šíří po světě, vytváří stále vhodnější prostředí pro uplatňování nepřímé a zdánlivě konsensuální čili všemi přijímané americké hegemonie. A právě tak jako v případě systému užívaného v samotné Americe, tato hegemonie zahrnuje složitou strukturu vzájemně propojených institucí a postupů určených k vytváření konsenzu a vyrovnávání asymetrií v oblasti moci a vlivu. Americkou globální nadvládu tedy podpírá spletité předivo spojenectví a koalic, které doslova opřádá celou zeměkouli.

Atlantické spojenectví, jehož institucionálním ztělesněním je NATO, poutá navzájem nejproduktivnější a nejvlivnější země Evropy s Amerikou a staví Spojené státy do pozice klíčového partnera i ve vnitřních záležitostech Evropy. Bilaterální politické a vojenské svazky s Japonskem váží ke Spojeným státům nejsilnější asijskou ekonomiku, přičemž Japonsko zůstává (aspoň prozatím) v zásadě americkým protektorátem. Spojené státy se rovněž angažují v rodící se trans-pacifické multilaterální organizaci, jakou je Asijsko-tichomořská hospodářská spolupráce (APEC) - z USA se tak stává klíčový partner v záležitostech i této oblasti. Západní polokoule je většinou před vnějšími vlivy chráněná, což Spojeným státům umožňuje hrát hlavní roli ve zdejších multilaterálních organizacích. Zvláštní bezpečnostní opatření v Perském zálivu, zejména po krátké trestné výpravě proti Iráku v roce 1991, učinily z této ekonomicky velmi důležité oblasti americký vojenský „revír". Dokonce i bývalý sovětský prostor je protkán různými mechanismy, které Amerika zaštiťuje a které jsou zaměřeny na užší spolupráci s NATO, jako je například Partnerství pro mír.

Za součást amerického systému musíme kromě toho považovat i celosvětovou síť specializovaných organizací, zejména „mezinárodních" finančních institucí. Mezinárodní měnový fond (IMF) a Světová banka údajně zastupují „globální" zájmy a jejich klientelu lze chápat jako světovou. Avšak ve skutečnosti je silně ovládají Spojené státy a jejich vznik se odvozuje od americké iniciativy, zejména od konference v Bretton Woods v roce 1944.

Na rozdíl od dřívějších impérií není tento obrovský a složitý globální systém hierarchickou pyramidou. Amerika stojí ve středu vzájemně propojeného světa, v němž je moc uplatňována prostřednictvím neustálého vyjednávání, rozhovorů a snahy o formální konsenzus, i když tato moc v podstatě vychází z jediného zdroje, tedy z Washingtonu. A.tam se hraje mocenská hra podle domácích amerických pravidel. O obdivu, který svět chová ke skutečnosti, že v americké globální hegemonii je demokratický proces hlavním principem, svědčí míra, s jakou se zahraniční státy samy zapojují do amerických politických aktivit. Mnohé zahraniční vlády se snaží v co největším rozsahu zmobilizovat Američany, s nimiž sdílejí etnickou nebo náboženskou identitu, k prosazování svých zájmů. Většina těchto vlád k podobným účelům využívá také amerických lobbyistů, zejména v Kongresu. Kromě toho je v hlavním městě Spojených států registrováno asi tisíc aktivně působících skupin, které sledují zvláštní zájmy cizích států. Také americké etnické komunity se pokoušejí ovlivňovat zahraniční politiku Spojených států; nejlepší organizaci a výsledky má židovská, řecká a arménská lobby.

Americká nadvláda tak vytvořila nový mezinárodní řád, který přenáší některé rysy amerického systému do dalších zemí, kde se institucionalizují. Základními rysy tohoto řádu jsou:

• kolektivní bezpečnostní systém, včetně integrovaného velení a společných vojenských sil - NATO, americko-japonská bezpečnostní smlouva a podobně;

• regionální hospodářská spolupráce - APEC, NAFTA (Severoamerická zóna volného obchodu) - a zvláštní celosvětové organizace pro ekonomickou spolupráci - Světová banka, IMF (Mezinárodní měnový fond), WTO (Světová obchodní organizace);

• postupy, při nichž se klade důraz na konsensuální rozhodování, byť v nich převládá hlas Spojených států;

• upřednostnění demokratického způsobu členství v klíčových aliancích;

• základní globální ústavní a soudní struktury - od Mezinárodního soudního dvora po zvláštní tribunál pro válečné zločiny v Bosně.

Tento systém vznikl z větší části během studené války jako součást snahy Spojených států „držet v šachu" svého globálního soupeře, Sovětský svaz. Ve chvíli, kdy soupeř zeslábl a Spojené státy se objevily na světové scéně jako

první a jediná světová velmoc, byl systém připraven k celosvětovému uplatnění. Jeho podstatu velmi dobře vystihl politolog G. John Ikenberry: „Byl hegemonistický v tom smyslu, že se soustředil kolem Spojených států a zrcadlily se v něm politické mechanismy a organizační zásady amerického stylu. Liberálnost tohoto uspořádání spočívala v tom, že bylo legitimní a vyznačovalo se vzájemným ovlivňováním jednotlivých členů. Evropané [lze dodat, že i Japonci] mohli přebudovat a integrovat své společnosti a hospodářství způsobem, který byl slučitelný s americkou hegemonií, ale současně jim ponechával prostor pro nalézání vlastních variant autonomních a polonezávislých politických systémů... Vývoj tohoto komplexního systému sloužil k .domestikaci' vztahů mezi významnými západními státy. Čas od času sice mezi nimi vyvstalo jisté napětí, ale důležité je, že každý konflikt se podařilo v rámci pevně ukotveného, stabilního a jasně formulovaného politického řádu zvládnout... Hrozba války tak spadla pod stůl."*

* Z přednášky ..Creating Liberal Order: The Origins and Persistence of the Postwar Western Settlement", Pensylvánská univerzita, Filadelfie, listopad 1995.

V současnosti nemá bezprecedentní americká hegemonie žádného soupeře. Ale bude tomu tak i v nadcházejících letech?

KAPITOLA 2

EURASIJSKÁ ŠACHOVNICE

Pro Spojené státy má Eurasie klíčový geopolitický význam. Polovinu tisíciletí vévodily světovým záležitostem eurasijské mocnosti a národy, které spolu soupeřily o regionální nadvládu a usilovaly o globální moc. V současné době hraje v Eurasii prim neeurasijská mocnost -Spojené státy - a její globální prvenství přímo závisí na tom, jak dlouho a jak účinně si uchová výsadní postavení na eurasijském kontinentu.

Tento stav věcí je zřejmě dočasný. Jeho trvání i to, co bude následovat, je však životně důležité nejen pro samu Ameriku, ale v obecnějším smyslu i pro mezinárodní mír. Náhlý nástup první a jediné světové velmoci vytvořil situaci, v níž by stejně náhlý konec její nadvlády - ať už proto, že by se Spojené státy stáhly ze světových záležitostí nebo že by se neočekávaně objevil jejich úspěšný soupeř - přivodil značnou mezinárodní nestabilitu. Důsledkem by mohla být celosvětová anarchie. Harvardský politolog Samuel P. Huntington má pravdu, když bez obalu tvrdí: „Ve světě bez americké nadvlády by bylo víc násilí a anarchie a méně demokracie a hospodářského růstu než ve světě, v němž si Amerika při formování globálních záležitostí uchovává mnohem větší vliv než jakákoli jiná země. Trvalá mezinárodní převaha Spojených statuje základem

blahobytu a bezpečnosti Američanů a budoucnosti, která světu zajistí svobodu, demokracii, otevřenou ekonomiku a mezinárodní řád."*

* Samuel P. Huntington. „Why International Primacy Matters", InternationalSecitrity, jaro 1993, str. 83.

V tomto kontextu má rozhodující význam, jak si Spojené státy „dokáží poradit" s Eurasií. Eurasie je na zeměkouli největší a v geopolitickém smyslu zcela ústřední světadíl. Mocnost, která ovládne Eurasii, bude kontrolovat dvě ze tří nejvyspělejších a ekonomicky nejproduktivnějších oblastí světa. Navíc už pouhý pohled na mapu prozradí, že kontrola nad Eurasií s sebou téměř automaticky nese i podřízení Afriky a činí ze západní polokoule a Oceánie geopoliticky okrajové oblasti ústředního světového kontinentu (viz mapa na str. 39). V Eurasii žije téměř 75 % světové populace a nachází se zde většina světového nerostného bohatství, a to jak využívaného, tak ještě ukrytého pod povrchem země. Eurasie vytváří asi 60 % světového hrubého národního produktu a disponuje asi třemi čtvrtinami známých světových energetických zdrojů (viz tabulky 1-3, str. 40).

V Eurasii také nalezneme většinu politicky asertivních a dynamických států světa. Zemí s nejsilnějším hospodářstvím, jež vydává nejvíc prostředků na zbrojení, jsou Spojené státy, a po nich následuje šest států z Eurasie. S výjimkou jedné se všechny zjevné i skryté nukleární mocnosti nacházejí v Eurasii. Také dva nejlidnatější státy, činící si nároky na hegemonii v této oblasti a na celosvětový vliv, jsou eurasijské. V Eurasii leží všechny státy, které mohou ekonomicky, politicky nebo v obou aspektech potenciálně ohrozit prvenství Spojených států. Vliv Eurasie začíná zastiňovat vliv Ameriky. Naštěstí pro Ameriku je Eurasie příliš velká, aby se dokázala politicky sjednotit.

Proto zůstává tento světadíl šachovnicí, na níž pokračuje zápas o světové prvenství. I když je možné geostrategii - strategicky řízené naplňování geopolitických zájmů - přirovnat k šachové partii, na eur-asijské šachovnici, tvarem poněkud připomínající ovál, se neutkávají dva, ale několik hráčů, z nichž každý do hry vkládá potenciál různé velikosti. Klíčoví hráči jsou rozestavěni na západní, východní, střední a jižní části šachovnice. V nejzápadnější i nejvýchodnější části se nacházejí hustě obydlené oblasti, v nichž na poměrně malém prostoru vzniklo několik silných států. A právě o malý západní okraj Eurasie

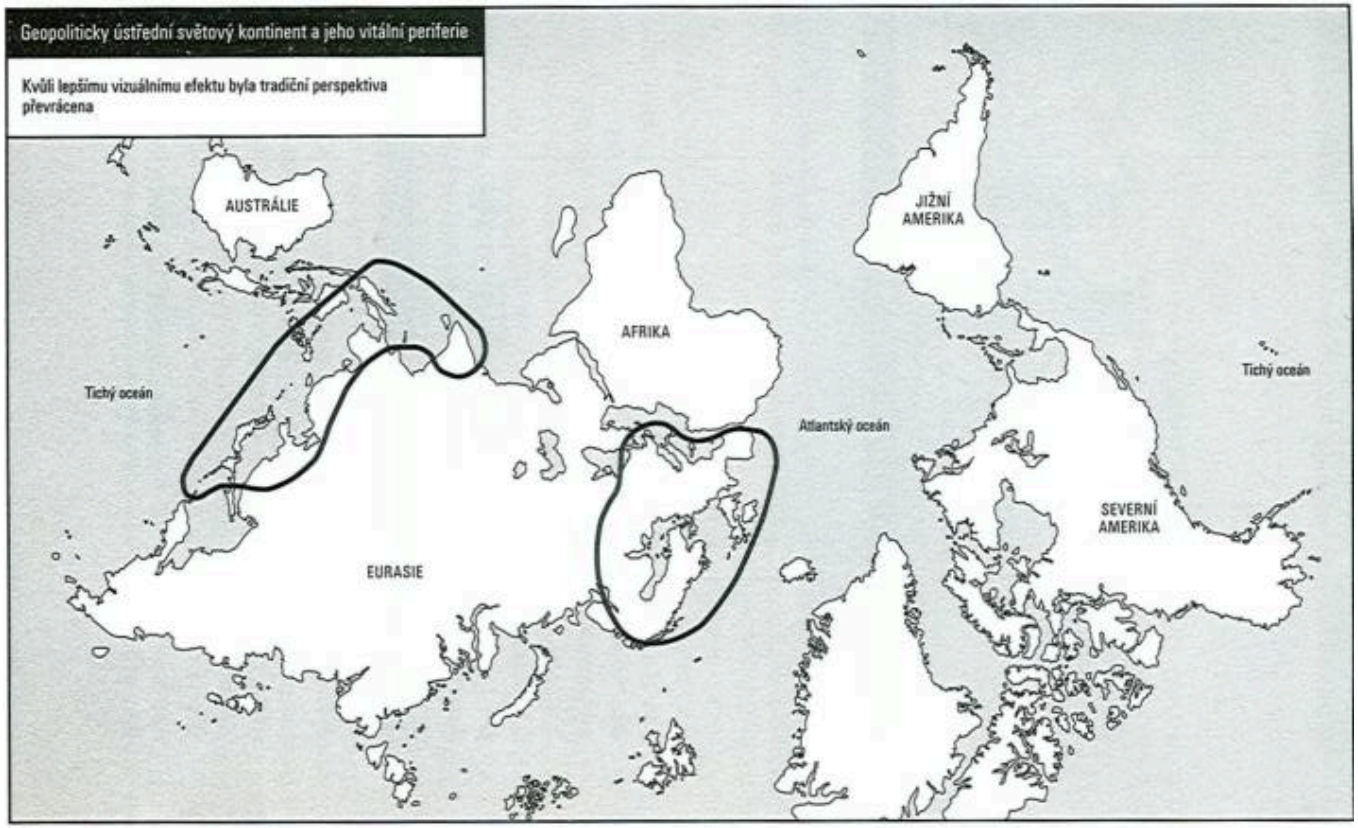
Geopoliticky ústřední světový kontinent a jeho vitální periferie
Kvůli lepšímu vizuálnímu efektu byla tradiční perspektiva převrácena
AUSTRÁLIE
JIŽNÍ AMERIKA
AFRIKA
Tichý oceán
Tichý oceán
Atlantský oceán
SEVERNÍ AMERIKA
EURASIE

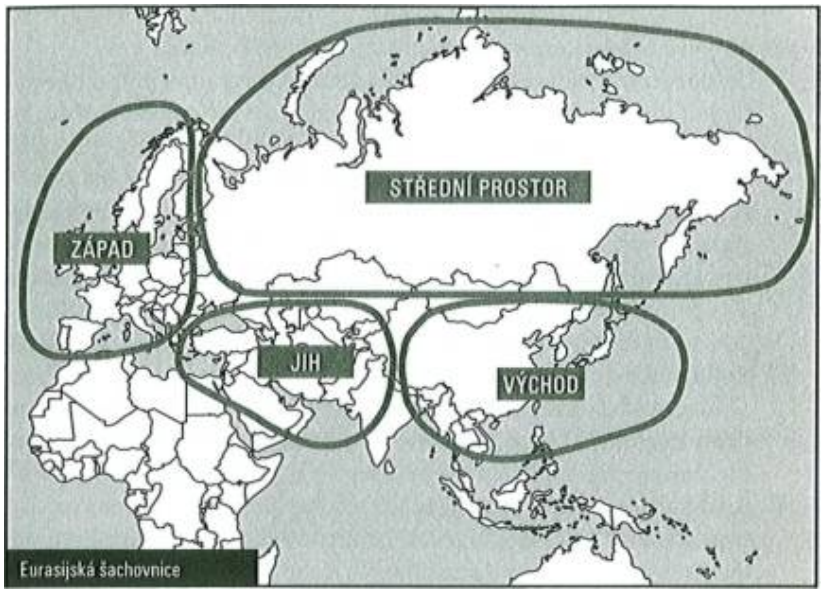

se opírá americká moc. Pevnina na Dálném východě je sídlem stále sílícího a nezávislejšího hráče, který ovládá ohromné množství lidí, zatímco území jeho energického protivníka - omezené na několik blízkých ostrovů - a polovina malého dálněvýchodního poloostrova zajišťují výhodné postavení Spojeným státům.

Mezi západním a východním okrajem se rozkládá řídce osídlený, v současnosti politicky nestálý a organizačně fragmentovaný rozlehlý střední prostor, který v minulosti zaujímal mocný americký protivník - soupeř, jehož úsilí směřovalo k vytlačení Spojených států z Eurasie. Na jih od centrální eurasijské plošiny leží oblast v politickém smyslu anarchická, ale plná energie, s potenciálně velkým významem jak pro západní, tak východní eurasijské země, včetně nejjižnějšího, velmi lidnatého státu, který se uchází o regionální hegemonii.

Tato obrovská, podivně tvarovaná eurasijská šachovnice, rozkládající se od Lisabonu po Vladivostok, představuje dějiště „hry". Bude-li možné její střed postupně zapojovat do rozšiřující se sféry vlivu Západu (v níž dominují Spojené státy), nepodlehnou-li jižní oblasti nadvládě jediného hráče a nesjednotí-li se východ způsobem, který by vedl

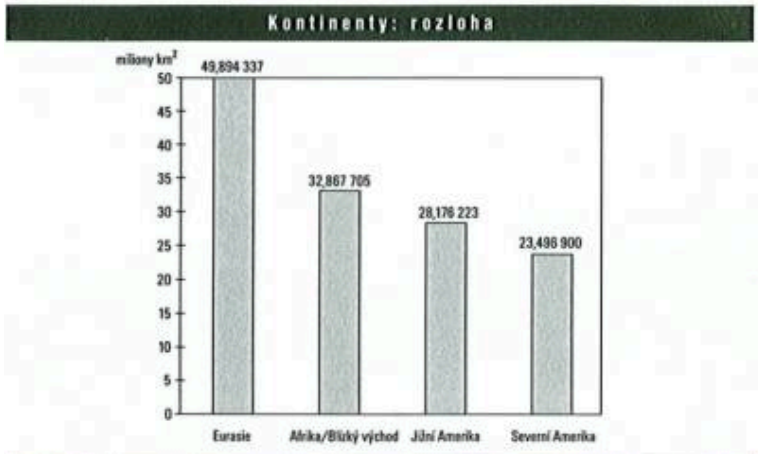

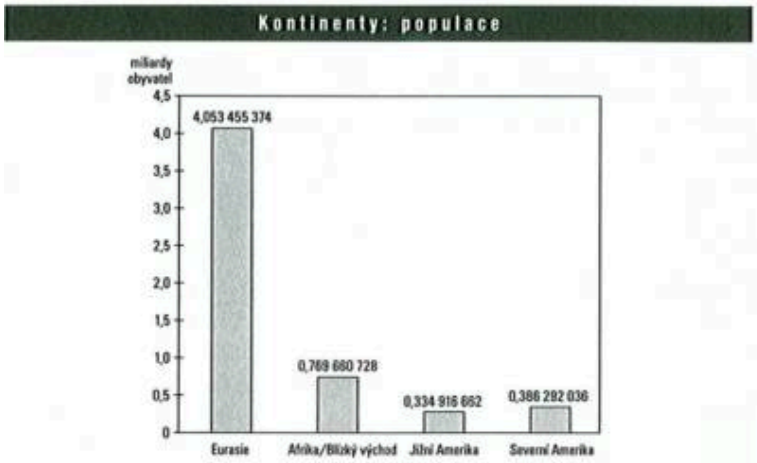

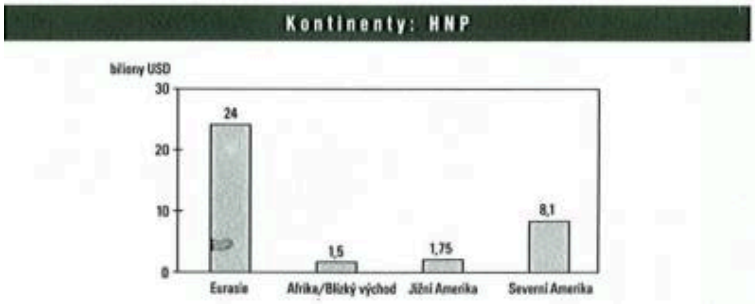

k vytlačení Spojených států z jejich opěrných bodů, pak si Amerika nejspíše uchová svou převahu. Odmítne-li však střední prostor náležet do sféry západního vlivu, vznikne z něj samostatná průbojná entita, jež získá buď kontrolu nad jihem, nebo vytvoří alianci s hlavním východním hráčem. V tomto případě by v Eurasii došlo k dramatické redukci americké převahy. Něco podobného nastane i tehdy, pokud se dva hlavní východní hráči tak či onak spojí. A konečně, pokud by západní partneři zbavili Spojené státy jejich mimořádného postavení na západní polokouli, automaticky by to znamenalo vyřazení Ameriky z partie na eurasijské šachovnici, ovšem pravděpodobně i

postupné podřízení nejzápadnější části kontinentu vzkříšenému hráči, který zaujímá střední prostor.

Americká globální hegemonie má nesporně velkou sféru působnosti, ale není příliš pevně ukotvena - podléhá jak vnitřním, tak vnějším omezením. Její součástí je uplatňování rozhodujícího vlivu, ale na rozdíl od dřívějších impérií se tak neděje přímo. Samotná rozloha a rozmanitost Eurasie, právě tak jako moc některých eurasijských států, zmenšuje hloubku amerického vlivu a mim americké kontroly nad během událostí. Tento „megakontinent" je zkrátka příliš velký, příliš lidnatý, příliš kulturně různorodý a složený z příliš mnoha historicky ambiciózních a politicky energických států na to, aby se podvolil dokonce i hospodářsky nejúspěšnější a politicky nejvlivnější globální mocnosti. Za uvedených podmínek vzrůstá význam geostrategického umu a opatrného, selektivního a velmi rozvážného rozmístění amerických prostředků na velké eurasijské šachovnici.

Nelze pominout skutečnost, že Spojené státy jsou natolik demokratické, že se v zahraničí nemohou chovat autokraticky. To rediikuje použití síly, zejména schopnost vykonávat vojenský nátlak, Opravdová, neelitářská demokracie dosud nikdy nezískala mezinárodní nadvládu. Takové snahy totiž nevyvolávají nadšení obyvatelstva, s výjimkou situací, které veřejnost vnímá jako náhlé ohrožení blahobytu a bezpečnosti země. Ekonomické odříkání (tj. výdaje na obranu) a lidské oběti (mrtví a ranění i mezi vojáky z povolání), bez nichž nelze mocenského postavení dosáhnout, se neslučují s demokratickými instinkty. Demokracie má k imperiální mobilizaci nepřátelský vztah.

Navíc většinu Američanů nový status jejich země jako jediné globální supervelmoci nenaplňuje žádným zvláštním uspokojením. Politický „triumfalismus" spojený s americkým vítězstvím ve studené válce se většinou setkal s chladnou odezvou a byl vystaven i .určitému posměchu ze strany liberálněji zaměřených komentátorů. Snad pouze dva rozdílné pohledy na důsledky historického úspěchu v soutěži s bývalým Sovětským svazem jsou pro Ameriku politicky významné: na jedné straně názor, že konec studené války ospravedlňuje významné omezení amerických závazků vůči světu bez ohledu na důsledky pro globální postavení Spojených států, na druhé straně představa, že nadešel čas pro skutečný mezinárodní multilateralismus, jemuž by Amerika měla obětovat něco ze své suverenity. Oba myšlenkové proudy mohou počítat s podporou angažovaných stoupenců.

K dilematům, před nimiž Washington stojí, přistupují změny v charakteru samotné globální situace: možnost přímého použití síly je v současnosti mnohem limitovanější než v minulosti. Nukleární zbraně drasticky zredukovaly využitelnost války nejen jako nástroje politiky, ale dokonce i jako hrozby a

vzrůstající vzájemná ekonomická závislost států způsobila, že politické využití hospodářského vydírání je méně účinné. A tak se klíčovými složkami úspěšného uplatnění geostrategické moci na eurasijské šachovnici staly manévrování, diplomacie, vytváření koalic, kooptace a velmi uvážlivé rozmísťování politického vlivu.

GEOPOLITIKA A GE0STRATEGIE

Při uplatňování svého globálního prvenství nesmí Amerika ztrácet ze zřetele, že politická geografie je i nadále v mezinárodních záležitostech rozhodujícím hlediskem. Napoleon prý kdysi prohlásil, že znát zeměpisné podmínky určitého národa znamená znát jeho zahraniční politiku. Naše chápání významu politické geografie se však musí přizpůsobit novým mocenským poměrům.

Jádrem mezinárodních politických konfliktů bylo téměř vždy ovládnutí určitého území. Většinu krvavých válek éry nacionalismu vyvolala buď touha po sebeuspokojení toho či onoho národa pomocí zisku většího teritoria, nebo naopak ztráta „posvátného" území, vnímaná jako národní pohroma. Není přehnané tvrzení, že právě teritoriální imperativ byl základním popudem pohánějícím agresivní chování národních států. Impéria se budovala také na základě pečlivého a uvážlivého podmanění a držení strategicky významných zeměpisných lokalit, jako například Gibraltaru, Suezského průplavu nebo Singapuru, které sloužily jako klíčové opěrné body nebo svorníky systému imperiální kontroly.

Mezní projev spojení mezi nacionalismem a teritoriální držbou představovalo nacistické Německo a imperiální Japonsko. Snaha vybudovat „tisíciletou říši" daleko přesahovala cíl pouhého sloučení veškeré německy mluvící populace do jednoho státu, ale zaměřila se také na splnění německého přání kontrolovat „obilnici" Ukrajinu právě tak jako další slovanské země, jejichž obyvatelé měli imperiální nadvládě poskytnout levnou otrockou pracovní sílu. Podobně se Japonci upínali k myšlence, že přímé ovládnutí Mandžuska a později Nizozemské východní Indie, produkující ropu, má zásadní význam pro upevnění japonské moci a pro získání role světové mocnosti. Ve stejném duchu ruská národní velikost vlastně po staletí znamenala získávání dalších území - ještě na konci 20. století Rusko ospravedlňovalo svou úpornou snahu udržet si kontrolu nad tak neruským národem jako jsou Čečenci, jejichž území protíná nesmírně důležitý ropovod, tvrzením, že je to nezbytné pro postavení Ruska jako velmoci

Národní státy tvoří i nadále základní stavební jednotky světového systému. I když úpadek velmocenského nacionalismu a slábnutí ideologie citový obsah globální politiky zredukovaly - zatímco jaderné zbraně přinesly výrazné

omezení použití síly -, světové záležitosti stále ovládá soutěžení založené na teritoriální držbě, byť se formy této držby v současné době postupně civilizují. V tomto soutěžení je geografická poloha i nadále určující pro stanovení vnějších priorit národního státu a také velikost státního území zůstává jedním z hlavních kritérií postavení a moci.

Pro většinu národních států však otázka držby území ztrácí v poslední době na významu. Problematika území sice ještě do určité míry formuje zahraniční politiku některých států, ale spíše jako projev rozhořčení nad tím, že je „etnickým bratrům" upíráno právo na sebeurčení a na spojení s „mateřskou zemí" nebo jako pocit křivdy nad údajným špatným zacházením souseda s etnickými minoritami než jako snaha o zlepšení vlastního postavení pomocí územní expanze.

Vládnoucí elity si stále jasněji uvědomují, že mezinárodní postavení určitého státu nebo míru jeho mezinárodního vlivu zásadně určují jiné faktory než územní - mimo jiné také ekonomická vyspělost a její přenesení do technologických inovací, o čemž nejlépe svědčí příklad

Japonska. Nicméně zeměpisné umístění ještě i dnes spolurozhoduje o bezprostředních prioritách státu - čím větší je jeho vojenská, hospodářská a politická síla, tím větší je akční rádius jeho životních geopolitických zájmů, vlivu a aktivity.

Přední světoví experti na geopolitiku až donedávna diskutovali o tom, zda má převaha na souši větší váhu než převaha na moři a která specifická oblast Eurasie je rozhodující pro získání kontroly nad celým kontinentem. Diskusi zahájil počátkem tohoto století Halford Mackinder, jeden z nejvýznamnějších politických geografů. Přišel s koncepcí eurasijské pivotní oblasti (o níž tvrdil, že do ní patří celá Sibiř a velká část Střední Asie) a později s koncepcí Heartlandu, jenž se rozkládal v centru východní Evropy, jako s důležitými odrazovými můstky pro nadvládu nad celým eurasijským kontinentem. Mackinderovo pojetí Heartlandu vyjadřuje jeho známý výrok:

„Kdo ovládá východní Evropu, ten vládne Heartlandu;

kdo ovládá Heartland, ten vládne Světovému ostrovu [tj. Eurasii a Africe];

kdo ovládá Světový ostrov, ten vládne celému světu."

Také někteří přední němečtí političtí geografové se dovolávali geopolitiky, aby ospravedlnili Drang nach Osten své země; především pak Karl Haushofer, jenž upravil Mackinderovo pojetí podle strategických potřeb Německa. Velmi zvulgarizovanou ozvěnu těchto myšlenek lze postřehnout i v důrazu, který Adolf Hitler kladl na německou potřebu získat Lebensraum. Jiní evropští myslitelé první poloviny tohoto století předvídali posun geopolitického těžiště směrem na východ, přičemž dědicem zanikající nadvlády Evropy se měla stát tichomořská

oblast - zejména Amerika a Japonsko. Dokonce už před druhou světovou válkou proto francouzský politický geograf Paul Demangeon spolu s dalšími francouzskými experty na geopolitiku prosazoval větší jednotu mezi evropskými státy, aby se takovémuto posunu předešlo.

Dnes už není hlavním geopolitickým problémem otázka, jaká zeměpisná část Eurasie je výchozím bodem pro nadvládu nad tímto kontinentem ani zda je převaha na souši důležitější než převaha na moři. Geopolitikové se posunuli od regionálních dimenzí ke globálním, přičemž ovládnutí celého eurasijského kontinentu slouží jako základna pro světové prvenství. Dnes zaujímají první místo na mezinárodní scéně Spojené státy, které nepatří mezi eurasijské mocnosti - mocensky se opírají o tři okraje eurasijského kontinentu, odkud uplatňují nepřímý vliv na státy eurasijského vnitrozemí. Ale právě zde, na nejdůležitějším hřišti světa, se může v určitém okamžiku objevit silný soupeř Ameriky. Proto se formulování americké geostrategie zaměřené na dlouhodobé zajištění geopolitických zájmů Spojených států v Eurasii musí odvíjet od klíčových hráčů a náležitého posouzení hrací plochy.

Je tedy nutné učinit dva základní kroky:

1) Rozpoznat geostrategicky dynamické eurasijské státy, které jsou natolik silné, aby mohly způsobit potenciálně významný posun v mezinárodním rozdělení moci, dešifrovat základní vnější cíle politických elit jednotlivých států a pravděpodobné důsledky snahy těchto cílů dosáhnout; dále přesně určit z hlediska geopolitiky kritické eurasijské státy, které svou polohou, existencí či obojím katalyticky ovlivňují buď aktivnější geostrategické hráče, nebo samotné regionální podmínky.

2) Přesně určit americké postupy, jak vyvažovat, kooptovat či kontrolovat (nebo obojí) výše uvedené země, aby Spojené státy zabezpečily a prosadily své životně důležité zájmy, a také stanovit komplexnější geostrategii, jež uvede na globální scénu vzájemné propojení konkrétních amerických politických záměrů.

Stručně řečeno, pro eurasijskou geostrategii Spojených států je nezbytná cílevědomá snaha vést geostrategicky dynamické státy a opatrně zacházet s „geopoliticky katalytickými" státy v souladu s hlavním zájmem Ameriky, jímž je v krátkodobé perspektivě uchování její jedinečné globální moci a v perspektivě dlouhodobé pak přeměna této moci na postupně sé institucionalizující globální spolupráci. Vyjádřeno terminologií, která pochází z temnějšího věku dávných impérií, tři velké imperativy imperiální geostrategie jsou: zabránit tajným dohodám a udržovat vazaly v bezpečnostní závislosti, podrobeným státům poskytnout ochranu a držet je v područí a zabránit barbarům, aby se spolčili.

GEOSTRATEGIČTÍ HRÁČI A GEOPOLITICKÁ OHNISKA

Aktivními geostrategickými hráči jsou ty státy, které mají schopnost a vůli uplatňovat sílu nebo vliv mimo své hranice, aby změnily, v míře, která se dotýká zájmů Ameriky, existující geopolitické poměry. Disponují potenciálem, předpoklady nebo obojím, aby byly z geopolitického hlediska vnímány jako nestálé, těkavé. Z mnoha důvodů - ze snahy o hospodářský růst, národní velkolepost, naplnění ideologických cílů či z náboženského mesianismu - se některé státy snaží dosáhnout regionální převahy nebo postavení světové mocnosti. Pohánějí je složité a hluboce zakořeněné motivace, které nejlépe vystihl Robert Browning slovy: „...člověk se má pokusit i o zdánlivě nedostupné, k čemu by pak bylo nebe." Bedlivě zkoumají moc Ameriky, určují, do jaké míry se jejich zájmy překrývají či střetávají s americkými, a formulují své mnohem omezenější cíle v Eurasii, někdy v souladu, jindy v rozporu s americkou politickou linií. Takto motivovaným euroasijským státům musí Amerika věnovat zvláštní pozornost.

Geopolitickými ohnisky jsou ty státy, jejichž význam nezávisí na jejich moci a motivaci, ale spíš na citlivé poloze a na důsledcích, které jejich potenciálně ohrozitelné postavení může mít na chování geostrategických hráčů. O tom, které konkrétní země lze zařadit mezi geopolitická ohniska, nejčastěji rozhoduje právě jejich zeměpisná poloha - v některých případech jim přisuzuje zvláštní úlohu buď protože poskytují přístup k důležitým oblastem, nebo odpírají své nerostné bohatství význačným hráčům. Občas se může z geopolitické-ho ohniska stát ochranný štít pro důležité státy, nebo dokonce oblasti. Někdy platí, že samotná existence geopolitického ohniska velmi silně politicky a kulturně ovlivňuje sousedního aktivního geostrategického hráče. Určení klíčových eurasijských geopolitických ohnisek v období po studené válce a jejich ochrana se tudíž staly rozhodujícím aspektem americké globální geostrategie.

Už od počátku musíme vzít v úvahu, že sice všichni geostrategičtí hráči jsou vesměs významné a mocné země, ovšem ne všechny významné a mocné země se automaticky stávají geostrategickými hráči. Určení geostrategických hráčů je tedy poměrně snadné, bude však nutné zdůvodnit, proč byly některé zjevně význačné státy vynechány z následujícího seznamu.

V současných globálních poměrech lze na nové politické mapě Eurasie určit nejméně pět klíčových geostrategických hráčů a pět geostrategických ohnisek (přitom dvě z nich lze s jistými výhradami považovat i za hráče). Francie, Německo, Rusko, Čína a Indie jsou hlavními a aktivními hráči zatímco Velkou Británii, Japonsko a Indonésii, byť jde nesporně o velmi důležité země, v daném smyslu za hráče označit.nemůžeme. Ukrajina, Ázerbájdžán, Jižní Korea, Turecko a Írán zastávají klíčovou úlohu geopolitických ohnisek, i když jak Turecko, tak jrán jsou do určité míry - v rozsahu svých přece jen omezenějších

možností - geostrategicky aktivní. O každém z nich pojednáme podrobněji v dalších kapitolách.

Zde stačí pouze uvést, že na západním okraji Eurasie jsou dynamickými a klíčovými geostrategickými hráči Francie a Německo. Oba státy motivuje představa sjednocené Evropy, přestože se liší v názoru, do jaké míry a jakým způsobem by měla takováto Evropa zůstat spojena s Amerikou. Oba mají ctižádost formovat v Evropě něco nového, a změnit tak status quo. Především Francie má vlastní geostrategické pojetí Evropy, které se v některých podstatných ohledech liší od pojetí Spojených států, a je ochotná angažovat se v taktických manévrech, zaměřených na podněcování Ruska proti Americe a Velké Británie proti Německu, ačkoli se přitom spoléhá na francouzsko-německé spojenectví, aby vyvážila svou vlastní poměrnou slabost.

Kromě toho jsou Francie i Německo dostatečně silné a průbojné země, aby mohly uplatňovat svůj vliv v rámci širšího regionálního rámce. Francie nejen usiluje o ústřední politickou úlohu ve sjednocující se Evropě, ale považuje se také za jádro seskupení států v oblasti Středozemního moře a severní Afriky, které mají společné zájmy. Německo si čím dál víc uvědomuje své mimořádné postavení nejvýznamnějšího státu v Evropě - ekonomického motoru celé oblasti a nastupujícího vůdce Evropské unie. Cítí, že má za nedávno osvobozenou střední Evropu zvláštní zodpovědnost, určitým způsobem vzdáleně připomínající někdejší představu Německem vedené Mitteleuropy. Navíc se Francie i Německo považují za oprávněné zastupovat evropské zájmy při jednáních s Ruskem, a Německo si vzhledem ke své zeměpisné poloze dokonce ponechává, alespoň teoreticky, důležitou výsadu udržovat s Ruskem zvláštní bilaterální vztahy.

Naproti tomu Velká Británie geostrategickým hráčem není. Může vybírat jen z omezeného počtu opravdu významných alternativ, nevystupuje s žádnou ctižádostivou vizí evropské budoucnosti a poměrný úpadek země také omezil její schopnost pokračovat v tradiční úloze - zachovávat v Evropě rovnováhu. Rozporuplný přístup Británie k evropskému sjednocení a slábnoucí „zvláštní vztahy" se Spojenými státy způsobily, že Spojené království do jisté míry ztratilo svou váhu při tvorbě základních rozhodnutí určujících budoucnost Evropy. Londýn se z evropské hry do jisté míry sám vyřadil.

Sir Roy Denman, bývalý vysoce postavený britský činitel při Evropské komisi, ve svých pamětech vzpomíná, že už v roce 1955 na konferenci v Mesině, která měla za úkol vypracovat plán dalších kroků evropské integrace, oficiální zástupce Británie před shromážděnými potenciálními architekty Evropy kategoricky prohlásil: „Smlouva, o níž diskutujete, nemá žádnou naději, že bude přijata; pokud bude přijata, nemá naději, že bude uvedena do praxe. A pokud

bude uvedena do praxe, bude pro Británii zcela nepřijatelná... au revoir et bonne chance."*

* Roy Denman, Missed Chances, Londýn 1996.

I po více než čtyřiceti letech tento výrok v zásadě určuje základní britský postoj k vytvoření skutečně sjednocené Evropy. Nechuť přistoupit k ekonomické a monetární unii, naplánované na leden 1999, odráží neochotu Británie ztotožnit svůj osud s osudem Evropy. Podstata tohoto postoje byla velmi dobře shrnuta začátkem 90. let:

• Británie odmítá politické sjednocení jako cíl.

• Británie podporuje ekonomickou integraci založenou na modelu volného obchodu.

• Británie dává přednost koordinaci zahraniční politiky, bezpečnosti a obrany mimo rámec Evropského společenství.

• Británie zřídkakdy přisuzuje prvořadý význam svému vlivu na Evropské společenství.**

** V příspěvku Roberta Skidelskyho „Great Britain and the New Europe", in: David Calleo and Philip H. Gordon (eds.), From the Atlantic to the Urals, Arlington, Va., 1992.

Po pravdě řečeno, Velká Británie je pro Spojené státy pořád důležitá. I nadále uplatňuje určitou míru globálního vlivu prostřednictvím Commonwealthu, ale není činorodou hlavní silou ani ji nemotivuje nějaká ctižádostivá vize. Je nejvýznamnějším stoupencem Ameriky, jejím velmi loajálním spojencem, životně důležitou vojenskou základnou a blízkým partnerem v oblasti zpravodajské činnosti závažného charakteru. Přátelství s ní je nutné posilovat, ale její politika nevyžaduje trvalou pozornost. Británie je geostrategickým hráčem ve výslužbě, odpočívajícím na vavřínech a stojícím dosti stranou velkého evropského dobrodružství, v němž hraje hlavní role Francie a Německo.

Ostatní středně velké evropské státy, z nichž většina je členem NATO, Evropské unie, popřípadě obou institucí, se buď podřizují vůdčí roli Ameriky, nebo se tiše staví za Německo či Francii. Jejich politika nemá širší regionální vliv a nejsou v takovém postavení, aby mohly měnit svou základní orientaci. V tomto stadiu nejsou ani geostrategickými hráči, ani geopolitickými ohnisky. Totéž platí i o nejdůležitějších potenciálních středoevropských členech NATO a Evropské unie, zejména o Polsku. Polsko je příliš slabé, aby mohlo být geostrategickým hráčem, a má jedinou možnost: integrovat se do západní Evropy. Navíc konec starého ruského impéria, prohlubující se svazky Polska s

atlantickou aliancí a vznikající nová Evropa poskytují Polsku čím dál tím větší a historicky bezprecedenční záruku bezpečnosti, avšak zároveň omezují škálu možností při jeho strategickém rozhodování.

Netřeba zdůrazňovat, že jedním z hlavních geostrategických hráčů zůstává Rusko, navzdory své oslabené pozici a pravděpodobně vejmi dlouhému období nestability. Už jeho pouhá existence má výrazný "vliv na nové nezávislé státy uvnitř rozlehlého eurasijského prostoru bývalého Sovětského svazu. Rusko si stanovilo ctižádostivé geopolitické cíle a vyhlašuje je stále otevřeněji. Jakmile znovu upevní své postavení, bude mít velký vliv na své západní a východní sousedy. Kromě toho Rusko ještě neučinilo základní geostrategické rozhodnutí, pokud jde o vztah ke Spojeným státům: je to přítel, nebo nepřítel? Může se domnívat, že má v tomto smyslu na eurasijském kontinentu velkou možnost volby. Bude. mnoho záležet na dalším vývoji ruské vnitropolitické scény, zejména pak na tom, stane-li se Rusko evropskou demokracií, nebo opět eurasijským impériem. V každém případě prokazatelně zůstává geostrategickým hráčem, byť na eurasijské šachovnici ztratilo některé „figurky" i klíčová území.

Podobně není nutné sáhodlouze zdůvodňovat, proč je významným hráčem také Čína. Už dnes je důležitou regionální mocností a pravděpodobně bude mít ještě širší aspirace vzhledem ke skutečnosti, že v dějinách zaujímala významné mocenské postavení a považuje čínský stát za střed zeměkoule. Rozhodnutí, k nimž Čína dospěla, začínají už nyní ovlivňovat geopolitické rozdělení moci v Asii, zatímco její rostoucí ekonomická sílají pravděpodobně dodá jak větší přirozenou moc, tak vyšší ambice. Vznik „Velké Číny" neponechá stranou otázku Tchaj-wanu - s nevyhnutelnými důsledky pro americké postavení na Dálném východě. Rozpad Sovětského svazu umožnil vznik řady států při západním okraji Číny, k nimž čínští představitelé nemohou zůstat neteční. Aktivnější vystupování Číny na světové scéně bude proto mít nepříznivý vliv na postavení Ruska.

Na východním okraji Eurasie se setkáváme s paradoxem. Japonsko zcela evidentně představuje ve světových vztazích významnou sílu a americko-japonské spojenectví je často - a správně - označováno za nejdůležitější bilaterální vazbu Spojených států. Jako jedna z vedoucích" hospodářských mocností světa Japonsko nepochybně disponuje potenciálem pro uplatňování prvořadé politické moci. Přesto podle toho nejedná, neusiluje o nadvládu v regionu a místo toho operuje pod americkou záštitou. Podobně jako Velká Británie v Evropě, odmítá i Japonsko přílišnou angažovanost v politických záležitostech asijského vnitrozemí.Tato záměrná pasivita je však alespoň částečně dána skutečností, že mnohé asijské národy se i nadále stavějí proti sebemenšímu náznaku zájmu Japonska o dominantní postavení v regionu.

l Ale politická zdrženlivost Japonska na druhé straně umožňuje Spojeným státům hrát hlavní roli při zajišťování bezpečnosti na Dálném východe. Proto Japonsko není geostrategickým hráčem, přestože jeho zřejmý potenciál rychle se hráčem stát - zejména kdyby Čína nebo Amerika náhle změnily svou současnou politickou linii - ukládá Spojeným státům zvláštní povinnost pečlivě vztahy s touto zemí posilovat. Amerika nemusí kontrolovat japonskou zahraniční politiku, ale musí velmi opatrně pěstovat japonskou zdrženlivost. Každé závažnější uvolnění americko-japonských politických svazků by mělo přímý dopad na stabilitu celé oblasti.

Důvod, proč neuvádět Indonésii jako dynamického geostrategické-ho hráče, je nasnadě. V jihovýchodní Asii je sice Indonésie nejdůležitější zemí, ale dokonce i v této oblasti omezuje její schopnost dosáhnout podstatnějšího vlivu nedostatečně rozvinuté hospodářství, vleklá vnitropolitická nestabilita, rozptýlenost souostroví a náchylnost k etnickým konfliktům, jitřeným význačnou úlohou, kterou hraje ve finančních záležitostech země čínská menšina. V určitém okamžiku by se Indonésie mohla stát vážnou překážkou čínských snah o proniknutí na jih. Tento fakt si už uvědomila Austrálie - v minulosti měla obavy z indonéského expanzionismu, ale v poslední době se rozhodla pro užší spolupráci s Indonésií v oblasti bezpečnosti. Ale na Indonésii bude možné pohlížet jako na regionálně dominantního hráče až po uplynutí delšího období politické konsolidace a trvalého hospodářského úspěchu.

Naproti tomu Indie spěje k postavení regionální mocnosti a zároveň se považuje za potenciálního významného globálního hráče. Považuje se i za soupeře Číny. Tento názor pravděpodobně vychází z přeceňování vlastních schopností v dlouhodobé perspektivě, ale Indie je nepochybně nejmocnějším jihoasijským státem, svého druhu regionálním hegemonem. Je také napůl tajnou jadernou mocností, jíž se stala nejen proto, aby zastrašila Pákistán, ale zejména proto, aby se vlastnictvím jaderného arzenálu vyrovnala Číně. Indie má geostrategickou vizi své regionální úlohy jak vůči sousedům, tak v oblasti Indického oceánu. Její snahy však dnes kříží americké zájmy v Eurasii jenom okrajově, proto není Indie jako geostrategický hráč - alespoň ne do té míry jako Rusko nebo Čína - ústředním předmětem geopolitických úvah.

Ukrajina, nový.významný prostor na eurasijské šachovnici, je geopolitickým ohniskem, protože pouhá její existence jako nezávislého státu napomáhá.k transformaci Ruska. Bez Ukrajiny přestává být Rusko eurasijským impériem. Rusko se bez Ukrajiny stále ještě může snažit o imperiální status, ale v případě úspěchu by se stalo především asijským imperiálním státem, jenž by byl pravděpodobně zatažen do vyčerpávajících konfliktů s probuzenými státy Střední Asie, které by, za podpory sousedních islámských států na jihu, bránily

svou nedávno nabytou nezávislost. Také Čína by se pravděpodobně postavila proti obnovení ruské nadvlády nad Střední Asií vzhledem k sílícímu zájmu, jejž o mladé samostatné státy v této oblasti projevuje. Pokud však Moskva opět dosáhne kontroly nad Ukrajinou s jejími 52 miliony obyvatel, nerostným bohatstvím a přístupem k Černému moři, získá tak automaticky prostředky, jak obnovit své postavení mocného imperiálního státu rozkládajícího se v Evropě i v Asii. Ztratí-li Ukrajina nezávislost, důsledky této skutečnosti se okamžitě projeví ve střední Evropě a v geopolitické ohnisko na východní hranici sjednocené Evropy se přemění Polsko.

I přes malou rozlohu a lidnatost má Ázerbájdžán se svými obrovskými zdroji energie v geopolitickém smyslu rozhodující význam. Lze ho přirovnat k zátce v láhvi obsahující bohatství ležící na dně Kaspického moře a v celé Střední Asii. Pokud by se Ázerbájdžán plně podřídil nadvládě Moskvy, nezávislost středoasijských států by téměř ztratila význam. Jakmile by Ázerbájdžán jednou přišel o svou samostatnost, velmi důležitá ázerbájdžánská ložiska ropy by se patrně dostala pod kontrolu Ruska. Nezávislý Ázerbájdžán propojený se západními trhy ropovody procházejícími mimo území podřízená Rusku se promění v hlavní přístupovou cestu z vyspělých ekonomik postrádajících energetické zdroje ke středoasijským republikám, na energii bohatým. Podobně jako v případě Ukrajiny je budoucnost Ázerbájdžánu a Střední Asie rozhodující pro určení toho, čím se Rusko může nebo nemůže stát.

Turecko a Írán se snaží zajistit si určitou míru vlivu v oblasti Kaspického moře a Střední Asie, přičemž využívají oslabení ruského vlivu. Z tohoto důvodu je lze považovat za geostrategické hráče. Oba státy však musí čelit vnitřním problémům a jejich možnost ovlivňovat velké regionální posuny v rozdělení moci je omezená. Navíc spolu soupeří, a každý z nich tedy usiluje o potlačení vlivu toho druhého. Například v otázce Ázerbájdžánu, kde Turecko sehrálo důležitou úlohu, zaujal Írán v obavě z nepokojů, které by mohli vyvolat Ázerbájdžánci žijící na jeho území, k Rusku vstřícný postoj.

Turecko a Írán jsou však především důležitými geopolitickými ohnisky. Turecko vystupuje v roli stabilizujícího faktoru pro oblast Černého moře, kontroluje i přístup z Černého do Středozemního moře, je protiváhou Ruska na Kavkaze, stále ještě poskytuje protilátku oslabující účinky islámského fundamentalismu a slouží jako jižní ukotvení NATO. Destabilizace Turecka by pravděpodobně vyvolala další vlnu násilí na jižním Balkáně a zároveň by usnadnila znovunastolení ruské kontroly nad novými nezávislými státy na Kavkaze. Také Írán, i přes dvojakost svého postoje k Ázerbájdžánu, napomáhá upevnění nové politické různorodosti Střední Asie. Ovládá východní pobřeží

Perského zálivu a jeho nezávislost, bez ohledu na jeho současné nepřátelství vůči Spojeným státům, působí jako hráz proti jakémukoli dlouhodobému ohrožení amerických zájmů v oblasti Perského zálivu Ruskem. ,

Zbývá Jižní Korea, která je geopolitickým ohniskem Dálného východu. Její těsný svazek se Spojenými státy umožňuje Americe zaštítit Japonsko, a tak mu současně zabránit, aniž by Washington musel vyvíjet jakýkoli nátlak prostřednictvím své přítomnosti v Japonsku, aby se stalo nezávislou a výraznou vojenskou mocností. Každá podstatná změna postavení Jižní Koreje, ať už sjednocením, posunem do rozšiřující se sféry vlivu Číny nebo obojím, by nutně zásadním způsobem změnila úlohu Ameriky na Dálném východě, a tím i úlohu Japonska. Navíc rostoucí hospodářská síla činí Jižní Koreu samu o sobě mnohem významnějším „prostorem", jehož ovládnutí se bude přikládat stále větší cena.

Uvedený seznam geostrategických hráčů a geopolitických ohnisek není neměnný. Čas od času bude nutné některý stát přidat nebo vyřadit. Určité okolnosti by si nepochybně vyžádaly zařazení Tchaj-wanu nebo Thajska či Pákistánu nebo možná i Kazachstánu a Uzbekistánu do kategorie geopolitických ohnisek. Ale za současné situace se to žádného z výše uvedených států netýká. Změny postavení kteréhokoli z nich by znamenaly závažnou událost a způsobily by i určité přesuny v rozdělení moci, lze však pochybovat, že by důsledky těchto pohybů byly opravdu dalekosáhlé. Jedinou výjimku by mohl představovat Tchaj-wan, budeme-li ho posuzovat odděleně od Číny. Avšak pouze v případě, kdyby se Čína rozhodla získat Tchaj-wan s použitím síly, a to v rozporu s postojem Spojených států, takže by v širším smyslu ohrozila americkou politickou důvěryhodnost na Dálném východě. Byť je pravděpodobnost realizace popsaného scénáře velmi malá, přesto nelze při koncipování politiky Spojených států vůči Číně pouštět tuto eventualitu ze zřetele.

ROZHODUJÍCÍ MOŽNOSTI VOLBY A POTENCIÁLNÍ PROBLÉMY

Určení ústředních hráčů a klíčových ohnisek pomáhá definovat dilemata americké velké politiky a předjímat potenciální závažné problémy na obrovském eurasijském kontinentu. Předtím než se jimi budeme podrobněji zabývat v následujících kapitolách, můžeme je shrnout do pěti okruhů otázek:

• Jaké podobě Evropy by měly Spojené státy dávat přednost, a tedy ji prosazovat?

• Jaké Rusko je v americkém zájmu, co a jak mohou Spojené státy v této záležitosti vykonat?

• Jaké jsou předpoklady vzniku nového „Balkánu" ve Střední Asii a jak mohou Spojené státy snížit na minimum z toho vyplývající rizika?

• Jakou vhodnou, pozitivní úlohu by měla sehrát na Dálném východě Čína a jaké důsledky by z toho vyplynuly nejen pro Spojené státy, ale i pro Japonsko?

• Jaké případné nové koalice v Eurasii lze v budoucnosti očekávat, které z nich mohou nejvíce ohrozit zájmy Spojených států a jakým způsobem jim lze zabránit?

Spojené státy vždy deklarovaly svou věrnost myšlence sjednocené Evropy a už od dob prezidenta Kennedyho se často dovolávaly „rovnoprávného partnerství". Washington důsledně vyjadřoval své přání, aby jednoho dne z Evropy vznikla dostatečně silná jediná entita, která by mohla s Amerikou sdílet jak zodpovědnost, tak břemeno globálního vůdcovství.

Taková je běžná rétorika na dané téma. Ale v praxi se Spojené státy chovají méně přesvědčivě a důsledně. Přeje si Washington skutečně takovou Evropu, jež by pro něj znamenala opravdového partnera ve světových záležitostech, anebo dává přednost nerovnému partnerství? Jsou například Spojené státy připraveny podělit se s Evropou o vedoucí úlohu na Blízkém východě, v regionu nejen ležícímu zeměpisně mnohem blíž Evropě než Americe, v němž však kromě toho mají některé evropské státy své dlouhodobé zájmy? V této souvislosti se neustále vrací otázka Izraele. To, že Evropa zaujímá jiné postoje k Íránu a Iráku, Spojené státy nechápou jako problém mezi dvěma rovnoprávnými partnery, ale jako věc porušení subordinace.

Dvojznačnost provázející míru podpory Spojených států evropské jednotě se promítá také do diskuse, jaká má být konkrétní podoba této evropské jednoty, zejména pak do otázky, která země, pokud vůbec nějaká, by měla sjednocenou Evropu vést. Washington neodrazoval Londýn, když kladl překážky evropské integraci, ačkoli dával rovněž jasně najevo, že pokud jde o vedení Evropy, upřednostňuje Německo před_Francií. Ve světle tradičních zvratů francouzské politiky je to pochopitelné, tato preference však měla i jiné důsledky: příležitostný francouzsko-britský postup proti Německu, právě tak jako občasné flirtování Francie s Moskvou se záměrem vyvážit americko-německou koalici.

Vznik skutečně jednotné Evropy - zejména dojde-li k němu s konstruktivní americkou pomocí - nastolí požadavek podstatných změn ve strukturách a procedurálních postupech NATO, nejdůležitějším svazku mezi Amerikou a Evropou. NATO nejen představuje hlavní mechanismus pro uplatňování amerického vlivu na evropské záležitosti, aleje také základnou pro politicky rozhodující americkou vojenskou přítomnost v západní Evropě. Avšak sjednocená Evropa bude od této aliance vyžadovat, aby se přizpůsobila nové situaci: totiž existenci spojenectví založeného na dvou víceméně rovnoprávných partnerech namísto spojenectví, jehož se, vyjádřeno tradiční terminologií, účastní hegemon a jeho vazalové. Tento problém až dosud zůstával jaksi na

okraji, i přes skromné pokusy podniknuté v roce 1996 posílit uvnitř NATO úlohu Západoevropské.unie (WEU), vojenské koalice západoevropských států. Vážně míněné rozhodnutí ve prospěch sjednocené Evropy si tak vynutí dalekosáhlou reorganizaci NATO a nevyhnutelně omezí vedoucí roli Spojených států v alianci.

Stručně řečeno, dlouhodobá americká geostrategie pro Evropu se bude muset zaměřit přímo na záležitosti evropské jednoty a skutečného partnerství s Evropou. Amerika, o níž by platilo, že si upřímně přeje jednotnou, a tedy i nezávislejší Evropu, bude muset využít svého vlivu na ty evropské mocnosti, které se vážně angažují v politické a ekonomické integraci Evropy. A tato strategie si rovněž nezbytně vyžádá, aby Spojené státy obětovaly poslední pozůstatky kdysi posvátných zvláštních vztahů s Velkou Británií.

Politika podporují sjednocení Evropy se bude muset také zaměřit -i když společně s Evropany - na vysoce citlivou otázku geografického rozsahu Evropy. Jak daleko směrem na východ se má Evropská unie rozšířit? A mají být východní hranice Evropské unie shodné s přední linií NATO na východě? Byť na první část otázky musí přinést odpověď spíše sami Evropané, bezprostředně tím ovlivní i rozhodování atlantické aliance. Druhá část se však týká i Spojených států a ty mají v NATO hlavní slovo. Vzhledem k sílícímu přesvědčení, že je přijetí středoevropských zemí jak do Evropské unie, tak do NATO žádoucí, jde prakticky o budoucí postavení baltských republik a možná také Ukrajiny.

Evropské dilema, o němž jsme tu hovořili, se podstatně překrývá s dalším dilematem, jehož předmětem je Rusko. Není těžké vypořádat se s problémem ruské budoucnosti výrokem, že dáváme přednost demokratickému Rusku těsně spojenému s Evropou. Demokratické Rusko by nejspíše projevovalo sympatie k hodnotám sdíleným Amerikou a Evropou a také by se s mnohem větší pravděpodobností mohlo stát mladším partnerem při formování stabilnější a lépe spolupracující Eurasie. Ale ruskou ctižádost nemusí dosažení uznání a vážnosti jako demokratického státu uspokojit. Ve zdech instituce řídící ruskou zahraniční politiku (s osazenstvem tvořeným z velké části bývalými sovětskými vládními úředníky) stále ještě přežívá hluboce zakořeněná touha hrát v Eurasii zvláštní úlohu, která by měla za následek podřízení nezávislých postsovětských států Moskvě.

V této souvislosti musíme uvést, že podle některých vlivných činitelů určujících ruskou politiku se za přátelským postojem Západu skrývá úmysl upřít Rusku jeho oprávněný nárok na globální status. Dva ruští geopolitičtí analytici to vyjádřili takto: „Spojené státy a země NATO se sice snaží šetřit hrdost Ruska, pokud to jen lze, nicméně pevně a důsledně boří geopolitické základy, které mohly, alespoň teoreticky, poskytnout Rusku naději, že získá postavení druhé

velmoci ve světové politice, jež patřívalo Sovětskému svazu." Amerika je navíc vnímána jako země, která sleduje politiku, v níž „Západ prosazuje nové uspořádání evropského prostoru, jehož se má v zásadě dosáhnout podporou nových, poměrně malých a slabých národních států v této části světa prostřednictvím více nebo méně těsných přátelských vztahů s NATO, Evropským společenstvím apod."*

* A. Bogaturov a V. Kremenjuk (oba jsou vědečtí pracovnici v Institutu pro Spojené státy a Kanadu), „Současné vztahy mezi Ruskem a Spojenými státy a jejich vyhlídky", Nezávisimaja gazeta 28. června 1996.

Výše uvedené citáty dobře vystihují - nehledě na určitou tendenčnost - dilema, před kterým stojí Spojené státy. Do jaké míry je žádoucí Rusku ekonomicky pomáhat - což je nevyhnutelně posílí politicky a vojensky - a do jaké míry je žádoucí zároveň podporovat i nové samostatné státy při obraně a upevňování jejich nezávislosti? Může Rusko mít silné mocenské postavení a být zároveň demokratické? Sta-ne-li se znovu velmocí, nebude se snažit o nastolení imperiální nadvlády? Může vůbec být impériem a demokracií současně?

Americká politika vůči nesmírně důležitým geopolitickým ohniskům, Ukrajině a Ázerbájdžánu, nemůže tento problém obejít, a stojí tedy před obtížným dilematem týkajícím se taktické rovnováhy a strategického záměru. Vnitřní zotavení Ruska je základní podmínkou jeho demokratizace i případné evropeizace. Ale jakákoli obnova jeho imperiálního potenciálu by byla v protikladu k oběma výše uvedeným záměrům. Kromě toho mohou mimo rámec těchto problémů vyvstat rozpory mezi Amerikou a některými evropskými státy, a to zejména při procesu rozšiřování Evropské unie a NATO. Mělo by Rusko být považováno za eventuálního kandidáta na členství? A co se v tom případě stane s Ukrajinou? Pokud by tyto instituce odepřely Rusku vstup, cena by mohla být vysoká, protože v očích Rusů by se tak naplnily jejich předpovědi, na druhé straně by však mohlo mít velmi de-stabilizující účinky i rozpuštění Evropské unie nebo NATO.

Další velká neznámá se rýsuje v rozsáhlém a geopoliticky proměnlivém prostoru Střední Asie, kde nejistotu ještě stupňuje potenciální zranitelnost turecko-íránských ohnisek. V oblasti, která je vyznačena na následující mapě (str. 59) - od Krymu v Černém moři přímo na východ podél nových jižních hranic Ruska až k čínské provincii Sin-ťiang, odtud dál k Indickému oceánu, pak na západ k Rudému moři a posléze na sever k východnímu konci Středozemního moře a zpět na Krym - žije přibližně 400 milionů lidí ve zhruba 25 státech, které jsou téměř všechny jak etnicky, tak nábožensky heterogenní a

prakticky žádný z nich není politicky stabilní. Některé z těchto států mohou postupně získat jaderné zbraně.

Je pravděpodobné, že se tato obrovská oblast, rozrušená vlnami nenávisti a obklopená navzájem soupeřícími silnými sousedy, stane jedním velkým bitevním polem, na němž se povedou války mezi národními státy, především však vleklé a krvavé etnické a náboženské konflikty. Regionální rozsah možných konfliktů do značné míry ovlivní

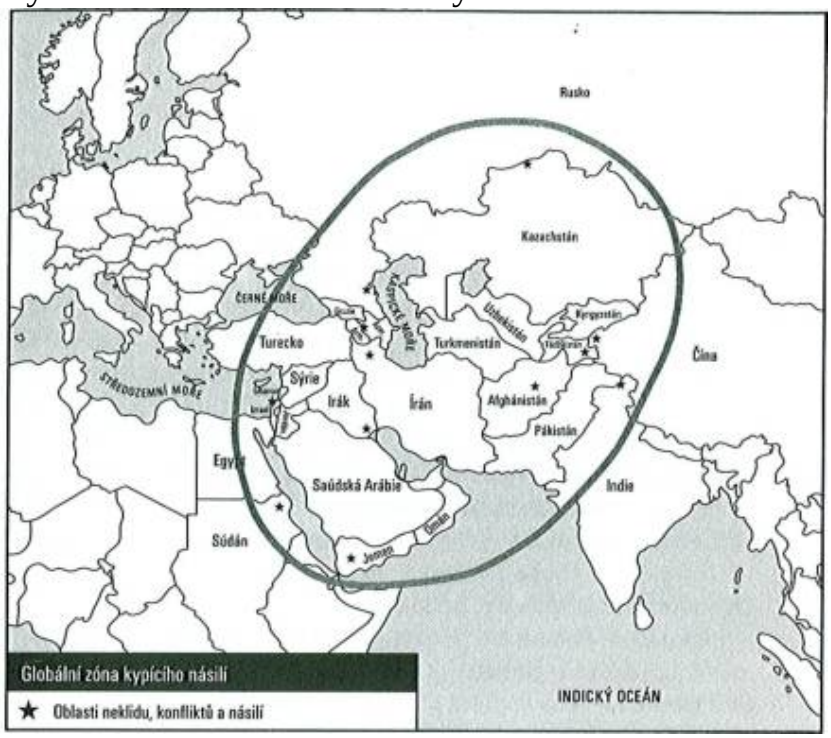

Indie: buď zachová zdrženlivost, nebo využije příležitosti a pokusí se vnutit svou vůli Pákistánu. Vnitřní napětí v Turecku a Íránu pravděpodobně nejen zesílí, ale i podstatně omezí stabilizující úlohu, kterou jsou obě země schopny hrát uvnitř tohoto výbušného regionu. Naznačený vývoj by pak velmi znesnadnil včlenění nových států Střední Asie do mezinárodního společenství a přitom by také nepříznivě ovlivnil Amerikou garantovanou bezpečnost v oblasti Perského zálivu. V každém případě zde Amerika i mezinárodní společenství budou zřejmě muset čelit problémům, které zastíní současnou krizi v bývalé Jugoslávii.

Součástí problémů v této nestabilní oblasti může být ohrožení americké převahy islámským fundamentalismem. Ten by mohl zneužít nepřátelského postoje islámského náboženství k americkému způsobu života a těžit z arabsko-izraelského konfliktu, aby podkopal některé prozápadní vlády na Blízkém východě a nakonec ohrozil americké zájmy v této oblasti, zejména v Perském zálivu. Ale bez politické soudržnosti a bez existence jednoho skutečně silného islámského státu bude hrozba, kterou islámský fundamentalismus znamená,

postrádat geopolitické těžiště, a proto jeho násilné projevy patrně nebudou vedeny jednotně.

Čína, z níž vyrostla opravdová mocnost, představuje geostrategický problém prvořadého významu. Jeho nejpřijatelnějším vyústěním by byla kooptace Číny spějící k demokratizaci a volnému trhu do širšího rámce asijské regionální spolupráce. Představme si však, že Čína demokratizaci zavrhne, ale bude i nadále sílit jako hospodářská a vojenská mocnost. Možná že navzdory přáním a odhadům sousedních zemí dochází k formování Velké Číny a veškeré snahy tomu zabránit by mohly snadno skončit ostrým konfliktem s Pekingem. Nejspíš by vnesly napětí do americko-japonských vztahů - není totiž vůbec jisté, že by Japonsko hodlalo Ameriku při uplatňování mocenské politiky vůči Číně následovat -, a tedy i zcela zásadně ovlivnit, jak Tokio vymezí regionální úlohu Japonska, přičemž jako důsledek nelze vyloučit ani ukončení americké přítomnosti na Dálném východě.

Uspořádání vztahů s Čínou si však rovněž vyžádá svou daň. Přijmout Čínu jako regionální mocnost neznamená jen vydat příslušné prohlášení. Jakékoli výsadní postavení v oblasti musí spočívat na pevném základě. Vyjádřeno bez obalu: Amerika by měla být připravena akceptovat určitou sféru čínského vlivu jako součást politiky úspěšného kooptování Číny do světových záležitostí, otázka však je, jak velká tato sféra bude a kam až zasáhne. Které oblasti - dnes mimo dosah čínského politického vlivu - bude třeba postoupit znovu se vynořující Říši nebes?

V této souvislosti je zachování americké přítomnosti v Jižní Koreji mimořádně důležité. Bez ní si lze jen velmi obtížné představit další fungování americko-japonského obranného mechanismu v nynější podobě, neboť Japonsko by se muselo stát vojensky mnohem soběstačnější. Avšak jakýkoli pohyb směrem ke sjednocení Koreje pravděpodobně naruší základy další americké vojenské přítomnosti v Jižní Koreji. Sjednocená Korea by se mohla zříci americké vojenské ochrany, což by zřejmě byla skutečná cena, kterou bude Čína požadovat za to, že svým rozhodujícím vlivem podpoří sjednocení poloostrova. Stručně řečeno, způsob, jakým si Spojené státy povedou ve svých vztazích s Čínou, bude mít nevyhnutelně přímý dopad na stabilitu triangulárních bezpečnostních vztahů mezi Amerikou, Japonskem a Koreou.

Nakonec je třeba stručně se zmínit i o možných budoucích politických aliančních svazcích, které podrobněji rozebereme v příslušných kapitolách. V minulosti mezinárodní vztahy ovládalo především soupeření jednotlivých států o regionální nadvládu. Z toho vyplývá, že Washington může být postaven před rozhodování, jak se vyrovnat s regionálními koalicemi, jež se budou snažit vytlačit Ameriku z Eurasie, a ohrozí tak její postavení globální velmoci. Zda

však koalice ohrožující americké prvenství vzniknou či nevzniknou, bude ve skutečnosti do značné míry záviset na tom, jak účinně Spojené státy zareagují na hlavní dilemata v této oblasti.

Za potenciálně nejnebezpečnější scénář lze označit velkou koalici Číny, Ruska a možná Íránu, „antihegemonickou" koalici sjednocenou nikoli na základě ideologie, ale na základě společného pocitu křivdy. Mohla by připomínat nebezpečí, které kdysi představoval sovětsko--čínský blok, třebaže tentokrát by vedoucí silou byla patrně Čína a Rusko jejím souputníkem. Aby tuto nepravděpodobnou eventualitu odvrátily, musely by Spojené státy projevit své geostrategické schopnosti současně v západních, východních a jižních okrajových oblastech Eurasie.

V zeměpisném smyslu omezenější, ale potenciálně mnohem nebezpečnější by byla čínsko-japonská osa, která by mohla vzniknout následkem zhroucení amerického postavení na Dálném východě a převratné změny v japonském pohledu na uspořádání světa. Tato osa by spojovala sílu dvou mimořádně produktivních národů a zřejmě by využila určité formy „asianismu" jako jednotící protiamerické doktríny. Nezdá se však reálné, že by Čína a Japonsko vzhledem k jejich nedávné historické zkušenosti vytvořily v dohledné budoucnosti alianci; prozíravé americké politice na Dálném východě by se navíc jistě podařilo popsané nebezpečí eliminovat.

Velmi málo pravděpodobná, ale nikoli vyloučená je také eventualita velkého přeskupení v Evropě, jehož součástí by byl buď německo--ruský tajný pakt nebo francouzsko-ruská dohoda. Obě varianty mají známé historické precedenty, a pokud by se sjednocování Evropy zastavilo na mrtvém bodě a vztahy mezi Evropou a Amerikou podstatně zhoršily, mohla by nastat kterákoli z nich. Lze si představit, že druhý případ by vedl k evropsko-ruské spolupráci s cílem vytlačit Ameriku z evropského kontinentu. V současnosti se však všechny tyto varianty zdají nevěrohodné. Chybějí zde totiž nutné předpoklady: nejen špatná americká politika v Evropě, ale také podstatně jiná orientace klíčových evropských států.

Budoucnost může přinést nejrůznější překvapení, za rozumný závěr však lze považovat konstatování, že americký primát na eurasijském kontinentu postihnou vážné turbulence a přinejmenším sporadické projevy násilí. Mohou jej ohrozit noví vyzývatelé, buď regionální uchazeči o toto postavení, nebo konstelace, které by se teprve vytvořily. V současnosti dominující americký globální systém, kde „byla hrozba války smetena pod stůl", může zapustit kořeny pouze v těch částech světa, v nichž americká převaha, vedená dlouhodobou geostrategií, spočívá na kompatibilních a sourodých sociálně-politických systémech, vzájemně propojených multilaterálním rámcem, v němž zaujímá první místo Amerika.

KAPITOLA 3

DEMOKRATICKÉ PŘEDMOSTÍ

Evropa je přirozeným spojencem Ameriky. Vyznává stejné hodnoty, má v zásadě stejný vztah k náboženským tradicím, provádí stejnou demokratickou politiku a je původní domovinou převážné většiny Američanů. Evropa rovněž svým průkopnickým činem integrace národních států do společného nadnárodního ekonomického a posléze politického celku vytyčuje cestu formám rozsáhlejších postnacionálních organizací, které přesahují omezený pohled a zhoubné vášně éry nacionalismu. Už nyní je z multilaterálního hlediska nejorganizovanějším územím na světě (viz tabulka na str. 64). Pokud se podaří i sjednocení politické, vytvoří se jednotná entita čítající na 400 milionů lidí žijících pod demokratickou střechou, s životním standardem srovnatelným se Spojenými státy americkými. Z takové Evropy by se s velkou pravděpodobností mohla stát světová velmoc. Evropa také slouží jako odrazový můstek k postupné expanzi demokracie hlouběji do Eurasie - její evropská expanze na východ by upevnila vítězství demokracie z 90. let. V politické i ekonomické rovině by pak Evropa odpovídala základní civilizační oblasti - tzv. „svatopetrské Evropě" -, vymezené jejím starým společným náboženským dědictvím, vycházejícím z tradic západního křesťanství. Taková Evropa

existovala už dávno před érou nacionalismu a také předtím, než si ji v poměrně nedávné době mezi sebou rozdělily Spojené státy a Sovětský svaz, přičemž každá velmoc ovládala svou část. Rozsáhlejší Evropa by se mohla stát magnetem přitahujícím země ležící dále na výhod, vytvářet užší pouta s Ukrajinou, Běloruskem a Ruskem, vtahovat je do neustále se prohlubující spolupráce a zároveň prosazovat obecné demokratické zásady. Nakonec by se mohla stát jedním z životně důležitých pilířů ještě daleko širší eurasijské bezpečnostní a kooperační struktury, kterou by Spojené státy zaštiťovaly.

Evropa však pro Ameriku představuje především základní geopolitické předmostí na eurasijském kontinentu. Americký geostrategický zájem o Evropu je obrovský. Na rozdíl od vztahů Spojených států s Japonskem přináší atlantická aliance na eurasijské území důrazně americký politický vliv a vojenskou sílu. V tomto stadiu americko--evropských vztahů, v němž jsou evropští spojenci při ochraně své bezpečnosti silně závislí na Spojených státech, se jakákoli expanze v Evropě automaticky stává také expanzí v oblasti přímého amerického vlivu. A naopak, bez úzkých transatlantických pout americký primát v Eurasii okamžitě slábne. Bez nich by se americká kontrola nad Atlantským oceánem a schopnost přenášet vliv a moc hlouběji do Eurasie podstatně omezily.

Ale nejzávažnější problém představuje fakt, že skutečně evropská „Evropa" jako taková neexistuje. Je to vize, projekt a cíl, ale rozhodně ne realita. Západní Evropa existuje jako společný trh, ale k jednotné politické entitě má daleko. Evropa jako jednotný politický útvar musí teprve vzniknout. Krize v Bosně nám podala bolestivý důkaz, pokud byl vůbec zapotřebí, o neexistenci takovéto Evropy. Je krutá pravda, že západní Evropa, a čím dál víc i Evropa střední, zůstávají převážně americkým protektorátem, kde spojenci připomínají vazaly a poddané z dávných dob. Tento stav není dobrý ani pro Spojené státy, ani pro evropské národy.

Situaci ještě zhoršuje postupující úpadek evropské vnitřní životaschopnosti. Legitimita existujícího sociálně-ekonomického systému, a dokonce i rodící se vědomí evropské identity mají patrně křehký základ. U mnoha evropských států lze vysledovat krizi sebedůvěry, ztrátu tvůrčí energie a namnoze také rostoucí uzavřenost, což vede k útěku a izolaci před důležitými světovými problémy. Není zcela jasné, zda si většina Evropanů vůbec přeje, aby se Evropa stala vedoucí

světovou silou, a zdaje připravena pro to vykonat vše, co je zapotřebí. Dokonce i zbytky evropských protiamerických nálad, v současnosti dost slabých, se nesou v podivně cynickém duchu: Evropané odsuzují americkou „hegemonii", nicméně zvykli si na příjemný pocit bezpečí, který jim poskytuje.

Politický impulz ke sjednocení Evropy vycházel v minulosti z těchto tří hlavních zdrojů: ze vzpomínek na dvě ničivé světové války, z touhy po hospodářském zotavení a z pocitu ohrožení vyvolaného sovětskou hrozbou. Avšak v polovině 90. let tyto důvody ztratily svou původní pádnost. Hospodářského zotavení se celkem vzato dosáhlo; existuje zde však jeden velký a stále narůstající problém, s nímž se Evropa potýká, a sice nadmíru zatěžující sociální systém, který z ní doslova vysává ekonomickou vitalitu, zatímco

vášnivý odpor k jakýmkoli reformám, jejž mají na svědomí partikulární zájmy, odvádí politickou pozornost Evropy dovnitř, k sobě samé. Sovětská hrozba zmizela, avšak touha některých Evropanů zbavit se amerického poručnic-tví se nepřerodila v naléhavý popud směřující ke sjednocení kontinentu.

Sjednocení Evropy významně podněcuje byrokratický moloch, obrovská institucionální mašinérie, kterou vytvořilo Evropské společenství a po něm Evropská unie. Myšlenku jednotné Evropy sice lidé stále nepřehlédnutelným způsobem podporují, jejich podpora je však spíš vlažná, postrádá zanícení a vědomí smyslu, vědomí nějakého poslání. Obecně vzato, dnešní západoevropské země působí jako společnosti, které trpí různými problémy, nezaměřují se na něco konkrétního, jsou spokojené, a přesto sociálně nejisté a nesdílejí nějakou významnější vizi. Ale sjednocení Evropy přestává být záležitostí k okamžitému řešení, naopak, stává se významným historickým procesem.

Nicméně politická elita dvou vedoucích evropských států - Francie a Německa - se stále velmi angažuje pro vytčený cíl, jímž je vymezit a vytvořit Evropu tak, aby se stala skutečnou Evropou. Tyto dva státy lze nazvat hlavními architekty Evropy. Společným úsilím by mohly vybudovat Evropu hodnou své minulosti i současných možností. Jenomže každý z nich prosazuje částečně odlišný integrační model a ani jeden není dostatečně silný, aby ten svůj prosadil.

Tento stav poskytuje Spojeným státům zvláštní příležitost k energickému zákroku. Vyžaduje, aby si Amerika evropskou jednotu vytkla i za svůj cíl, protože jinak by proces sjednocování mohl dospět k mrtvému bodu a pozvolna ustrnout. Účinná americká angažovanost při budování nové Evropy se však musí řídit promyšlenou a jasnou představou, neboť je třeba mít na zřeteli, jaké Evropě dává Amerika přednost a jakou Evropu je ochotna podpořit - zda rovnocenného partnera, nebo podřízeného spojence. Rovněž je nutné stanovit konečný rozsah Evropské unie a NATO a dva hlavní evropské architekty opatrně řídit.

VELKOLEPOST A USMÍŘENÍ

Francie usiluje o svou reinkarnaci - usiluje o to, aby se stala zosobněním Evropy. Německo zase doufá, že prostřednictvím sjednocené Evropy dospěje k usmíření. Tyto odlišné motivace vyžadují delší vysvětlení a definování podstaty alternativní francouzské a německé představy o uspořádání Evropy.

Pro Francii znamená sjednocená Evropa znovunabytí dřívější francouzské velikosti. Dokonce i před druhou světovou válkou trápila významné francouzské odborníky na mezinárodní vztahy skutečnost, že Evropa velmi rychle ustupuje z vedoucí pozice ve světovém dění. Během několika desetiletí studené války se tyto obavy změnily v odpor k „anglosaské" dominanci nad Západem, o pohrdání „amerikanizací" západní kultury ani nemluvě. Vytvoření opravdové Evropy -

slovy Charlese de Gaulla „od Atlantiku až po Ural"- mělo tento opovrženíhodný stav věcí napravit. A takováto Evropa, neboť by měla v čele Paříž, by zároveň Francii navrátila její ztracenou velkolepost, o níž jsou Francouzi přesvědčeni, že je zvláštním údělem jejich národa.

Pro Německo představuje oddanost evropské otázce,základ národ-ní rehabilitace. zatímco důvěrné vztahy se Spojenými státy jsou důležité pro jeho bezpečnost. Evropa, která by byla sebevědomější a nezávislejší na Spojených státech, není proto právě tou nejvítanější variantou. Rovnice „rehabilitace + bezpečnost = Evropa + Amerika" definuje přístup i politickou linii Německa, jež takto představuje nejsilnějšího evropského spojence Spojených států a zároveň slouží ostatní Evropě za vzor vpravdě dobrého občana evropské obce.

V intenzivní angažovanosti pro Evropu spatřuje Německo možnost své historické očisty, restauraci morální a politické důvěryhodnosti. Pomocí historické rehabilitace (prostřednictvím Evropy) znovuvytváří vlastní velikost, avšak vzhledem k tomuto poslání nevzbuzuje automaticky zášť a obavy. Pokud si Němci hledí pouze německých národních zájmů, riskují odcizení od ostatních Evropanů. Vyzdvihují-li však společný evropský zájem, dostává se jim od nich podpory a úcty.

Francie ke klíčovým otázkám studené války přistupovala jako loajální, oddaný a odhodlaný spojenec, a když se události daly opravdu do pohybu, stála bok po boku Spojeným státům. Ani při dvou blokádách Berlína, ani při kubánské krizi se o neochvějném postoji Francie nedalo pochybovat. NATO však Francie podporovala už daleko vlažněji, což bylo podmíněno touhou uplatňovat odděleně vlastní politickou identitu a zároveň si zachovat volnost jednání, obzvláště v záležitostech týkajících se globálního postavení Francie a budoucnosti Evropy.

Bytostné přesvědčení francouzské politické elity, že Francie stále zaujímá postavení světové velmoci, lze téměř označit za fixní ideu. Když v květnu 1995 předseda vlády Alain Juppé před Národním shromážděním prohlásil - přičemž pouze opakoval slova svých předchůdců -, že „Francie může a musí uplatňovat své poslání jako světová mocnost", shromáždění propuklo ve spontánní potlesk. Pevnou vůli Francie disponovat vlastními jadernými zbraněmi motivoval především názor, že pouze takto si Paříž zajistí větší volnost jednání a zároveň získá i autoritu k ovlivnění Washingtonu při životně důležitých rozhodováních týkajících se bezpečnosti západních spojenců jako celku. Francie neusilovala o zvláštní postavení kvůli Sovětskému svazu, neboť francouzský nukleární arzenál mohl sovětský válečný potenciál ohrozit přinejlepším jen okrajově. Paříž se ale během studené války domnívala, že díky vlastnictví jaderných zbraní bude hrát

významnější roli při rozhodování na nejvyšší úrovni o otázkách prvořadé důležitosti.

Podle francouzského způsobu uvažování umocňovalo vlastnictví jaderných zbraní požadavek Francie na postavení globální mocnosti a také na to, aby byl její hlas respektován v celosvětovém měřítku. Hmatatelně posílilo postavení Francie jakožto jednoho z pěti členů Rady bezpečnosti OSN s právem veta - samých nukleárních mocností. Z francouzského pohledu byl britský nukleární potenciál pouhým prodloužením amerického, zvláště s přihlédnutím ke zvláštním vztahům Británie se Spojenými státy a k její neochotě připojit se ke snahám o vybudování nezávislé Evropy. (Z faktu, že Spojené státy se na francouzském nukleárním programu významně, byť nepřímo podílely, nevyvodili Francouzi pro své strategické úvahy žádné důsledky.) Vlastnictví nukleárního arzenálu v očích Francie také stabilizovalo její vedoucí postavení jakožto nejdůležitější kontinentální mocnosti, jediného skutečně evropského státu, který byl k tomuto poslání povolán.

Ctižádostivé ambice Francie na významné postavení ve světě se projevily také při jejím rozhodném úsilí udržet si zvláštní úlohu při garantování bezpečnosti většiny frankofonních zemí v Africe. Přestože Francie po zdlouhavých bojích ztratila Vietnam a Alžír a vzdala se myšlenky rozsáhlejšího impéria, toto poslání ochránce bezpečnosti spolu s pokračující francouzskou kontrolou ostrovů roztroušených v Pacifiku (místa kontroverzních francouzských jaderných zkoušek) utvrzovalo francouzskou elitu v přesvědčení, že Francie, ačkoli se z ní ve skutečnosti stala průměrná postimperiální evropská země, má opravdu na to, aby ve světě hrála jednu z hlavních rolí.

Výše uvedené přesvědčení podporovalo a motivovalo francouzský nárok na vůdčí postavení v Evropě. Jelikož Británie se uchýlila na okraj dění a stala se přívěskem americké moci a Německo zůstávalo po dobu studené války rozděleno, stále poznamenáno svými dějinami ve 20. století, mohla se Francie chopit myšlenky Evropy, identifikovat se s ní a přisvojit si ji jako svou vlastní koncepci. Pro průkopníka ideje suverénního národního státu, pro zemi, jež z nacionalismu učinila občanské náboženství, nebylo nikterak nepřirozené spatřovat samu sebe - s týmž citovým nábojem vloženým kdysi do „la patrie" - jako ztělesnění nezávislé, avšak sjednocené Evropy. Velikost Evropy vedené Francií by tak byla i velikostí Francie.

Za tímto zvláštním posláním, probuzeným k životu hluboce pociťovaným vědomím dějinného údělu a posilovaným ojedinělou hrdostí na vlastní kulturu, se skrývají významné politické souvislosti. Klíčový politický prostor, jejž Francie musela udržet ve své sféře vlivu -nebo zde alespoň zamezit nadvládě silnějšího státu -, lze na mapě vyznačit jako polokruh. Zahrnuje Iberský

poloostrov, severní pobřeží v západní oblasti Středozemního moře a Německo až k hranicím středovýchodní Evropy (viz mapa na str. 70). Pro Francii tento prostor neznamená pouze minimální bezpečnostní sféru, nýbrž také základní zónu francouzských politických zájmů. Cestu směřující k vybudování sjednocené a nezávislé Evropy vedené Francií lze nastoupit pouze tehdy, je-li zajištěna podpora jižních států a souhlas Německa. Zcela

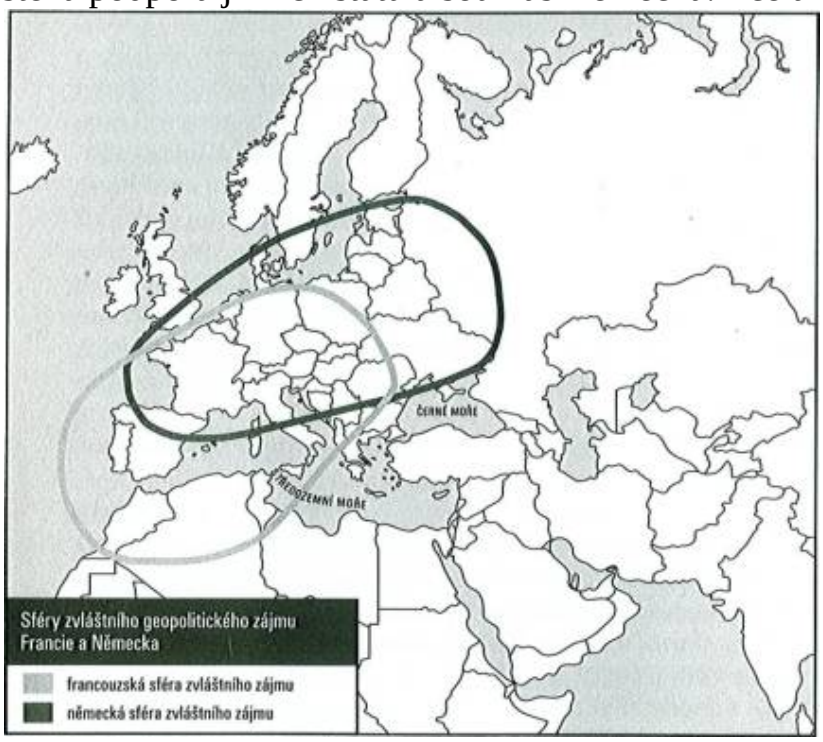

zřetelně se ukazuje, že stále sílící Německo bude v této geopolitické sféře představovat ten nejtvrdší oříšek pro naplnění stanoveného cíle.

Podle francouzského mínění lze jednotné a nezávislé Evropy dosáhnout tak, že se Evropa sjednotí pod vedením Francie a zároveň bude na kontinentě pozvolna slábnout primát Spojených států. Pokud to však má být právě Francie, kdo bude určovat evropskou budoucnost, musí o tom jednak přesvědčit Německo - a současně omezit jeho vliv - a jednak se snažit postupně zbavovat Washington politického vedení evropských záležitostí. Pro Francii z toho vyplývá v zásadě dvojí politické dilema: za prvé, jak uchovat zájem Ameriky o evropskou bezpečnost - což Francie stále považuje za nezbytné - a zároveň v Evropě omezit americkou přítomnost, a za druhé, jak podpořit francouzsko-německé partnerství jako kombinovaný politicko-ekonomický hnací motor sjednocené Evropy a přitom Německu zabránit, aby se postavilo této Evropě do čela.

Pokud by Francie byla skutečnou globální mocností, řešení těchto dilemat, vedoucích k jejímu hlavnímu cíli, by zřejmě nebylo obtížné. Žádný z

evropských států, až na Německo, podobnou ctižádost nemá ani podobné poslání nepociťuje. Dokonce by snad bylo možné přesvědčit i samo Německo, aby v jednotné a na Spojených státech nezávislé Evropě přijalo francouzskou vůdčí roli. K tomu by však došlo jenom tehdy, pokud by Německo věřilo, že Francie světovou velmocí opravdu je, a dokáže tedy Evropě zaručit bezpečnost, což Německo nemůže, ale je to v moci Spojených států.

Avšak Německo dobře zná reálná omezení francouzské moci. Ekonomicky je Francie mnohem slabší než Německo a velitelské složky její armády, jak se ukázalo během války v Perském zálivu v roce 1991, nejsou příliš kompetentní. Francie stačí na potlačení vnitřních převratů v satelitních afrických zemích, ale nedokáže zajistit bezpečnost starého kontinentu ani se významně vojensky uplatnit daleko od jeho hranic. Není zkrátka nic víc a nic míň než průměrnou evropskou mocností. Z těchto důvodů je sice Německo v zájmu vybudování Evropy ochotno francouzskou pýchu ukonejšit a následovat Francii jako vůdce, v zájmu skutečné evropské bezpečnosti ji však nebude následovat slepě. Stále pevně setrvává na stanovisku, že v ochraně bezpečnosti Evropy hrají ústřední roli Spojené státy.

Tato realita, pro francouzskou sebedůvěru tak hořká, vystoupila ještě zřetelněji na povrch po sjednocení Německa. Do té doby mělo francouzsko-německé usmíření zdánlivě podobu francouzského vůdcovství pohodlně cválajícího_na koni německého hospodářského dynamismu. Tato představa oběma stranám vyhovovala. Zmírnila tradiční evropské obavy z Německa a posilovala a uspokojovala iluze Francie, neboť vyvolávala dojem, že v budování jednotné Evropy je Francie vůdčí silou, podporovanou ekonomicky silným a dynamickým Západním Německem.

Francouzsko-německé usmíření, navzdory různým nedorozuměním, mělo na Evropu blahodárný vliv a jeho význam nelze dostatečně ocenit. Položilo základy k vývoji, k němuž zatím v nelehkém procesu evropského sjednocování došlo. Bylo také v naprostém souladu s americkými zájmy i s naplňováním dlouhodobého amerického závazku uvést v Evropě do života nadnárodní kooperaci. Zhroucení

francouzsko-německé spolupráce by pro Evropu znamenalo osudový posun zpět a pro Spojené státy katastrofální ohrožení jejich postavení v Evropě.

Prosazovat myšlenku evropské integrace umožnila Francii a Německu tichá americká podpora. Kromě toho sjednocení Německa jenom umocnilo pohnutky Francie včlenit tento stát ještě pevněji do rámce evropských struktur. Dne 6. prosince 1990 francouzský prezident a německý kancléř společně vyhlásili, že jejich cílem je federální Evropa, a o deset dní později mezivládní konference v Římě o politické unii vydala - nehledě na britské výhrady - dvanácti ministrům

zahraničí Evropského společenství jasný pokyn, aby připravili návrh smlouvy o politické unii.

Avšak sjednocení Německa dramaticky přispělo také ke změně skutečných parametrů evropské politiky. Jak pro Rusko, tak pro Francii znamenalo geopolitickou porážku. Sjednocené Německo nejenže přestalo byt politicky méně významným partnerem Francie, ale automaticky se stalo nesporně nejsilnějším státem západní Evropy a částečně i globální mocností, především díky svým vysokým příspěvkům na podporu klíčových mezinárodních institucí*.

* Německo například přispívá do celkového rozpočtu Evropské unie 28,5 %, NATO 22,8 %, Spojených národů 8,93 %. Kromě toho je největším podílníkem ve Světové bance a v Evropské bance pro obnovu a rozvoj (EBRD).

Tato nová realita vnesla do francouzsko-německých vztahů vzájemné rozčarování, neboť Německo projevilo schopnosti a ochotu pojmenovat a otevřeně uvádět v život vlastní vizi budoucnosti Evropy, sice stále jako partner Francie, ale už ne jako její chráněnec.

Francie byla nucena z poklesu svého politického vlivu vyvodit několik důsledků. Musela nějakým způsobem opět postupně získávat vliv v NATO, jehož činnosti se na protest proti americké dominanci téměř neúčastnila, a rovněž vyrovnávat svoje relativní oslabení zesíleným diplomatickým manévrováním. Návrat do NATO mohl zvětšit vliv Francie na politiku Spojených států, občasný flirt s Moskvou a Londýnem zase vyvolat tlak zvenčí jak na Ameriku, tak na Německo.

Na základě této taktiky - nevyvolávat pře a raději pouze manévrovat - se Francie vrátila do některých velících struktur NATO. V roce 1994 se opět stala de facto aktivním účastníkem v politickém i vojenském rozhodování NATO, ke konci roku 1995 začali francouzští

ministři zahraničí a obrany opět pravidelně docházet na zasedání aliance. Nebylo to však zadarmo: jakmile zaujali zajištěné pozice, znovu zdůraznili své odhodlání reformovat struktury aliance ve prospěch větší rovnováhy mezi americkým vedením a evropskou účastí. Chtěli zviditelnit evropskou součást aliance jako svébytný subjekt a prosadit pro ni významnější roli. Francouzský ministr zahraničí Hervé de Charette to v projevu 8. dubna 1996 vyjádřil následovně: „Základním cílem Francie je uplatňovat v alianci evropskou identitu, operačně důvěryhodnou a politicky zjevnou."

Paříž byla rovněž odhodlána takticky využít svých tradičních vztahů s Ruskem, aby omezila politický vliv Spojených států v Evropě, a oživit při každé vhodné příležitosti starou francouzsko-britskou spolupráci, aby vyvážila

vzrůstající německou převahu. V srpnu 1996 francouzský ministr zahraničí tento postoj vyjádřil téměř bez obalu, když prohlásil: „...chce-li Francie hrát důležitou mezinárodní roli, bude pro ni prospěšné, když se zasadí o silné Rusko a pomůže mu, aby se znovu postavilo na nohy jako velmoc". Povzbudil tím ruského ministra zahraničí, který na oplátku řekl: „...ze všech vedoucích světových mocností má Francie, pokud jde o vztahy k Rusku, nejblíže ke konstruktivnímu přístupu".*

* Le Nouvel Obsermleur, 12. srpna 1996.

Počáteční vlažná francouzská podpora rozšíření NATO na východ - spíše neskrývaný skepticismus týkající se vhodnosti projektu - byla tedy částečně taktickým manévrem ve vztazích se Spojenými státy. Právě proto, že Amerika a Německo představovaly hlavní zastánce rozšíření NATO, bylo pro Francii výhodné zaujímat chladný a zdrženlivý postoj, nahlas pronášet obavy ohledně možného dopadu této iniciativy na Rusko a chovat se jako nejvnímavější evropský partner pro jednání s Moskvou. V některých Středoevropanech dokonce Francouzi vyvolali dojem, že nejsou proti ruské sféře vlivu ve východní Evropě. Ruská karta tedy nejenom vyvažovala americkou pozici a předávala ničím nezakryté poselství Německu, ale zvyšovala rovněž tlak na Spojené státy, aby příznivě zvážily francouzské návrhy na reformu NATO.

Rozšíření NATO vyžaduje souhlas všech šestnácti členů aliance. A Paříž věděla, že její přikývnutí (byť třebas váhavé) má vzhledem k této jednomyslnosti nejenom svrchovanou důležitost, ale že skutečná podpora Francie je nutná i k tomu, aby se předešlo možným námitkám a průtahům ze strany ostatních členských zemí. Nebylo žádným tajemstvím, že Paříž hodlá svou podporu rozšíření NATO využít jako prostředek k tomu, aby Spojené státy vyšly Francii konečně vstříc a přistoupily na změnu rovnováhy sil v alianci a v jejích základních strukturách.

Podobně vlažná byla zpočátku i francouzská podpora rozšíření Evropské unie na východ. Kampaň vedlo většinou Německo. Spojené státy ji podporovaly, nicméně stupeň americké angažovanosti nebyl týž jako při rozšiřování NATO. Přestože se v případě NATO Francie uchylovala k argumentu, že rozšíření Evropské unie by poskytlo bývalým komunistickým zemím vhodnější záštitu, jakmile Německo začalo prosazovat urychlené rozšíření Evropské unie o střední Evropu, Francie vyjádřila obavy o technickou stránku věci a předložila také požadavek, aby Evropská unie věnovala stejnou pozornost obnaženému jižnímu křídlu Evropy ve Středomoří. (Tyto rozpory se vynořily už v listopadu 1994 na francouzsko-německém setkání na nejvyšší úrovni.) Francie na tomto bodě trvala, což jí vyneslo podporu jižních členských států NATO, a vyjednávači

možnosti Francie tak dosáhly maxima - ale za cenu zvětšujících se názorových rozdílů mezi Francií a Německem v otázkách geopolitické vize Evropy, rozdílů, které se v druhé polovině roku 1996 jen částečně zmenšily vzhledem k opožděnému francouzskému souhlasu se vstupem Polska do NATO i do Evropské unie.

Tyto rozdíly se musely na základě změn v historickém kontextu nevyhnutelně objevit. Už od konce druhé světové války demokratické Německo uznávalo, že francouzsko-německé usmíření je pro vybudování společného celku na západní straně rozdělené Evropy nutností, a nejen to, bylo také hlavní podmínkou pro historickou rehabilitaci Německa. Přijetí vůdčí role Francie se tedy dalo považovat za spravedlivou cenu. Na druhé straně přetrvávající sovětská hrozba způsobila, že pro zranitelné Západní Německo znamenala loajalita ke Spojeným státům základní předpoklad přežití, což uznávala dokonce i Francie. Po rozpadu Sovětského svazu se však budování větší a jednotné Evropy podřízené Francii nezdálo Německu nutné ani příhodné. Rovnocenný francouzsko-německý vztah, v němž se znovusjednocené Německo stalo fakticky silnějším partnerem, byl pro Paříž víc než přijatelným řešením. Z tohoto důvodu Francie jednoduše musela akceptovat, že Německo dává přednost primární bezpečnostní vazbě se svým zámořským spojencem a ochráncem.

S koncem studené války nabyla tato vazba pro Německo nové důležitosti. V minulosti ho chránila před vnější, nicméně velmi bezprostřední hrozbou a byla nezbytným předpokladem pro konečné sjednocení země. Po rozpadu Sovětského svazu a po sjednocení Německa poskytovala vazba na Spojené státy zastřešení, pod nímž mohlo Německo otevřeněji přijímat vůdčí roli ve střední Evropě, aniž u svých sousedů vzbuzovalo obavy. Pouta s Amerikou platí víc než osvědčení dobrého chování: pro země sousedící s Německem byla zárukou, že úzké vztahy s Německem znamenají i užší vztahy se Spojenými státy. Celkově tato situace Německu umožnila lépe definovat vlastní geopolitické priority.

Německo - pevně ukotvené v Evropě a za viditelné americké přítomnosti neškodné a bezpečné - mohlo nyní prosazovat včlenění nově osvobozené střední Evropy do evropských struktur. Nešlo už o starou Mitteleuropu z dob německého imperialismu, nýbrž o vlídnější ekonomicky se obrazující společenství podporované německými investicemi a obchodem, s Německem v roli patrona konečného formálního včlenění této nové Mitteleuropy jak do Evropské unie, tak do NATO. Na základě francouzsko-německé aliance, poskytující životně důležitou platformu pro uplatňování výraznější regionální úlohy, se už Německo nepotřebovalo při prosazování svých zvláštních zájmů chovat ve vlastní sféře vlivu s takovou zdrženlivostí.

Na mapě Evropy můžeme zónu německých zvláštních zájmů zobrazit protáhlým oválem, který na západě zahrnuje samozřejmě Francii a na východě pokrývá postkomunistické státy střední Evropy včetně baltských republik, pokračuje na Ukrajinu a do Běloruska a zasahuje až do Ruska (viz mapa na str. 70). Tato zóna v mnoha ohledech odpovídá historickému akčnímu rádiu konstruktivního německého kulturního vlivu, prosazeného ve střední i východní Evropě a v Pobaltí ještě před érou nacionalismu německou městskou a zemědělskou kolonizací, kterou smetla druhá světová válka. Podíváme-li se současně na oblasti zvláštního zájmu Francie (jimž jsme se věnovali výše) a Německa (vyznačené na mapě na str. 70), zjistíme, že fakticky vymezují západní a východní hranice Evropy, zatímco část, kde se překrývají, tedy životně důležité jádro Evropy, výmluvně svědčí o rozhodujícím geopolitickém významu francouzsko-německého vztahu.

Rozhodný průlom, umožňující daleko otevřenější prosazování pozitivní role Německa, znamenalo německo-polské usmíření v polovině 90. let. Přes počáteční neochotu sjednocené Německo nakonec (z amerického podnětu) formálně uznalo hranici na Odře a Nise a tento krok odstranil nejvýznamnější výhradu Polska, jež bránila rozvoji užších vztahů s Německem. Ty po dalších vzájemných gestech dobré vůle a odpuštění prodělaly dramatickou změnu. Nejenže se prudce zvýšil německo-polský obchod (v roce 1995 Polsko nastoupilo na místo Ruska jakožto největšího obchodního partnera Německa na východě), ale Německo se stalo hlavním zastáncem polského členství v Evropské unii a - společně se Spojenými státy - i v NATO. Jistě není přehnané tvrzení, že ve střední Evropě dosáhlo v polovině 90. let polsko-německé usmíření geopolitického významu srovnatelného pouze s dopadem, jaký mělo na západní Evropu usmíření francouzsko-německé.

Přes Polsko mohl německý vliv rychle postupovat na sever - do Pobaltí - a na východ - na Ukrajinu a do Běloruska. Kromě toho se německo-polské usmíření projevilo i v občasném přizvání Polska na důležité francouzsko-německé rozhovory týkající se evropské budoucnosti. Tzv. výmarský trojúhelník (pojmenovaný podle města, kde se konaly první třístranné francouzsko-německo-polské konzultace na vysoké úrovni, jež se od té doby pravidelně opakují) pak na evropském kontinentu vytvořil potenciálně významnou geopolitickou osu, zahrnující tři státy a 180 milionů lidí s vysoce vytříbeným smyslem pro národní identitu. Tato skutečnost sice na jedné straně ještě více umocnila dominantní roli Německa ve střední Evropě, tu ale na straně druhé do jisté míry vyvážila francouzsko-polská účast na triangulárním dialogu.

Skutečnost, že střední Evropa přijala vůdčí roli Německa - což nebylo zejména u menších středoevropských zemí tak jednoduché -, dosti usnadnila na

první pohled zřejmá německá snaha, aby se klíčové evropské instituce posunuly i směrem na východ. Touto angažovaností se Německo ujalo historického poslání, jež se neslučovalo s některými v západní Evropě hluboce zakořeněnými názory. Podle nich totiž to, co se děje na východ od Německa a Rakouska, leží jaksi za hranicemi zájmu skutečné Evropy. Tento postoj - popsaný a vyslovený na začátku 18. století lordem Bolingbrokem*,

* Srovnej s jeho History ofEurope, from the Pyrenean Peace to llie Dealh of Louis XIV

jenž tvrdil, že politické násilí na východě nemá na Západoevropany žádný dopad - se znovu vynořil za mnichovské krize v roce 1938, tragicky se promítl do postoje Francie a Británie ke konfliktu v Bosně v polovině 90. let a stále číhá pod povrchem pokračujících diskusí týkajících se budoucnosti Evropy.

Naproti tomu v Německu se vlastně diskutovalo pouze na téma, má-li se nejprve rozšířit NATO, nebo Evropská unie - ministr obrany dával přednost NATO, ministr zahraničí Evropské unii; Německo se tak nesporně stalo apoštolem větší a jednotnější Evropy. Německý kancléř uvedl rok 2000 jako cílový pro první vlnu rozšíření Evropské unie na východ a německý ministr obrany mezi prvními zdůraznil, že 50. výročí založení NATO představuje vhodné datum pro rozšíření aliance východním směrem. Koncepce budoucí Evropy, jak šiji představovalo Německo, se tedy od koncepcí jeho hlavních spojenců odlišovala. Britové sice prohlásili, že jsou pro větší Evropu, ale jenom z toho důvodu, že v rozšíření spatřovali prostředek k rozmělnění evropské jednoty. Francouzi se obávali, aby rozšíření nevyzdvihlo úlohu Německa, a postavili se tedy za těsněji pojatou integraci. Německo stálo pevně za svým názorem, a získalo tak střední Evropu jako sféru vlivu především pro sebe.

HLAVNÍ CÍL AMERIKY

Ústřední otázka pro Spojené státy zní, jak vybudovat Evropu založenou na francouzsko-německém svazku, Evropu životaschopnou, Evropu, která si uchová vazbu na Spojené státy a rozšíří pole působnosti kooperativního demokratického mezinárodního systému, na němž tolik závisí účinné uplatňování americké globální vůdčí role. Základním problémem tedy není volba mezi Francií a Německem. Bez Francie a bez Německa totiž žádná Evropa nebude, Na základě předchozího výkladu docházíme nyní k těmto třem poměrně široce pojatým závěrům:

1) Americká účast při sjednocování Evropy je nutná k tomu, aby vyvažovala krizi hodnot a smyslu, jež doslova vysává evropskou životaschopnost, aby překonala v Evropě rozšířené podezření, že si Spojené státy v zásadě skutečnou evropskou jednotu nepřejí, a aby vnesla do evropského počínání nutnou dávku

demokratického zápalu. Tento úkol od Spojených států vyžaduje, aby se jasně angažovaly v konečném přijetí Evropy jako globálního partnera Ameriky.

2) Z krátkodobé perspektivy je taktická opozice proti francouzské politice a podpora německé vůdčí role ospravedlnitelná. V dlouhodobé perspektivě, má-li se skutečná Evropa stát realitou, bude muset být do konceptu evropské jednoty daleko výrazněji zahrnuta politická a vojenská identita. Tento úkol vyžaduje se postupně do jisté míry přizpůsobit francouzskému pohledu na rozdělení moci v transatlantických institucích.

3) Francie ani Německo nejsou dostatečně silné, aby vybudovaly Evropu samy bez cizí pomoci a aby s Ruskem vyřešily otázku jejího sporného geografického rozsahu. Tento úkol od Spojených států vyžaduje, aby se energicky, cíleně a rozhodně do vymezování „evropské geografie " zapojily, v první řadě s Německem, a aby se zapojily i do jednání o definitivním postavení baltských republik a Ukrajiny v evropském systému, což je, obzvláště pro Rusko, velmi citlivá problematika.

Pouhý letmý pohled na mapu obrovské plochy Eurasie musí každého přesvědčit o geopolitickém významu evropského předmostí pro Spojené státy - a zároveň o jeho nevelkém geografickém rozsahu. Udržení tohoto předmostí a jeho rozšíření jako odrazového můstku pro demokracii má bezprostřední vliv na americkou bezpečnost. Je třeba překlenout existující názorovou neshodu mezi globálním zájmem Spojených států na stabilitě a na šíření demokracie (což spolu souvisí) a zdánlivou lhostejností Evropy k těmto otázkám (přestože si Francie činí nárok na postavení světové velmoci); mohla by se zmírnit jedině tehdy, pokud by Evropa postupně nabývala federativních rysů. Protože Evropa lpí na svých odlišných národních tradicích, nelze očekávat, že se z ní vyvine jediný národní stát, avšak může se proměnit v útvar, který bude za pomoci společných politických institucí v rostoucí míře odrážet sdílené demokratické hodnoty, identifikovat vlastní zájmy s jejich zevšeobecněním a působit na ostatní obyvatele eurasijského prostoru svou magnetickou přitažlivostí.

Ponecháni sami sobě se Evropané vystavují riziku, že je zahltí jejich vnitřní problémy v sociální oblasti. Evropské hospodářské zotavení zastínilo dlouhodobé náklady, které si vyžádal zdánlivý úspěch. Tyto náklady mají na ekonomiku i na politiku negativní dopad. Krize politické legitimity a hospodářské životaschopnosti, s níž je západní Evropa stále více konfrontována - a není ji schopna překonat -, má hluboké kořeny v bujení státem podporovaných sociálních struktur, v nichž se upřednostňuje paternalismus, protekcionismus a provincionalismus. Výsledkem je kulturní klima, v němž se mísí únikový hédonismus s duchovní prázdnotou - čili prostředí, jež mohou lehce zneužít nacionalističtí extremisté nebo dogmatičtí ideologové.

Z této situace, pokud by se vymkla z rukou, může vzejít nebezpečí pro demokracii i pro ideu sjednocené Evropy. Demokracie a tato idea jsou fakticky provázané, protože s novými problémy Evropy - ať už jde o přistěhovalectví nebo ekonomicko-technologické soutěžení s Amerikou a Asií, nehledě na potřebu reformy stávajících sociálně--ekonomických struktur - se lze účinně vypořádat pouze v rozšířeném celokontinentálním rámci. Evropa, která dokáže přesáhnout samu sebe, tedy Evropa, jež svoji roli spatřuje v podpoře demokracie a v získávání stoupenců pro základní lidské hodnoty, se s největší pravděpodobností může stát Evropou, kde se nebude dařit politickému extremismu, omezenému nacionalismu nebo sociálnímu hédonismu.

Není ani třeba připomínat dávný strach z rusko-německých ujednání nebo přehánět dopady francouzského taktického flirtování s Moskvou, abychom začali mít obavy o geopolitickou stabilitu Evropy -a o americké postavení v ní -, obavy, které vyplývají z možného selhání stále pokračujícího evropského úsilí o sjednocení. Jakékoli podobné selhání by zřejmě mohlo vzápětí vyústit v obnovení tradičního manévrování evropských mocností. Zcela jistě by povzbudilo touhu Ruska i Německa po sebeuplatnění - jako by moderní evropské dějiny obsahovaly málo poučení -, ovšem bez šance na trvalejší úspěch. Přinejmenším Německo by však zřejmě rozhodněji a výrazněji definovalo své národní zájmy.

V současné době se německé zájmy shodují se zájmy Evropské unie a NATO, v jejichž kontextu se i tříbí. Dokonce mluvčí levicové formace Spojenectví 90/Zelení obhajoval rozšíření jak NATO, tak Evropské unie. Kdyby však ke sjednocení a rozšíření Evropy nedošlo, existují určité důvody k domněnce, že by se německá koncepce evropského „řádu" stala výrazněji nacionalistickou a patrně by evropské stabilitě uškodila. Tento předpoklad potvrzují i slova vůdce křesťanských demokratů v Bundestagu a možného nástupce kancléře Kohla Wolfganga Schaubleho, jenž uvedl, že Německo už není „západní baštou proti Východu. Stali jsme se středem Evropy." A významně dodal: „Po dlouhá období ve středověku... se Německo angažovalo při vytváření řádu v Evropě."*

* Poliliken Sondag, 2. srpna 1996

Podle této představy by se střední Evropa (Mitteleuropa) - namísto evropského regionu s ekonomickou převahou Německa - stala sférou jeho otevřeně politické dominance a také základnou pro mnohem jednostrannější německou politiku vůči Východu i Západu.

V takovém případě by Evropa přestala sloužit jako eurasijské předmostí pro Spojené státy i jako možný odrazový můstek pro rozšíření globálního demokratického systému do Eurasie. Proto musí Washington sjednocování

Evropy podporovat naprosto zásadně a důsledně. Přestože Spojené státy během evropského hospodářského zotavování a také v rámci transatlantické bezpečnostní aliance opakovaně prohlašovaly, že podporují sjednocování Evropy i nadnárodní spolupráci v Evropě, dalo se jejich chování vykládat i v jiném smyslu - totiž jako kdyby dávaly přednost bilaterálním jednáním o problematických hospodářských a politických otázkách s jednotlivými státy, a nikoli s Evropskou unií jako takovou. Skutečnost, že Spojené státy trvaly na tom, aby se příležitostně mohly zúčastnit evropského rozhodovacího procesu, podpořila evropské podezření, že Amerika je příznivě nakloněna spolupráci mezi Evropany jen tehdy, pokud ji uznávají jako vůdce, ale ne když formulují evropskou politiku. Takový názor je však pouze špatnou interpretací.

Angažovanost Spojených států v záležitosti evropské jednoty, zdůrazněná závazně ve společné americko-evropské Madridské deklaraci z prosince 1995, bude stále vyznívat hluše, dokud nebudou připraveny nejen jednoznačně vyhlásit svoji ochotu přijmout důsledky toho, že se Evropa stane skutečnou Evropou, ale dokud se podle toho také nezačnou chovat. Pro Evropu by z toho nakonec vyplynulo opravdové partnerství se Spojenými státy - na rozdíl od dosavadního postavení protěžovaného, nicméně ještě nedospělého spojence. A opravdové partnerství znamená, že se partneři podílejí jak na rozhodování, tak na zodpovědnosti. Americká podpora by v tomto případě mohla přispět k oživení transatlantického dialogu a podnítit Evropany, aby se s větší zodpovědností soustředili na roli, kterou by vpravdě významná Evropa mohla ve světě hrát.

Lze si představit, že od určité chvíle by se sjednocená a silná Evropská unie mohla stát globálním politickým rivalem Spojených států. Zřejmě by mohla bez obtíží začít vážně soupeřit v ekonomicko--technologické oblasti, zatímco její geopolitické zájmy na Blízkém východě i jinde by se patrně výrazně rozcházely se zájmy americkými. Avšak takto silnou a politicky jednotnou Evropu v dohledné budoucnosti asi nespatříme. V Evropě, na rozdíl od situace v Americe v době, kdy vznikaly Spojené státy, existují hluboce zakořeněné historické předpoklady pro to, aby evropské národní státy myšlenku sjednocené Evropy zavrhly a nadšení pro nadnárodní Evropu vyprchalo.

Reálnými alternativami pro příští jedno nebo dvě desetiletí proto jsou: buď Evropa, která se bude - byť váhavě a nesystematicky - rozšiřovat a sjednocovat a pokračovat ve sledování svého cíle, tedy kontinentální jednoty; nebo Evropa ustrnulá na mrtvém bodě, která nevykročila ze současného stavu integrace a geografického rozsahu, se střední Evropou setrvávající v geopolitickém území nikoho; nebo, jako pravděpodobné pokračování této druhé alternativy, Evropa postupně se rozpadající a stejně jako v minulosti zapletená do vzájemných

mocenských rozepří. Zdá se téměř nevyhnutelné, že při variantě „Evropy ustrnulé na mrtvém bodě" zeslábne identifikace Německa s Evropou, a uvolní se tak prostor více nacionalisticky orientovaným vymezením státního zájmu Německa. První varianta je pro Spojené státy samozřejmě nejlepší, má-li se však uskutečnit, vyžaduje energickou americkou podporu.

Ve stadiu váhavého budování Evropy se Amerika nepotřebuje přímo účastnit složitých diskusí týkajících se například následujících otázek: Měla by Evropská unie rozhodovat o zahraniční politice většinovým hlasováním (což prosazuje hlavně Německo)? Má Evropský parlament převzít rozhodující zákonodárnou moc? Má se Evropská komise v Bruselu stát skutečným orgánem evropské výkonné moci? Měl by být časový plán realizace smlouvy o evropské hospodářské a měnové unii benevolentnější? A konečně, měla by se z Evropy stát volná konfederace nebo mnohovrstevná entita s federativním vnitřním jádrem a s nikoli zcela pevně vymezenými vnějšími hranicemi? Je na Evropanech, aby si tyto problémy vyřešili sami mezi sebou. A je rovněž nabíledni, že řešení se bude realizovat nestejnoměrně, s mnoha přerušeními a nakonec se prosadí pouze na základě složitých kompromisů.

Nicméně lze celkem logicky předpokládat, že v roce 2000 vznikne evropská hospodářská a měnová unie, i když zpočátku bude zřejmě mít šest až deset členů z dnešních patnácti členských států Evropské unie. Tato skutečnost urychlí evropskou hospodářskou integraci v monetární oblasti, a navíc povzbudí integraci politickou. Po mnoha oklikách se tedy z jednotné Evropy, která bude mít vnitřní integrované jádro a ne zcela pevně vymezené vnější hranice, postupně stane silný a důležitý politický hráč na eurasijské šachovnici.

Spojené státy by však v žádném případě neměly působit dojmem, že dávají přednost vágně ohraničenému, byť rozlehlému společenství evropských zemí, ale měly by opětovně slovy i činy zdůrazňovat svou ochotu nakonec s Evropskou unií jednat o politických i bezpečnostních záležitostech jako s americkým globálním partnerem, a ne ji brát pouze jako regionální společný trh vytvořený státy, které jsou spojenci Ameriky díky členství v NATO. K tomu, aby bylo toto odhodlání důvěryhodné a překročilo hranici, kdy se o partnerství pouze hovoří, měly by Spojené státy navrhnout a iniciovat společný postup s Evropskou unií jako s celkem při utváření nového bilaterálního transatlantického rozhodovacího mechanismu.

Tatáž zásada platí i o samotném NATO. Jeho zachování je pro transatlantickou vazbu životně důležité. V tomto bodě se Amerika s Evropou naprosto shodují. Evropa by se bez NATO stala nejenom zranitelnou, ale téměř okamžitě by se také politicky fragmentarizovala. NATO zajišťuje evropskou

bezpečnost a poskytuje stabilní rámec pro naplňování cíle evropské jednoty. Z těchto důvodů je NATO pro Evropu historicky nezbytné.

Evropa se postupně a zdráhavě sjednocuje a vnitřní struktury a procesy v NATO se budou muset tomuto pohybu přizpůsobit. V tomto ohledu měli Francouzi pravdu. Nelze jednoho dne dospět k situaci, kdy už bude existovat sjednocená Evropa a vedle ní aliance založená na poměru jedna supervelmoc plus řada závislých spojenců. V době, kdy se Evropa začne pokládat za skutečně samostatný politický subjekt a Evropská unie bude v čím dál větší míře přebírat funkce nadnárodní vlády, bude se poměr v NATO muset změnit podle vzorce 1 + 1 (USA + EU).

To se nestane naráz a už vůbec ne ze dne na den. Je nutné zdůraznit, že vývoj v tomto směru se nebude ubírat přímočaře. Avšak měl by být anticipován a už dnes se tak promítat do existujících opatření aliance, neboť nepřítomnost podobných přípravných kroků by mohla sama o sobě představovat vážnou překážku budoucího vývoje. V tomto ohledu bylo v roce 1996 významným počinem rozhodnutí aliance vytvořit prostor pro Kombinované společné speciální jednotky (Com-bined Joint Task Forces - CJFT): předjímá se tím možnost čistě evropských vojenských iniciativ založených na logistice aliance, na jejím velení, kontrole, komunikačním systému a zpravodajských složkách. Větší americká ochota přistoupit na francouzské požadavky související s výraznější rolí Západoevropské unie (WEU), a to především v oblastech velení a rozhodování, by naznačila rozhodnější americkou podporu evropské jednotě a napomohla by překlenout významné názorové rozdíly mezi Amerikou a Francií v otázce, jak bude Evropa s konečnou platností definovat samu sebe.

Nelze vyloučit, že v budoucnosti WEU pojme některé členské státy Evropské unie, které z nejrůznějších historických a geopolitických důvodů nebudou aspirovat na členství v NATO. Může to být Finsko či Švédsko, nebo dokonce i Rakousko. Tyto země už požádaly o status pozorovatele při WEU.*

* Stojí za pozornost, že ve Finsku i Švédsku se začaly vlivné hlasy přimlouvat za možnost určitého spojení s NATO. V květnu 1996 švédská média uvedla, že velitel finských obranných sil nadnesl myšlenku eventuálního rozmístění vojsk NATO na severské půdě a v srpnu 1996 švédský parlamentní výbor pro obranu navrhl, v kroku příznačném pro pozvolný přesun k užší spolupráci v oblasti bezpečnosti s NATO, aby se Švédsko stalo členem Západoevropské skupiny pro vyzbrojování (WEAG), kam jinak patří pouze členové NATO.

Ale jistá forma spojení s WEU se může stát atraktivní i pro jiné státy - jako předstupeň ke konečnému členství v NATO. WEU se s ohledem na budoucí

členy Evropské unie třeba v určitém momentu rozhodne napodobit program NATO Partnerství pro mír. Tyto aktivity by napomohly utkat síť bezpečnostní spolupráce v Evropě, která by přesáhla oblast formálního působení transatlantické aliance.

Avšak dokud se velká a jednotná Evropa nestane realitou - a to ani za těch nejpříznivějších okolností rozhodně nebude brzy -, Spojené státy budou muset úzce spolupracovat jak s Německem, tak s Francií, aby ke vzniku takovéto Evropy přispěly. Proto ve vztahu s Francií vyvstává před Spojenými státy stále totéž ústřední politické dilema: jak ji zapojit do užší atlantické politické a vojenské integrace, aniž by muselo dojít ke kompromisu v podobě oslabení těsných americko-německých vztahů. Ve vztahu k Německu, na jehož vedoucí roli v proatlantické Evropě Washington spoléhá, pak zase zůstává otázkou, jak tento předpoklad naplnit a nevyvolat přitom nevoli Francie, Británie a ostatních evropských zemí.

Zřetelnější flexibilita Spojených států ohledně budoucí podoby NATO by mohla napomoci získat výraznější podporu Francie pro rozšiřování aliance na východ. V dlouhodobém výhledu by měla integrovaná bezpečnostní vojenská zóna na východ i na západ od Německa - vytvořená Severoatlantickou aliancí - tuto zemi pevněji včlenit do multilaterálního rámce, což by Francii zřejmě uspokojilo. Kromě toho by rozšíření aliance zvýšilo pravděpodobnost proměny výmarského trojúhelníku (Německo, Francie, Polsko) v jemný nástroj, který by vyvažoval a kontroloval německou vedoucí roli v Evropě. Přestože se Polsko při vstupu do aliance spoléhá na podporu Německa (a francouzská váhavost ohledně rozšiřování NATO je mu proti srsti), jakmile bude jednou členem, lze předpokládat vznik společné francouzsko-polské geopolitické perspektivy.

Washington by v žádném případě neměl ztrácet ze zřetele, že v záležitostech týkajících se evropské identity nebo vnitřních struktur NATO představuje Francie v současné době jeho odpůrce. Navíc by měl brát v úvahu, že Francie je jeho životně důležitý partner, který hraje významnou úlohu při zajišťování trvalého setrvání demokratického Německa v Evropě. Toto je historická role francouzsko-německého vztahu a rozšiřování NATO a EU na východ by mělo ještě umocnit jeho význam jako vnitřního jádra Evropy. Francie ostatně není natolik silná, aby byla s to úspěšně podkopat geostrategické základy americké politiky v Evropě, nebo aby se dokonce sama stala vůdčí zemí starého kontinentu. Proto lze tolerovat nejenom její svéráznost, ale i to, když se občas začne doslova vztekat.

Za povšimnutí stojí, že Francie bezesporu hraje konstruktivní roli v severní Africe i v afrických frankofonních zemích. Je hlavním partnerem pro Maroko a Tunisko a pokouší se stabilizovat situaci v Alžírsku. Má k tomu dobrý důvod: ve

Francii žije zhruba pět milionů muslimů, a stabilita a mírový vývoj v Africe jsou pro ni tedy velmi důležité. Avšak tento zájem celkově prospívá i evropské bezpečnosti. Bez tohoto zájmu, který Francie považuje za své poslání, by jižní křídlo Evropy bylo méně stabilní a stalo by se zdrojem určité hrozby. Celá jižní Evropa si ve zvýšené míře uvědomuje narůstající sociálně-politické ohrožení, které představuje nestabilita v jižní oblasti Středomoří. Francouzský intenzivní zájem o dění na protějším pobřeží Středozemního moře odpovídá bezpečnostním zájmům NATO a tuto francouzskou aktivitu by Spojené státy měly brát v potaz, když se občas musí potýkat s přehnanými požadavky Francie na zvláštní postavení vůdce Evropy.

S Německem se věci mají jinak. Dominantní roli Německa nelze popřít, ale je třeba postupovat obezřetně a s ohledem na nezbytný souhlas veřejnosti s německým vůdčím postavením. To musí vyhovovat alespoň některým evropským státům - například středoevropským zemím, které německou iniciativu při rozšiřování Evropy na východ oceňují - a pro Západoevropany by mělo být přijatelné z toho důvodu, že americký primát sice drží Německo na uzdě, ale z dlouhodobého hlediska na něm budování Evropy založeno být nemůže. V Evropě doznívá příliš mnoho vzpomínek, příliš mnoho obav by mohlo vyplynout na povrch. Představa Evropy vybudované a vedené Berlínem je prostě nereálná. Proto Německo potřebuje Francii, Evropa francouzsko-německou vzájemnou vazbu, a Spojené státy tudíž nemohou vsadit jen na jednu z těchto zemí.

Na rozšiřováni NATO je nejpodstatnější skutečnost, že jde o proces integrálně spojený s vlastním rozšiřováním Evropy. Pokud se má Evropská unie stát geograficky rozsáhlejším útvarem - s více integrovaným francouzsko-německým jádrem a méně integrovanými vnějšími okraji - a pokud má taková Evropa zakládat svou bezpečnost na trvalém spojenectví s Amerikou, pak z toho vyplývá, že její geopoliticky nejzranitelnější sektor, střední Evropa, nemůže být demonstrativně vyloučen z účasti na pocitu bezpečí, kterému se ostatní Evropa těší díky transatlantické alianci. V tomto bodu se Spojené státy s Německem shodují: chápou impulz k rozšíření jako politický, historický a konstruktivní krok, který není veden nepřátelstvím k Rusku, neznamená strach z Ruska ani touhu Rusko izolovat.

Spojené státy musí tedy s Německem obzvlášť úzce spolupracovat při prosazování rozšíření Evropy směrem na východ, Americko-německá spolupráce a společné vedení jsou v tomto ohledu naprosto nezbytné. Rozšíření se uskuteční, povzbudí-li Amerika společně s Německem ostatní spojence v NATO, aby tento krok podpořili a buď došli k nějakému uspokojivému výsledku účinným vyjednáváním - bude-li Rusko ochotno ke kompromisu (viz kapitola 4)

-, nebo se zachovali asertivně podle svého oprávněného přesvědčení, že budování Evropy se nemůže přizpůsobovat výhradám Moskvy. Kombinovaný americko--německý tlak bude zapotřebí zejména k získání souhlasu všech členských států NATO, avšak žádný člen NATO se nepostaví proti, pokud Spojené státy a Německo budou tento tlak vyvíjet společně.

V tomto úsilí je v sázce dlouhodobá přítomnost Spojených států v Evropě. Nová Evropa se stále formuje, a má-li tato nová Evropa zůstat geopolitickou součástí euroatlantického prostoru, rozšíření NATO je nevyhnutelné. Pokud by úsilí rozšířit NATO, které bylo iniciováno Spojenými státy, stagnovalo nebo ztroskotalo, patrně by pak nebylo vůbec možné uplatňovat vůči Eurasii komplexní americkou politiku. Neúspěch by zdiskreditoval vedoucí roli Spojených států, zničil koncepci rozšiřující se Evropy, demoralizoval obyvatele střední Evropy a mohl by zažehnout momentálně podřimující či přímo umírající ruské geopolitické aspirace na ovládnutí střední Evropy. Západu by neúspěch zasadil smrtelnou ránu a nenávratně by poškodil vyhlídky, že se Evropa stane pilířem eurasijské bezpečnostní architektury. Spojené státy by tak neutrpěly pouze regionální, ale přímo globální porážku.

Pokračující rozšiřování Evropy se musí řídit zásadou, že žádná mocnost vně existujícího transatlantického systému nemá právo vetovat účast jakéhokoli způsobilého evropského státu v evropských strukturách - a následně také v transatlantickém bezpečnostním systému -a že žádný evropský stát by neměl být a priori vyloučen z možného členství v Evropské unii a v NATO. Zejména nadmíru zranitelné a vysoce způsobilé baltské státy mají nárok vědět, že také ony se nakonec mohou stát plnoprávnými členy obou organizací - a že mezitím nemůže být jejich suverenita ohrožena, aniž by se to dotklo zájmů rozšiřující se Evropy a jejího amerického partnera.

Stručně řečeno, Západ - zejména Spojené státy a jejich západoevropští spojenci - musí odpovědět na otázku výmluvně položenou Václavem Havlem 15. května 1996 v Cáchách: „Vím, že ani Evropská unie, ani Severoatlantická aliance se nemohou ze dne na den otevřít všem, kdo usilují o členství v nich. Co však udělat nepochybně mohou a co by měly udělat dřív, než bude pozdě, je dát celé Evropě, vnímané jako sféra určitých sdílených hodnot, jednoznačnou jistotu, že nejsou uzavřenými kluby, a zformulovat jasnou a konkrétní koncepci svého postupného rozšiřování, která by obsahovala nejen určitý časový harmonogram, ale která by vysvětlila i jeho logiku."

HISTORICKÝ ČASOVÝ HARMONOGRAM PRO EVROPU

Přestože v tomto stadiu nelze konečné hranice Evropy pevně určit ani o nich s definitivní platností hovořit, v tom nejširším slova smyslu Evropa znamená

společnou civilizaci odvíjející se od společné křesťanské tradice. Užší, západní definice Evropy je spojena s Římem a jeho historickým odkazem. Avšak západní křesťanská tradice zahrnuje rovněž byzantskou říši a její plod - ruské pravoslaví. Evropa je tedy z kulturního hlediska větší než „svatopetrská Evropa" a „svatopetrská Evropa" zahrnuje zase mnohem větší území než jen západní část kontinentu - i když v nedávných letech si západní Evropa přivlastnila identitu celé „Evropy". Letmý pohled na mapu na str. 88 nás přesvědčí o tom, že současná Evropa jednoduše není úplnou Evropou. A co je ještě horší, zóna mezi touto Evropou a Ruskem, která postrádá bezpečnostní zajištění, může vyvolat snahu mocensky se zde prosadit, a nevyhnutelně tak způsobit napětí a rivalitu.

Evropa Karla Velikého (omezená na západní Evropu) měla smysl v době studené války, a to čistě z nutnosti, ale nyní představuje anomálii. Je tomu tak proto, že vznikající spojená Evropa neznamená jenom jednu civilizaci, ale i určitý způsob života, životní standard a také politické zřízení založené na demokratických postupech, které nejsou zatíženy etnickými a územními konflikty. Formálně zorganizovaná podoba Evropy dnes reprezentuje mnohem méně, než by odpovídalo jejímu opravdovému potenciálu. Několik rozvinutějších a politicky stabilních zemí ve střední Evropě, jmenovitě Česká republika, Polsko, Maďarsko a snad i Slovinsko (všechny patří k západní „svatopetrské" tradici), je zcela jasně způsobilých a připravených na členství v „Evropě" a v jejích transatlantických bezpečnostních svazcích.

V současné situaci je rozšíření NATO o Polsko, Českou republiku a Maďarsko (asi už v roce 1999) více než jisté. Po tomto základním, ale významném kroku lze s velkou pravděpodobností očekávat, že jakékoli další rozšíření NATO bude probíhat buď současně s rozšiřováním Evropské unie, nebo je bude následovat. Rozšíření EU znamená mnohem komplikovanější proces, a to jak v počtu kvalifikačních etap, tak v plnění požadavků na členství (viz tabulka na str. 89). Proto se vstup prvních zemí ze střední Evropy do Evropské unie neuskuteční před rokem 2002 a může k němu dojít i později. Nicméně až budou

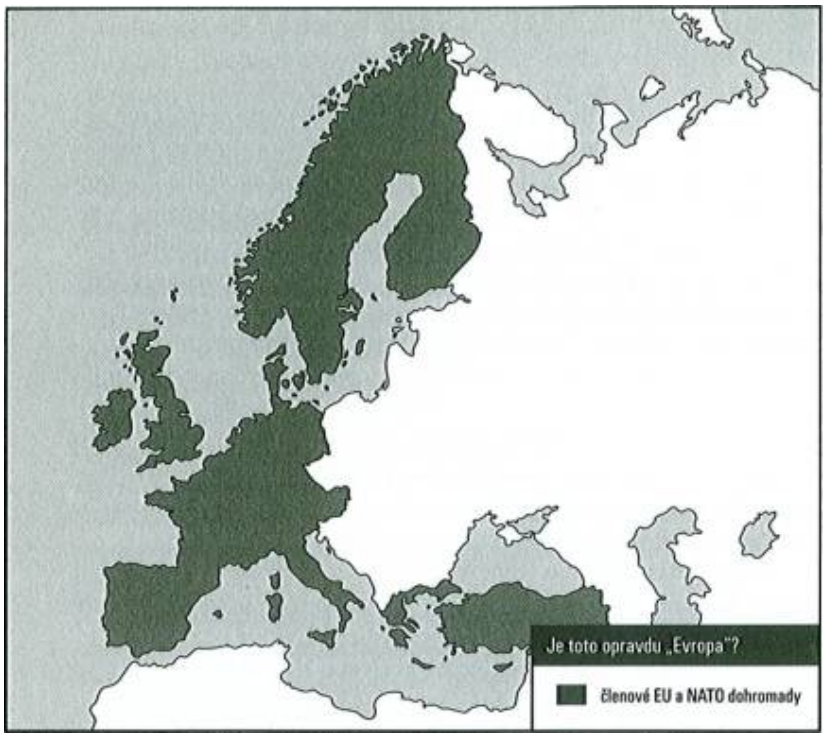

první tři noví členové NATO přijati do Evropské unie, potom se jak NATO, tak Evropská unie budou muset začít zabývat otázkou členství baltských republik, Slovinska, Rumunska, Bulharska, Slovenska a nakonec patrně i Ukrajiny.

Stojí za povšimnutí, že vyhlídka na možné členství už nyní konstruktivně ovlivňuje veřejné záležitosti a chování budoucích členů. Vědomí, že Evropská unie ani NATO si nepřejí být zatěžovány konflikty svých členů ohledně práv minorit nebo územních požadavků (problémy s Tureckem a Řeckem jsou víc než dostačující), podnítilo nedávno Slovensko, Maďarsko a Rumunsko, aby vyvinuly potřebnou iniciativu a přizpůsobily se požadavkům, které klade standard určený Radou Evropy. Totéž platí o obecnější zásadě, totiž že o členství se mohou ucházet jen skutečné demokracie. Přání, aby nezůstaly mimo soutěž, má na nové demokracie významný pozitivní vliv.

Členství v Evropské unii: proces přistoupení

Evropská země podá přihlášku k členství Radě Evropské unie (dále Rada)

Rada požádá Evropskou komisi (dále Komise), aby poskytla vyjádření k přihlášce

Komise zašle své dobrozdání o přihlášce Radě

Rada jednomyslně rozhodne zahájit jednání o přistoupení

Komise navrhne a Rada jednomyslně přijme stanoviska, která Unie vůči žadateli zaujme v průběhu přijímacího řízení

Jednání s žadatelem bude na straně EU předsedat země vykonávající předsednictví v Radě

Mezi Unií a žadatelem je dosaženo dohody o návrhu smlouvy o přistoupení

Tato smlouva je předložena Radě a Evropskému parlamentu

Evropský parlament vyjádří svůj souhlas se smlouvou absolutní většinou

Rada smlouvu jednomyslně schválí

Členské státy a žadatel smlouvu o přistoupení formálně podepíší

Členské státy a žadatel smlouvu ratifikují

Po ratifikaci vstoupí smlouva v platnost

Podle C.S.I.S. US-EU-Poland Action Commission 89

V každém případě by měla platit zásada, že evropská politická jednota a bezpečnost jsou neoddělitelné. Z praktického hlediska je velmi obtížné představit si skutečně sjednocenou Evropu bez společného ujednání se Spojenými státy, pokud jde o bezpečnost. Z toho tedy vyplývá, že na země, které se nacházejí v situaci, kdy mohou zahájit vstupní rozhovory s Evropskou unií a jsou k nim přizvány, by mělo být automaticky nahlíženo jako na subjekty pod faktickou a předpokládanou ochranou NATO.

Proces rozšiřování Evropy a transatlantického bezpečnostního systému se tedy pravděpodobně bude odehrávat v předem určených etapách. Za předpokladu, že Spojené státy a západní Evropa neporuší své závazky, by zatím teoretický, ale v zásadě velmi realistický harmonogram těchto etap mohl vypadat následovně:

1) V roce 1999 budou do NATO přijati první noví členové ze střední Evropy, i když jejich přijetí do Evropské unie se pravděpodobně neuskuteční před rokem 2002 nebo 2003.

2) Mezitím Evropská unie započne jednání o vstupu s baltskými republikami a rovněž NATO bude zvažovat jejich členství, případně ještě členství Rumunska, s tím, že jejich vstup by se pravděpodobně uskutečnil v roce 2005. Během této etapy se mohou kvalifikovat další balkánské státy.

3) Vstup baltských států do NATO možná povzbudí Švédsko a Finsko, aby začaly uvažovat o členství v alianci.

4) V letech 2005 až 2010 by měla být připravena k vážným jednáním s Evropskou unií i s NATO Ukrajina, zejména pokud by významně pokročila s vnitřními reformami a dospěla celkově tak daleko, aby ji bylo možno jednoznačně identifikovat jako středoevropskou zemi.

Lze předpokládat, že mezitím se francouzsko-německo-polská spolupráce s Evropskou unií a NATO značně prohloubí, zejména v oblasti obrany. Z této spolupráce by mohlo vzejít západní jádro širších evropských bezpečnostních

mechanismů, které by nakonec mohly zahrnout Rusko i Ukrajinu. Vzhledem k zvláštnímu geopolitickému

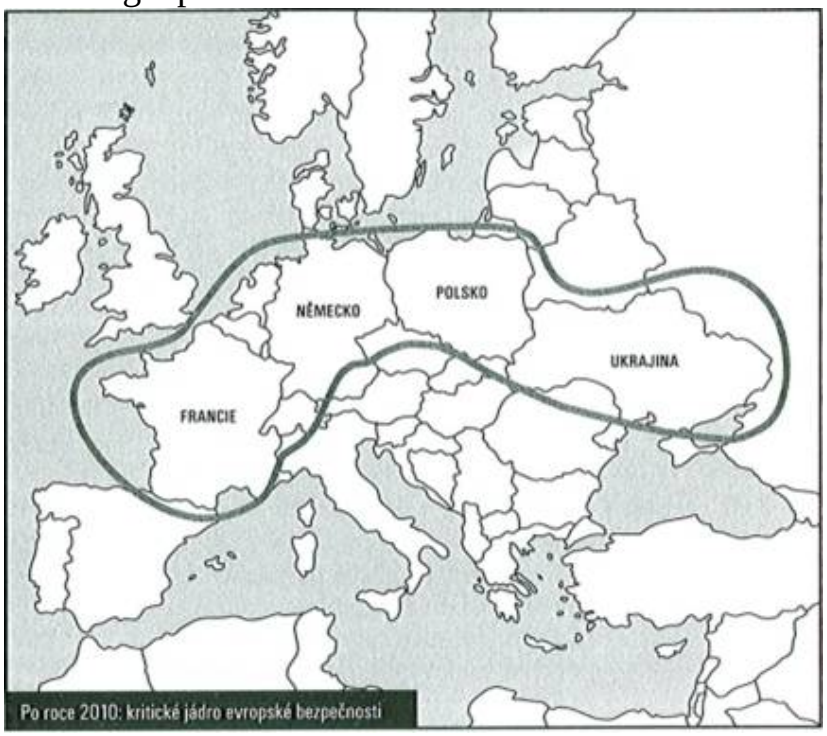

Po roce 2010: kritické jádro evropské bezpečnosti

zájmu Německa a Polska na ukrajinské nezávislosti je rovněž dost pravděpodobné, že tyto dva státy se zasadí o pozvolné začlenění Ukrajiny do zvláštního francouzsko-německo-polského vztahu. V roce 2010 by se francouzsko-německo-polsko-ukrajinská spolupráce - spolupráce států čítajících dohromady na 230 milionů obyvatel - mohla rozvinout do partnerství zvýrazňujícího hluboký geostrategický význam Evropy (viz mapa na této straně).

Je nanejvýš důležité, naplní-li se právě načrtnutý scénář pokojným způsobem, nebo způsobí-li růst napětí s Ruskem. Rusko je třeba neustále ujišťovat, že má otevřeny dveře nejenom do Evropy, ale i k možné účasti na rozšířeném transatlantickém bezpečnostním systému, a snad někdy v budoucnosti i na novém transeurasijském bezpečnostním systému. Aby toto ujišťování nabylo na věrohodnosti, měly by se ve všech oblastech velmi promyšleně podporovat nejrůznější typy spolupráce mezi Evropou a Ruskem. (Vztah Ruska k Evropě a roli Ukrajiny v něm podrobně rozebírá následující kapitola.)

Pokud se Evropa úspěšně sjednotí i rozšíří a Rusko dokáže upevnit demokracii a modernizovat vlastní společnost, bude s ním Evropa v jistém okamžiku schopna navázat organičtější vztah. To umožní eventuální konečné splynutí transatlantického bezpečnostního systému s eurasijským

transkontinentálním systémem. Avšak v praxi ještě nějakou dobu potrvá, než otázka formálního členství Ruska začne být aktuální, což vlastně představuje další důvod k tomu, abychom před ním nesmyslně nezavírali dveře.

„Jaltská Evropa" je nenávratně pryč a je nezbytně nutné, aby nenastal návrat k Evropě „versailleské". Konec rozdělené Evropy by neměl vést k tomu, aby se vrhla o krok zpět k Evropě hašteřících se národních států, ale naopak ji přimět, aby vykročila směrem k formující se větší a těsně integrované Evropě, posilované rozšířeným NATO, a navíc chráněné konstruktivním bezpečnostním vztahem s Ruskem. Hlavní cíl Spojených států v Evropě lze tedy shrnout zcela prostě: pomocí skutečného transatlantického partnerství upevnit americké předmostí eurasijského kontinentu, aby se rozšiřující Evropa mohla stát reálným odrazovým můstkem pro pronikání mezinárodního řádu - založeného na demokracii a spolupráci - do Eurasie.

KAPITOLA 4

ČERNÁ DÍRA

Koncem roku 1991 vznikla rozpadem územně největšího státu na světě ve středu Eurasie „černá díra". Jako by někdo z mapy světa vyrval geopolitický Heartland.

Ameriku tato nová a složitá geopolitická situace staví před náročný úkol. V rozpadajícím se státě, který stále vlastní obrovský arzenál jaderných zbraní, se samozřejmě nejprve musí snížit pravděpodobnost politické anarchie nebo návratu k nepřátelsky zaměřené diktatuře. Avšak zůstává i úkol dlouhodobý: jak v Rusku povzbudit demokratickou transformaci a hospodářské zotavení a zároveň se vyvarovat vzniku dalšího eurasijského impéria, které by mohlo Spojeným státům bránit v dosažení jejich geostrategického cíle - ve vytvoření širšího euroatlantického systému, s nímž by pak Rusko mohlo mít důvěryhodné a pevné vztahy.

NOVÁ GEOPOLITICKÁ SITUACE RUSKA

Rozpad Sovětského svazu byl závěrečnou etapou dlouhodobého procesu rozkladu obrovského sovětsko-čínského bloku, jenž po krátký čas zaujímal stejný prostor jako dávná Čingischánova říše, a v některých oblastech jej dokonce i přesáhl. Ale novodobý transkontinentální eurasijský blok trval jen velmi krátce; opustila ho Titova Jugoslávie a vzpurnost Maovy Číny už od počátku signalizovala, že komunistický tábor mohou narušit nacionalistické aspirace, které se nakonec ukázaly silnější než ideologická pouta. Sovětsko-čínský blok přetrval zhruba deset, Sovětský svaz sedmdesát let.

Avšak geopoliticky významnější bylo zhroucení po staletí Moskvou ovládaného velkoruského impéria. Jeho rozklad uspíšil celkový neúspěch sovětského sociálně-ekonomického a politického systému, i když mnohé chyby zůstávaly z důvodu záměrného utajení a izolace téměř až do úplného konce skryté. Proto při zdánlivě překotné „sebe-destrukci" Sovětského svazu zažil svět takový šok. Během dvou krátkých týdnů v prosinci 1991 vedoucí představitelé Ruské, Ukrajinské a Běloruské republiky bez okolků prohlásili Sovětský svaz za rozpuštěný. Jeho formální nástupce, neurčitá entita nazvaná Společenství nezávislých států (SNS, angl. zkratka CIS), do sebe pojala, až na baltské státy, všechny sovětské republiky. Potom váhavě rezignoval sovětský prezident a z kremelské věže byla stažena sovětská vlajka. Jako faktický následník bývalého Sovětského svazu vznikla Ruská federace, převážně ruský národní stát se 150 miliony obyvatel, zatímco ostatní republiky - čítající dalších 150 milionů lidí - vyhlásily různé formy nezávislosti a suverenity.

Rozpad Sovětského svazu způsobil obrovský geopoliticky zmatek. Ruští občané - před blížícím se rozkladem Sovětského svazu varovaní ještě méně než okolní svět - během pouhých čtrnácti dnů náhle zjistili, že už nejsou pány transkontinentální říše, ale že hranice Rus-Tca se posunuly tam, kde byly na Kavkaze počátkem 19. století, ve Střední Asii v polovině 19. století a - což bylo snad nejvíce dramatické a bolestivé - na Západě někdy kolem roku 1600, krátce po období vlády Ivana Hrozného. Ztráta Kavkazu obnovila strategické obavy z ožívajícího tureckého vlivu, ztráta Střední Asie vyvolala úzkost z možné islámské hrozby a Rusko zároveň přišlo o ohromné zdroje energie a nerostného bohatství nacházející se v této oblasti. Nezávislost Ukrajiny otřásla tou nejhlubší podstatou ruské sebeidentifikace, podle níž je Rusko Bohem vyvolený praporečník společné panslovanské identity.

Prostor, který byl po staletí ovládán carským Ruskem a po tři čtvrtě století Sovětským svazem, v němž měli Rusové převahu, měla nyní zaplnit desítka států, z nichž většina (s výjimkou Ruska) nebyla na svoji suverenitu téměř vůbec připravena. Jejich rozměry se pohybovaly od relativně velké Ukrajiny s 52 miliony obyvatel až k Arménii se 3,5 milionu obyvatel. Nad jejich životaschopností a nad ochotou Moskvy trvale se smířit s danou realitou visel velký otazník. Historický šok, který Rusové utrpěli, posilovalo vědomí, že asi 2O milionů rusky mluvících obyvatel se ocitlo v jiných státech, na jejichž politické scéně stále více převládala nacionalistická elita, po desítkách let více méně nucené rusifikace odhodlaná uplatňovat vlastní identitu.

Rozpad ruského impéria vytvořil v samém srdci Eurasie mocenské vakuum. Nové nezávislé státy byly slabé a vládl v nich chaos, ale nejenom to, i v samotném Rusku způsobil tento krach zásadní krizi systému, zejména proto, že

jej doprovázela snaha okamžitě se zbavit starého sovětského sociálně-ekonomického modelu. Národní trauma ještě zhoršovalo působení ruské armády v Tádžikistánu (panovala obava, že v nově nezávislém státě převezmou moc muslimové), a především pak tragická, brutální a ekonomicky i politicky velmi nákladná intervence v Čečensku. Nejbolestnější však bylo, že mezinárodní postavení Ruska povážlivě upadlo, neboť mnozí začali považovat jednu ze dvou dosavadních světových supervelmocí jen za něco málo víc než regionální mocnost třetího světa - navzdory tomu, že Rusko stále vlastnilo významný arzenál jaderných zbraní, který však rychle zastarával.

Rozsah krize ruské společnosti ještě prohloubil geopolitické vakuum. Tři čtvrtě století trvající vláda komunismu krutě zasáhla samotnou biologickou podstatu ruské populace. Většina z těch nejnadanějších a nejpodnikavějších lidí, řádově v milionech, byla zabita nebo zmizela v souostroví Gulag. Kromě toho musela země přestát také ničivé důsledky první světové války, krveprolití nekonečné občanské války a ukrutnosti a utrpení druhé světové války. Komunistický režim nastolil tuhou ideologickou diktaturu a izoloval zemi od ostatního světa. Jeho ekonomická politika naprosto opomíjela ekologické problémy, což velmi vážně poškodilo životní prostředí i zdraví lidí. Podle oficiální ruské statistiky se v polovině 90. let narodilo pouhých 40 % zdravých novorozeňat a jedna pětina ruských žáků škol prvního stupně trpěla nějakou formou mentální retardace. Průměrný věk u mužů se snížil na 57,3 roku a umíralo více lidí, než se jich rodilo. Sociální situace ruské společnosti se de facto nelišila od průměrné země třetího světa.

Hrůzy a zvěrstva, které dopadly na obyvatelstvo Ruska během tohoto století, snad ani nelze zveličit. Pravděpodobně ani jedna rodina neměla příležitost vést normální civilizovaný způsob existence. Ostatně zvažme společenské důsledky následujícího sledu událostí:

• rusko-japonská válka v roce 1905 skončila pokořující porážkou Ruska;

• první „proletářská revoluce" v roce 1905 podnítila nebývale rozsáhlé násilí ve městech;

• první světová válka v letech 1914-1917, miliony obětí, naprosto rozvrácené hospodářství;

• občanská válka v letech 1918-1921 si rovněž vyžádala miliony životů a zpustošila zemi;

• rusko-polská válka v letech 1919-1920 skončila ruskou porážkou;

• založení Gulagu na začátku 20. let, tažení proti předrevoluční elitě a její masový exodus z Ruska;

• masivní industrializace a kolektivizace ve 30. letech měly za následek obrovské hladomory a miliony mrtvých na Ukrajině a v Kazachstánu;

• velkým čistkám a teroru v polovině a na konci 30. let padly za oběť miliony uvězněných v pracovních táborech, více než jeden milion zavražděných a několik milionů lidí, kteří zemřeli na následky nelidského zacházení;

• během druhé světové války v letech 1941 -1945 zemřelo mnoho milionů vojáků i civilistů a hospodářství bylo zpustošeno;

• znovunastolení stalinského teroru koncem 40. let, včetně masového zatýkání a častých poprav;

• čtyřicetileté závody ve zbrojení se Spojenými státy, trvající od konce 40. let až do konce 80. let, s následkem dalšího zbídačování země;

• hospodářsky vyčerpávající úsilí rozšířit sovětský vliv do karibské oblasti, na Blízký východ a do Afriky v 70. a 80. letech;

• vysilující válka v Afghánistánu v letech 1979-1989;

• náhlý rozpad Sovětského svazu následovaný společenským rozvratem, bolestivou hospodářskou krizí a krvavou a pokořující válkou v Čečensku.

Vnitřní krize v Rusku a ztráta mezinárodní pozice přiváděly ruskou politickou elitu takřka k zoufalství, ale měly i nepříznivý vliv na ruskou geopolitickou situaci. Jedním z důsledků dezintegrace Sovětského svazu bylo citelné posunutí hranic na západě - sféra ruského geo-politického vlivu se tak žalostně smrštila (viz mapa na str. 98). Baltské státy mělo Rusko pod kontrolou od počátku 18. století. Ztráta rižského a tallinského přístavu tedy silně omezila jeho přístup k Baltskému moři, a Rusko se tak stalo závislým na vlastních přístavech, které v zimě zamrzají. Přestože se Moskvě podařilo udržet si politicky dominantní postavení v nově - formálně - nezávislém avšak vysoce rusifikovaném Bělorusku, i v něm mohla nakonec získat vrch epidemie nacionalismu. Navíc rozpad Varšavské smlouvy znamenal, že bývalé satelitní státy ve střední Evropě, především Polsko, se začaly rychle orientovat na NATO a Evropskou unii.

Nanejvýš znepokojivé pak bylo odtržení Ukrajiny. Vznik nezávislé Ukrajiny donutil Rusko nejenom k zamyšlení nad podstatou vlastní politické a etnické identity, ale způsobil i porážku ruského státu na životně důležitém geopolitickém poli. Konec více než třistaleté nadvlády ruského imperialismu v této oblasti znamenal ztrátu potenciálně bohaté průmyslové a zemědělské základny spolu s 52 miliony lidí etnicky i nábožensky Rusům natolik blízkých, že s jejich pomocí by z Ruska mohl vzniknout opravdu velký a sebevědomý imperiální stát. Nezávislost Ukrajiny také připravila Rusko o výsadní postavení v oblasti Černého moře, kde mu oděský přístav sloužil jako životně důležitá brána k obchodu se Středomořím i jako spojení s dalším světem.

Z geopolitického hlediska byla pro Rusko ztráta Ukrajiny zcela klíčovou událostí, jelikož drasticky omezila jeho geostrategické možnosti. I bez baltských

republik a Polska by Rusko, pokud by si udrželo nad Ukrajinou kontrolu, mohlo stále usilovat o vedoucí úlohu v asertivní

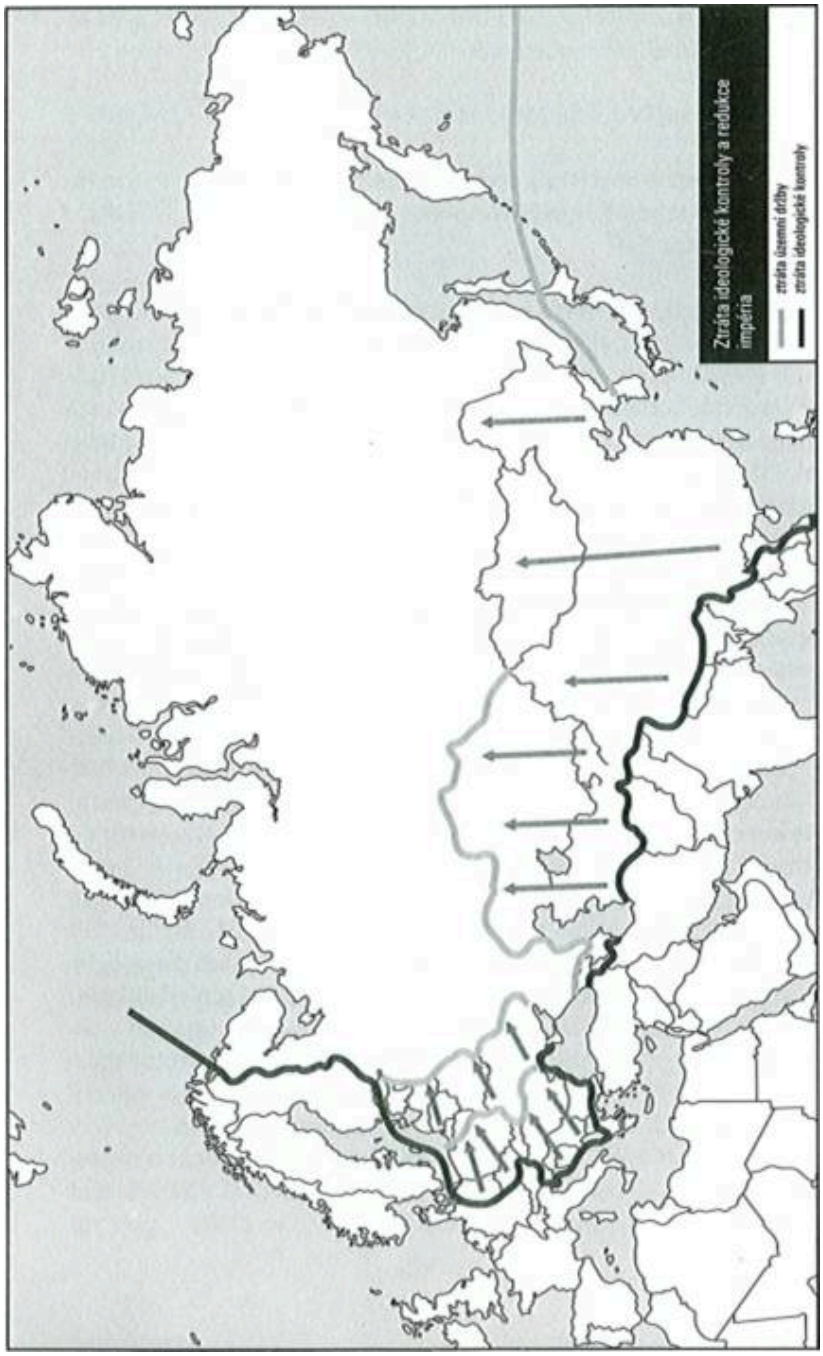

eurasijské říši, v níž by Moskva mohla dominovat neslovanským národům na jihu a jihovýchodě. Ale bez Ukrajiny s jejími 52 miliony Slovanů bylo téměř jisté, jak každý pokus Moskvy o znovuvybudování eurasijské říše skončí: Rusko zůstane osamocené ve spleti permanentních konfliktů s nacionalisticky a nábožensky probuzenými neslovanskými národy - válka v Čečensku by pak mohla být jen první příklad. Kromě toho, přihlédneme-li k faktu, že se v Rusku

neustále snižuje porodnost v porovnání s jejím prudkým nárůstem ve Střední Asii, bez Ukrajiny by jakákoli nová eurasijská entita založená čistě na ruské moci nevyhnutelně rok po roce ztrácela evropský charakter a nabývala charakter asijský.

Ztráta Ukrajiny byla geopoliticky klíčová nejenom pro samotné Rusko, ale i z mnohem širšího hlediska, neboť Ukrajina sehrála roli jakéhosi geopolitického katalyzátoru. Vyhlášení nezávislosti v prosinci 1991, její pevný postoj při rozhodujících jednáních, z nichž vzešly tzv. bělověžské dohody, že Sovětský svaz musí být nahrazen volnějším Společenstvím nezávislých států, a zejména náhle vznesený požadavek, rovnající se téměř převratu, na podřízení sovětských jednotek umístěných na ukrajinské půdě ukrajinskému velení - všechny tyto ukrajinské aktivity zabránily, aby se Společenství nezávislých států stalo pouze novým pojmenováním pro konfederativněji uspořádaný Sovětský svaz. Odhodlaná snaha Ukrajiny o sebeurčení Moskvu šokovala a ostatním sovětským republikám, původně zdrženlivějším, poskytla příklad hodný následování.

Ztráta dominantního postavení Ruska v oblasti Baltského moře se opakovala i v případě Černého moře, a to nejenom vzhledem k nezávislosti Ukrajiny, ale i proto, že vznik nových nezávislých zakavkazských států - Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu - poskytl příležitost Turecku, aby v této oblasti znovu získalo kdysi ztracený vliv. Před rokem 1991 představovalo Černé moře pro ruské námořní síly důležitý výchozí bod pro případné proniknutí do Středomoří. V polovině 90. let zůstal Rusku z Černého moře jenom úzký pruh pobřeží a nedořešený spor s Ukrajinou o bývalou sovětskou černomořskou flotilu, navíc Rusko muselo s viditelným podrážděním přihlížet společným námořním a vyloďovacím manévrům NATO a Ukrajiny i sílícímu postavení Turecka v černomořské oblasti. Kromě toho Rusko podezřívalo Turecko z účinné podpory čečenského hnutí odporu.

Směrem na jihovýchod geopoliticky krach způsobil podobnou významnou změnu pozic v oblasti Kaspického moře a ve Střední Asii vůbec. Před rozpadem Sovětského svazu bylo Kaspické moře de facto ruským jezerem, z něhož jen nepatrný jižní sektor spadal pod správu Íránu. Po vzniku nezávislého a silně nacionalistického Ázerbájdžánu - podporovaného zástupy nedočkavých investorů ze Západu, které lákala bohatá naleziště ropy - a nezávislého Kazachstánu a Turkmenistánu se Rusko stalo pouze jedním z pěti uchazečů o využívání bohatství Kaspického moře. Nemohlo už předpokládat, že bude moci s přírodními zdroji i nadále zacházet jen podle vlastní vůle.

Vznik nezávislých středoasijských států znamenal, že jihovýchodní ruské hranice se na některých místech posunuly zpět až o 1 600 kilometrů. Na území těchto nových státních útvarů se nacházely zdroje energie a naleziště minerálů,

které nutně musely přilákat pozornost zahraničí. Zdálo se téměř nevyhnutelné, že nejen mezi elitami těchto států, ale zanedlouho i u jejich řadových občanů poroste nacionalismus a zřejmě se rozšíří islám. V Kazachstánu, v zemi obdařené obrovským přírodním bohatstvím, existuje vysoká pravděpodobnost vystupňování jazykového i nacionálního napětí, neboť jednu polovinu jeho obyvatelstva, čítajícího na 20 milionů lidí, tvoří Kazaši a druhou Slované. Uzbekistán - se svou etnicky homogennější populací zhruba 25 milionů obyvatel a s vůdci zdůrazňujícími dávnou slávu země -neváhal s nekompromisním upevňováním postkoloniálního statusu regionu. Turkmenistán, geograficky zaštítěný Kazachstánem před přímým kontaktem s Ruskem, začal čile budovat nové vztahy s Íránem, aby při vstupu na světové trhy snížil svou závislost na ruském dopravním systému.

S vnější podporou Turecka, Íránu, Pákistánu a Saúdské Arábie nemají státy Střední Asie zapotřebí svoji novou politickou suverenitu zaprodávat ani za cenu výhodné hospodářské integrace s Ruskem, jak si mnoho Rusů stále toužebně přeje. Ve vztahu k Rusku je napětí a jisté nepřátelství přinejmenším nevyhnutelné, avšak tragické precedenty Čečenska a Tádžikistánu naznačují, že nelze vyloučit i mnohem horší konce. Přízrak potenciálního konfliktu s islámskými státy v oblasti celé jihozápadní hranice (což včetně Turecka, Íránu a Pákistánu zahrnuje víc než 300 milionů obyvatel) pro Rusko bezpochyby znamená zdroj neustálých obav a znepokojení. V době, kdy se ruské impérium začalo rozpadat, ocitlo se ve zlověstné geopolitické situaci i na Dálném východě, přestože zde k žádným územním nebo politickým změnám nedošlo. Po několik staletí byla Čína, alespoň v politicko-vojenské oblasti, slabší a zaostalejší než Rusko. Žádný Rus přemýšlející o budoucnosti své země, zaskočený dramatickými změnami, které se v tomto desetiletí odehrály, nemůže ignorovat fakt, že se z Číny stává rozvinutý stát, dynamičtější a úspěšnější než Rusko. Hospodářská síla Číny, jež se zdárně snoubí s dynamickou energií 1,2 miliardy obyvatel, vyklání misky vah historické rovnováhy mezi oběma zeměmi na opačnou stranu; navíc prázdné sibiřské prostory téměř vybízejí k čínské kolonizaci.

Tato ohromující nová situace nemohla neovlivnit bezpečnostní pozici Ruska v oblasti Dálného východu právě tak jako ruské zájmy ve Střední Asii. Tento vývoj může zanedlouho dokonce zastínit i geopolitický význam ztráty Ukrajiny. Jeho strategický dopad velmi dobře vystihl Vladimir Lukin, první ruský velvyslanec postkomunistické éry ve Spojených státech a pozdější předseda zahraničního výboru Státní dumy: „V minulosti bylo Rusko přesvědčeno, že sice pokulhává za Evropou, ale má předstih před Asií. Jenomže vývoj v Asii od té doby pokročil rychle kupředu... ve skutečnosti se nenacházíme mezi .moderní

Evropou' a .zaostalou Asií', ale ocitli jsme se v jakémsi podivném prostoru uprostřed mezi dvěma .Evropami'."*

* „Our Security Predicament", Foreign Polky 88, podzim 1992, str. 60.

Stručně řečeno, z Ruska, které až donedávna vládlo obrovské územní říši a stálo v čele ideologického bloku satelitních států sahajícího k samému srdci Evropy a jednu dobu až k Jihočínskému moři, se stal národní stát s velkými problémy, stát, který postrádá snadný geografický přístup do okolního světa a je vystaven nebezpečí ničivých konfliktů se sousedy na svých západních, jižních a východních hranicích. V bezpečí se z geopolitického hlediska zřejmě nacházejí jedině neobyvatelné a nepřístupné severní prostory zamrzlé ve věčném ledu.

GEOSTRATEGICKÁ FANTASMAGORIE

Postimperiální Rusko si tedy muselo projít obdobím, kdy byly vážně zpochybněny dosavadní historické a strategické jistoty. Náhlý pád Sovětského svazu, a zejména šokující a neočekávaný rozpad velkoruské říše zavdaly podnět k obrovskému sebezpytování, k nejrůznějším debatám o tom, jak by dnes vlastně měla znít vlastní historická definice Ruska, k zaníceným veřejným i soukromým sporům na téma, které u většiny velkých národů vůbec nenalezneme: Co je Rusko? Kde je Rusko? Co znamená být Rusem?

Tyto otázky nejsou pouze teoretické: každá odpověď má významné geopolitické důsledky. Je Rusko národním státem založeným na čistě ruském etnickém základě, nebo znamená Rusko a priori něco víc (například podobně jako Británie znamená víc než Anglie), a tudíž je mu předurčeno, aby bylo imperiálním státem? Jaké jsou vlastně hranice Ruska z historického, strategického a etnického úhlu pohledu? Měla by se podle těchto tří hledisek ukrajinská nezávislost pokládat za dočasné poblouznění? (K tomuto názoru se přiklání mnoho Rusů.) Aby byl člověk považován za Rusa, musí být etnický Rus (russkij), nebo může být Rusem v politickém, nikoli v etnickém smyslu (tedy rossijanin, což je ekvivalent k výrazu „britský" na rozdíl od „anglický")? Například Boris Jelcin a další Rusové tvrdili (s tragickými následky), že Čečenci by mohli - ba co víc, měli - být považováni za Rusy.

Ruský nacionalista Alexandr Prochanov, jeden z mála, který viděl blížící se konec, rok před zánikem Sovětského svazu zoufale zvolal: „Dojde-li opravdu k té strašlivé a pro ruský národ nepředstavitelné katastrofě a země se rozpadne, lidé, okradeni a podvedeni tisíciletými dějinami, zůstanou opuštěni, zatímco jejich nedávní .bratři' posbírají svůj majetek, nasednou do .národních záchranných člunů' a odplují pryč od potápějící se lodi. Co pak ale bude s námi? Vždyť nemáme kam odejít...

Ruská státnost, jež ztělesňuje .ruskou myšlenku' v politickém, ekonomickém a duchovním slova smyslu, bude obnovena. Soustředí v sobě to nejlepší z odkazu tisícileté ruské říše a ze sedmdesáti let sovětských dějin, které uplynuly jako okamžik."*

* Alexandr Prochanov: „Tragédie centralismu", Litěraturnaja Rossija, leden 1990, str. 4-5.

Ale jak? Pro Rusy přijatelnou a zároveň realistickou odpověď lze nalézt jen velmi obtížně, neboť samotný ruský stát prožívá svou historickou krizi. Až doposud byl téměř vždy prostředkem územní expanze a zároveň ekonomického rozvoje. Byl to také stát, který sám sebe zcela záměrně nechápal jako nástroj prosazování čistě národních zájmů v duchu západní tradice, ale vymezoval se jako vykonavatel nadnárodního poslání, přičemž „ruská myšlenka" byla definována v různých termínech - náboženských, geopolitických nebo ideologických.

Nyní bylo nutné toto poslání náhle opustit, neboť státní území se v zásadě smrštilo do etnických dimenzí.

Postsovětská krize ruského státu (či vlastně Jeho podstaty") kromě toho vycházela ze skutečnosti, že Rusko necelilo pouze ztrátě svého imperiálního poslání, ale navíc bylo s ohledem na zmenšování propastného rozdílu mezi sociální zaostalostí země a rozvinutějšími částmi Eurasie domácími zastánci modernizace (a jejich západními poradci) donuceno upustit od své tradiční ekonomické role: poučovat, vlastnit a rozdělovat produkci. Tento fakt si vyžádal politicky revoluční omezení mezinárodní i domácí úlohy ruského státu, přičemž se v ruském životě hluboce narušil pevně vžitý způsob chování a mezi ruskou elitou vzrostl pocit geopolitické dezorientace.

Jak se dalo očekávat, v této složité situaci vyvolaly otázky typu „Kam směřuje Rusko?" a „Co je Rusko?" nejrozmanitější odpovědi. Rozlehlost území Ruska v Eurasii již dávno předurčila elitu země k tomu, aby uvažovala v geopolitických termínech. První ministr zahraničí postimperiálního a postkomunistického Ruska Andrej Kozyrev potvrdil tento způsob uvažování v jednom ze svých prvních pokusů stanovit, jak by se Rusko mělo chovat na mezinárodní scéně. Necelý měsíc po rozpuštění Sovětského svazu poznamenal: „Opustili jsme mesiášství a nastoupili cestu pragmatismu. ...rychle jsme pochopili, že geopolitika... nahrazuje ideologii."*

* Rozhovor v Rossijskaja gazeta, 12. ledna 1992.

Obecně řečeno, jako reakce na rozpad Sovětského svazu vznikly tři širší a částečně se překrývající geostrategické opce, z nichž každá se vztahuje k

hlavnímu zájmu Ruska - k jeho pozici vůči Spojeným státům - a každá též obsahuje i určité varianty vnitropolitického vývoje. Tyto myšlenkové proudy lze rozdělit následovně:

1) První škola spatřuje prioritu ve „vyspělém strategickém partnerství" se Spojenými státy, což byl pro některé její stoupence vlastně zástupný výraz pro globální kondominium.

2) Druhá škola zdůrazňuje jako předmět ústředního ruského zájmu bývalé sovětské republiky čili „blízké zahraničí", přičemž zastánci tohoto myšlenkového proudu hovoří především o ekonomické integraci pod vedením Moskvy. Avšak někteří z nich očekávají alespoň částečnou obnovu imperiální kontroly, a tedy vytvoření mocnosti schopnější zaujmout rovnocenné postavení ve vztazích se Spojenými státy a Evropou.

3) Třetí škola hájí myšlenku „protialiance" neboli vytvoření eurasijského protiamerického spojenectví s cílem omezit americkou převahu v Eurasii.

Přestože nový tým prezidenta Jelcina původně zastával první ze zmíněných koncepcí, brzy ji v čele žebříčku politických priorit vystřídal proud druhý - částečně k tomu došlo v důsledku kritiky Jelcinových geopolitických záměrů. O třetím proudu se začalo hovořit až o něco později, v polovině 90. let, v reakci na převažující pocit, že ruská postsovětská geostrategie není zřetelná ani úspěšná. Jak se ukázalo, všechny tři proudy byly z historického hlediska dosti těžkopádné a vyplývaly z poněkud fantasmagorické představy o momentálním mocenském postavení Ruska, jeho schopnosti prosadit se na mezinárodní scéně a jeho zahraničních zájmech.

V době bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu představoval Jelcinův základní postoj vrchol staré, nicméně v podstatě neúspěšné „prozápadní" koncepce ruského politického myšlení: totiž že Rusko patří k Západu, mělo by být jeho součástí a co nejvíce jej napodobovat při řešení domácích záležitostí. Tento názor přijal Jelcin i jeho ministr zahraničí a Jelcin sám zcela explicitně odsoudil imperiální odkaz Ruska. V projevu v Kyjevě 19. listopadu 1990 pronesl Jelcin slova, která mohli Ukrajinci nebo Čečenci brzy obrátit proti němu: „Rusko se netouží stát středem nějaké nové říše... Rusko chápe lépe než ostatní, jak zhoubná tato role může být, neboť ji po dlouhou dobu hrálo. Co z toho získalo? Byli Rusové díky tomu svobodnější? Bohatší? Šťastnější? ...dějiny nás naučily, že národ, který ovládá druhé, nemůže být šťastný."

Záměrně přátelský postoj Západu, zejména Spojených států, k nové ruské vládnoucí elitě povzbudil prozápadně orientované ruské představitele při určování zahraniční politiky jejich země. U celého vedení posílil proamerické cítění a zároveň si získal jeho jednotlivé členy. Novým vůdcům lichotilo, že se s tvůrci politiky jediné světové super-velmoci oslovují křestními jmény a začali si

bez okolků namlouvat, že také oni stojí v čele mocnosti podobné síly. Když Američané začali pro vztah Moskvy a Washingtonu razit heslo „vyspělé strategické partnerství", jako by jím posvětili nové demokratické americko-ruské kondominium, které nahradilo dřívější soutěžení.

Toto kondominium mělo mít celosvětový dosah. Rusko by se tedy stalo nejenom nefalšovaným nástupcem bývalého Sovětského svazu, ale de facto partnerem v globálním uspořádání založeném na skutečné rovnoprávnosti. Jelikož typickým rysem nového ruského vedení byla neúnavná snaha prosadit se, kondominium nemělo znamenat pouze fakt, že ostatní svět uzná Rusko za rovnoprávné s Amerikou, ale i to, že žádný problém světového rozsahu se nebude projednávat či řešit bez ruské účasti nebo svolení. Přestože se o tom veřejně nemluvilo, z podtextu této iluze šlo vyčíst, že střední Evropa by tak či onak zůstala, nebo by se dokonce sama rozhodla zůstat, oblastí bezprostředně politicky svázanou s Ruskem. Bývalí členové Varšavské smlouvy a RVHP by v tomto případě netíhli k NATO, a dokonce ani k Evropské unii.

Pomoc Západu by mezitím umožnila provést v Rusku vnitřní reformy; vláda by například přestala dirigovat hospodářský život země a souhlasila by s upevněním demokratických institucí. Hospodářské zotavení Ruska, jeho zvláštní postavení rovnocenného amerického partnera i jeho pouhopouhá přitažlivost by pak povzbudily země ze Společenství nezávislých států - vděčné, že je nové Rusko neohrožuje a stále více si vědomé výhod plynoucích z nějaké formy spojení s ním -, aby se zavázaly k ještě užší hospodářské spolupráci s Ruskem a posléze i k politické integraci, čímž by ještě zdůraznily ruskou sílu a moc.

Tento přístup byl však problematický, neboť postrádal patřičnou dávku jak mezinárodního, tak vnitropolitického realismu. Přestože koncepce „vyspělého strategického partnerství" vypadala lichotivě, byla zároveň zavádějící. Spojené státy neměly v úmyslu dělit se s Ruskem o vládu nad světem, a ani nemohly, i kdyby o to stály. Nové Rusko bylo příliš slabé, příliš zpustošené komunistickou nadvládou, trvající tři čtvrtě století, a příliš sociálně zaostalé, aby se mohlo stát světovým partnerem Ameriky. Washington považoval Německo, Japonsko a Čínu přinejmenším za stejně důležité a vlivné. Kromě toho v některých hlavních geostrategických otázkách, které byly v americkém národním zájmu - v Evropě, na Blízkém a Dálném východě -, šlo téměř vyloučit, že by se cíle Spojených států daly ztotožnit s cíli Ruska. Ve chvíli, kdy rozdíly začaly nevyhnutelně vyplouvat na povrch - disproporce v rozsahu politické moci, ve finančním vlivu, v technologických inovacích a v kulturní přitažlivosti způsobily, že „vyspělé strategické partnerství" začalo vyznívat hluše -, stále větší počet Rusů dospíval k pevnému přesvědčení, že Amerika si celou věc vymyslela jen proto, aby Rusko podvedla.

Zklamání se možná dalo odvrátit, kdyby Spojené státy ještě během líbánek s Ruskem přišly s návrhem na rozšíření NATO a zároveň Rusku nabídly „dohodu, kterou nelze odmítnout", totiž zvláštní vztah spolupráce mezi Ruskem a NATO. Pokud by tehdy Washington otevřeně a rozhodně navrhl rozšíření aliance, ale s výhradou, že by Rusko tak či onak mělo být do tohoto procesu začleněno, pak by zřejmě mohlo být zažehnáno zklamání Moskvy z „vyspělého partnerství" i postupné oslabování pozic prozápadně orientovaných ruských poli-

tiků.

Pravá chvíle pro tento krok nastala v druhé polovině roku 1993, v srpnu, ihned po Jelcinově projevu, v němž veřejně podpořil zájem Polska na vstupu do transatlantické aliance a označil jej za shodný „se zájmy Ruska". Zatímco Clintonova administrativa tehdy stále lpěla na své politice „především Rusko" a ještě po celé dva roky vyvíjela zoufalé snahy v tomto směru, Kreml udeřil na jinou strunu a začal zaujímat stále nepřátelštější postoj vůči náznakům, které se v té době objevily a zatím ještě nepříliš zřetelně signalizovaly záměr Spojených států rozšířit NATO. Když se Washington v roce 1996 rozhodl v rámci úsilí americké zahraniční politiky o vytvoření většího a bezpečnějšího euroatlantického společenství povýšit myšlenku rozšíření NATO na hlavní cíl, Rusové přešli do tuhé opozice. Na rok 1993 lze tedy pohlížet jako na rok ztracené historické příležitosti.

Ruské námitky týkající se rozšíření NATO nebyly bezesporu všechny neoprávněné, ani za nimi nestála pouze nenávist. Avšak někteří odpůrci, zejména z řad armádních špiček, pořád zůstávali v zajetí přetrvávající mentality studené války, protože nepokládali rozšíření NATO za integrální součást evropského růstu a vývoje, ale za útok proti Rusku vedený stále nepřátelskou aliancí v čele se Spojenými státy. Mnozí přední protagonisté ruské zahraniční politiky - většinu z nich tvořili bývalí sovětští činitelé - zachovávali věrnost letitému geostrategickému stanovisku, že Amerika nemá v Eurasii co pohledávat, a rozšíření NATO bylo podle nich převážně motivováno americkým přáním zvětšit svou sféru vlivu. Jejich odpor živila také naděje, že jednoho dne, až se Rusko zotaví, nedotčená střední Evropa se opět ocitne pod geopolitickým vlivem Moskvy.

Nemálo ruských demokratů se však obávalo, že kvůli rozšíření NATO zůstane Rusko mimo Evropu, bude politicky izolováno a považováno za nehodné členství v institucionálním rámci evropské civilizace. Kulturní nejistota smíšená s politickými obavami způsobila, že rozšíření NATO začalo vyhlížet jako vyvrcholení dlouhodobé politiky Západu s cílem separovat Rusko od ostatního světa, aby zůstalo osamocené a zranitelné tváří v tvář svým nepřátelům. Kromě toho ruští demokraté prostě nemohli pochopit hloubku zášti,

kterou k Rusku cítili obyvatelé střední Evropy po více než padesátileté nadvládě Moskvy; a nerozuměli ani jejich touze začlenit se do širšího euroatlantického systému.

Zklamání ani oslabení zastánců prozápadní politiky v Rusku nebylo pravděpodobně možné předejít. V první řadě se ruská elita mezi sebou názorově lišila; neuměla jasně definovat, co nové Rusko v Evropě vlastně chce, ani realisticky odhadnout skutečné limity oslabeného Ruska, a kromě toho měla v čele prezidenta a ministra zahraničí, kteří nebyli schopni zajistit konzistentní geostrategické vedení země. K politické bitvě sešikovaní moskevští demokraté se zase nedokázali přimět k prohlášení, že demokratickému Rusku není rozšíření transatlantického demokratického společenství proti mysli a že si přeje být do něj zahrnuto. Na základě mylného přesvědčení, že Rusko sdílí se Spojenými státy ve světě rovnocenné postavení, bylo moskevské politické elitě zatěžko opustit myšlenku geopoliticky privilegovaného Ruska, a to nejenom v oblasti bývalého Sovětského svazu, ale i v souvislosti s bývalými středoevropskými satelity.

Tento vývoj hrál do karet nacionalistům, kteří v roce 1994 opět začali zvedat hlavu, a představitelům armády, do té doby klíčovým domácím spojencům Borise Jelcina. Jejich stále ostřejší a výhrůžnější reakce na snahy obyvatel střední Evropy jenom posílily odhodlání bývalých satelitních států - plně si vědomých nedávno získané nezávislosti na ruské nadvládě - dostat se pod ochranná křídla NATO.

Názorová propast mezi Washingtonem a Moskvou se ještě více rozevřela i proto, že Kreml neprojevil ochotu převzít zodpovědnost za Stalinovy územní výboje. Průzkumy veřejného mínění na Západě ukazovaly, že zejména ve Skandinávii, ale i ve Spojených státech veřejnost obzvlášť pobuřuje dvojznačnost ruského postoje k baltským republikám. Dokonce i demokraticky orientovaní ruští vůdci, přestože uznávali nezávislost baltských republik a nenutili je k členství ve Společenství nezávislých států, se čas od času uchýlili k výhrůžkám, aby získali jisté výhody pro početnou populaci ruských kolonistů, kteří byli za Stalinovy éry v Pobaltí záměrně usídleni. Atmosféru dále narušoval i fakt, že Kreml nehodlal odsoudit tajný dodatek k německo-sovětskému paktu z roku 1939, který připravil cestu k násilnému připojení baltských republik k Sovětskému svazu. Ještě pět let po rozpadu sovětské říše trval mluvčí Kremlu na tom (podle oficiálního vyjádření z 10. září 1996), že v roce 1940 se baltské státy k Sovětskému svazu „připojily dobrovolně".

Ruská postsovětská elita také evidentně očekávala, že Západ pomůže Rusku získat hlavní roli v postsovětském prostoru nebo že mu alespoň nebude stát v cestě. Proto Západu zazlívala ochotu, s níž pomáhal novým nezávislým

postsovětským státům upevnit jejich samostatnou politickou existenci. I přes varování, že „konfrontace se Spojenými státy... představuje alternativu, které je třeba se vyhnouť', dva zkušení ruští analytici americké,zahraniční politiky argumentovali (nikoli zcela neoprávněně), že Washington usiluje „o takové uspořádání mezistátních vztahů v celé Eurasii... aby na tomto kontinentě nezůstala jediná vedoucí mocnost, ale aby vzniklo více středně velkých a středně silných, poměrně stabilních států... které by se Spojeným státům nemohly rovnat ani jednotlivě, ani společně."*

* A. Bogaturov, V. Kremenjuk (oba pracují v Institutu pro Spojené státy a Kanadu), „Američané se sami nikdy nezastaví", Nězavisiinaja gazeta, 28. června 1996.

Z tohoto hlediska bylo rozhodující postavení Ukrajiny. Spojené státy kladly čím dál tím větší důraz na americko-ukrajinské vztahy, zejména v roce 1994, a pomáhaly Ukrajině upevňovat nově získanou nezávislost, což mnozí politici v Moskvě, dokonce i ti prozápadní, vnímali jako aktivitu namířenou proti životně důležitému ruskému zájmu -totiž přivést Ukrajinu zpět do „rodného hnízda". Řada představitelů ruské politické elity dodnes skálopevně věří, že se Ukrajina nakonec přece jen nějak „reintegruje".**

** Například z vyjádření jednoho z nejbližších Jelcinových poradců, Dimitrije Rjurikova, citovaného agenturou Interfax (20. listopadu 1996) vyplývá, že považuje Ukrajinu za „dočasný jev", a v moskevských novinách Obščaja gazeta (10. prosince 1996) se píše, že „události, které se v brzké budoucnosti dají očekávat na východní Ukrajině, mohou Rusko postavit před velmi obtížný problém. Masové projevy nespokojenosti... budou provázeny výzvami o pomoc, nebo dokonce žádostmi o připojení k Rusku. Poměrně značný počet moskevských politiků by tento vývoj byl ochoten podporovat." Obavy Západu zcela jistě nezmenšil záměr Ruska i nadále požadovat Krym a Sevastopol ani provokace typu předpovědi počasí pro ruská města v nočním televizním vysílání, mezi něž byl koncem roku 1996 Sevastopol zahrnut.

Rusko proto zpochybňovalo status samostatné Ukrajiny z nejrůznějších geopolitických a historických aspektů, ale dostávalo se tak do konfliktu s naprosto protichůdným americkým názorem, že imperiální Rusko nemůže být demokratické.

K tomu, aby se prokázalo, že „vyspělé strategické partnerství" mezi dvěma „demokraciemi" je iluzorní, existovaly i čistě vnitřní důvody. Rusko bylo prostě příliš zaostalé a příliš zpustošené vládou komunismu, než aby se mohlo stát životaschopným demokratickým partnerem Spojených států. Tento zásadní fakt

nešlo zastřít nabubřelými frázemi o partnerství. A mimoto se postsovětské Rusko zcela nedistancovalo od minulosti. Téměř všichni „demokratičtí" vůdcové - i když jejich rozčarování ze sovětské minulosti bylo nelíčené - vyšli ze sovětského systému a zastávali významná místa v bývalé vládnoucí hierarchii. Nepatřili tedy mezi disidenty, jako tomu bylo v Polsku či v České republice. Klíčové instituce sovětské moci stále přežívaly, byť v oslabené, demoralizovaně a zkorumpované podobě. Symbolem této skutečnosti a přetrvávajícího vlivu komunistické minulosti byl ostatně ústřední historický bod Moskvy: Leninovo mauzoleum. Působilo to stejně, jako kdyby v poválečném, postnacistickém Německu vládli bývalí nepříliš vysoce postavení nacističtí „gauleiteři", ústa plná demokratických hesel, a v centru Berlína ležel Hitler v mauzoleu.

Politické pozice nové demokratické elity slábly v přímé úměře k narůstající hospodářské krizi v zemi. Potřeba převratných reforem - tedy ukončení zásahů ruského státu do ekonomiky - vzbudila přehnané naděje v západní, zejména americkou,pomoc. Přestože tato pomoc, převážně z Německa a Spojených států, pozvolna nabyla obrovských rozměrů, ani za těch nejoptimálnějších okolností nemohla vést k rychlému hospodářskému zotavení. Následná nespokojenost ve společnosti poskytla vhodné klima pro sborový křik zklamaných kritiků, kteří tvrdili, že partnerství se Spojenými státy je podvod výhodný pro Ameriku, ale škodlivý pro Rusko.

Stručně řečeno, pro účinné globální partnerství neexistovaly v letech následujících těsně po rozpadu Sovětského svazu ani objektivní, ani subjektivní předpoklady. Demokraté orientovaní na Západ prostě

chtěli příliš mnoho a nabízeli příliš málo. Toužili po rovnocenném partnerství s Amerikou - nebo spíše po kondominiu -, chtěli mít relativně volnou ruku ve Společenství nezávislých států a přáli si, aby střední Evropa byla územím nikoho. Nicméně rozpolcenost, s jakou se vztahovali k sovětské minulostí, nedostatek realismu ohledně globální síly Ruska, hloubka hospodářské krize a také fakt, že se jim nedostávalo široké podpory veřejnosti, znamenaly, že nemohli splnit příslib stabilního a vpravdě demokratického Ruska, což v sobě koncepce rovnocenného partnerství zahrnovala. Rusko musí nejdříve projít zdlouhavým procesem politických reforem, stejně dlouhým procesem demokratické stabilizace a ještě delším procesem sociálně-ekonomické modernizace, potom provést hlubší posun od imperiálního myšlení k národnímu (čili přijmout také novou geopolitickou realitu, a to nejen ve střední Evropě, ale zejména v prostoru bývalé ruské říše) a teprve pak lze vážně uvažovat o životaschopném geopolitickém partnerství se Spojenými státy.

Za těchto okolností nepřekvapí, že zahraničněpolitická priorita „blízkého zahraničí" poskytla jednak platformu pro kvalifikovanější kritiku zastánců západní orientace, jednak se stala do jisté míry alternativou k soudobé zahraniční politice. Tento kritický směr se zakládal na tezi, že koncepce „partnerství" podcenila to, co by mělo být pro Rusko nejdůležitější: totiž jeho vztahy s bývalými sovětskými republikami. „Blízké zahraničí" začalo být heslem podporujícím politiku, jež kladla největší důraz na potřebu zrekonstruovat určitou životaschopnou strukturu v geopolitickém prostoru dříve ovládaném Sovětským svazem, přičemž Moskva se měla ocitnout ve vedoucím a rozhodujícím postavení. Na základě tohoto předpokladu se rozšířil názor, že politika zaměřená na Západ, zejména na Spojené státy, přináší Rusku málo užitku, je příliš nákladná a Západu usnadňuje zneužívat situaci vzniklou rozpadem Sovětského svazu.

Nicméně tento proud je velmi široký a v jeho rámci lze odhalit několik rozdílných geopolitických představ. Sešli se zde nejenom ekonomičtí funkcionalisté a deterministé (včetně některých prozápadně orientovaných politiků), kteří věřili, že se Společenství nezávislých států může postupně vyvinout v jakousi obdobu Evropské unie vedenou Moskvou. Našli se i tací, kdo spatřovali v hospodářské integraci toliko jeden z nástrojů restaurace impéria, jež by mohlo operovat pod zastřešením Společenství nezávislých států nebo na základě zvláštních dohod (formulovaných v roce 1996) mezi Ruskem a Běloruskem či mezi Ruskem, Běloruskem, Kazachstánem a Kyrgyzstánem. Patřili sem také slavjanofilští romantikové prosazující slovanskou unii Ruska, Běloruska a Ukrajiny a konečně i zastánci poněkud mystické myšlenky eurasianismu jako odůvodnění přetrvávajícího historického poslání Ruska.

Ve své nejobecnější podobě obsahovala priorita „blízkého zahraničí" velmi rozumnou poučku: Rusko se nejprve musí soustředit na vztahy s novými nezávislými postsovětskými státy, hlavně proto, že všechny zůstaly s Ruskem fakticky svázány zejména v důsledku dřívější sovětské politiky posilování vzájemné hospodářské závislosti. Mělo to smysl jak z ekonomického, tak z geopolitického úhlu pohledu. „Společný ekonomický prostor", o němž noví ruští vůdci tak často hovořili, byl skutečností, kterou představitelé nezávislých států nemohli ignorovat. Spolupráce, nebo dokonce i jistá částečná integrace se zdály hospodářskou nutností. Z tohoto důvodu bylo nejenom normální, ale i žádoucí podpořit společné instituce Společenství nezávislých států, aby se odvrátil ekonomický rozklad a fragmentace způsobené politickým rozpadem Sovětského svazu.

Pro některé Rusy tedy prosazování hospodářské integrace představovalo funkční, účinnou a politicky zodpovědnou reakci na to, co se stalo. Často se

uváděla analogie s Evropskou unií. Umírněnější zastánci hospodářské integrace výslovně odmítali znovunastolení impéria. Například významná zpráva Rady pro zahraniční a obrannou politiku, skupiny prominentních osobností a vládních úředníků, vydaná pod názvem „Strategie pro Rusko" už v srpnu 1992, velmi důrazně obhajovala „osvícenou postimperiální integraci" jakožto odpovídající program pro postsovětský „společný ekonomický prostor".

Ale priorita „blízkého zahraničí" nebyla pouze nevinnou doktrínou regionální hospodářské spolupráce. V jejím geopolitickém aspektu zaznívaly imperiální tóny. I v poměrně mírně formulované zprávě z roku 1992 se hovořilo o zotaveném Rusku, které nakonec vstoupí do strategického partnerství se Západem, v němž bude úloha Ruska spočívat v „usměrňování situace ve východní Evropě, Střední Asii a na Dálném východě". Jiní obhájci tohoto názoru hovořili zcela otevřeně a bez zábran o „exkluzivní roli" Ruska v postsovětském prostoru a obviňovali Západ, že se svou pomocí Ukrajině a dalším novým nezávislým státům angažuje v protiruské politice.

Typickým, avšak nikoli extrémním příkladem byl názor předsedy parlamentního zahraničního výboru v roce 1993 a někdejšího zastánce „partnerství" J. Ambarcumova, který otevřeně uvedl, že bývalý sovětský prostor je výlučně ruskou geopolitickou sférou vlivu. V lednu 1994 mu přitakal dřívější horlivý zastánce prozápadní orientace, ministr zahraničí Andrej Kozyrev, když prohlásil, že Rusko „musí v oblastech, které po staletí spadaly do sféry jeho vlivu, udržet svou vojenskou přítomnost". V deníku Izvěstija vyšel 7. dubna 1994 článek, podle něhož si Rusko na území nových nezávislých států zachovalo přinejmenším dvacet osm vojenských základen. Linie spojující místa dislokace ruských vojenských sil v Kaliningradu, v Moldavsku, na Krymu, v Arménii, v Tádžikistánu a na Kurilských ostrovech přibližně vyznačuje hranice bývalého Sovětského svazu (viz mapa na str. 113).

V září 1995 vydal prezident Jelcin oficiální dokument (výnos) týkající se ruské politiky vůči Společenství nezávislých států, v němž popsal snahy Ruska takto: „Hlavním cílem ruské politiky vůči Společenství nezávislých statuje vytvoření hospodářsky a politicky integrovaného sdružení států, které by bylo schopno vydobýt si své místo ve světovém společenství... a konsolidace Ruska jako vedoucí síly nového systému mezistátních politických a ekonomických vztahů v bývalém sovětském prostoru."

Za pozornost jistě stojí důraz kladený na politický rozměr těchto snah, odkaz na jednotnou entitu nárokující si „své" místo ve světovém systému a ruská dominantní role v této entitě. Moskva dále trvala na upevnění politických a vojenských pout mezi Ruskem a nově vzniklým Společenstvím nezávislých států, a to následujícím způsobem: vytvořit společné armádní velení; spojit

vojenské síly Společenství nezávislých států formální dohodou; podřídit „vnější" hranice Společenství centralizované kontrole (tj. z Moskvy); rozhodující roli při jakékoliv akci důležité pro udržení míru uvnitř Společenství nezávislých států měly mít ruské vojenské síly a v rámci Společenství se rovněž měla formulovat společná zahraniční politika; hlavní instituce Společenství měly sídlit v Moskvě (a nikoli v Minsku, jak bylo původně dohodnuto v roce 1991). Vrcholným setkáním Společenství nezávislých států by předsedal ruský prezident.

Ale to nebylo všechno. Podle dokumentu ze září 1995 „by v blízkém zahraničí mělo být zaručeno vysílání ruské televize a rozhlasu, v celé oblasti by mělo být podporováno rozšiřování ruského tisku

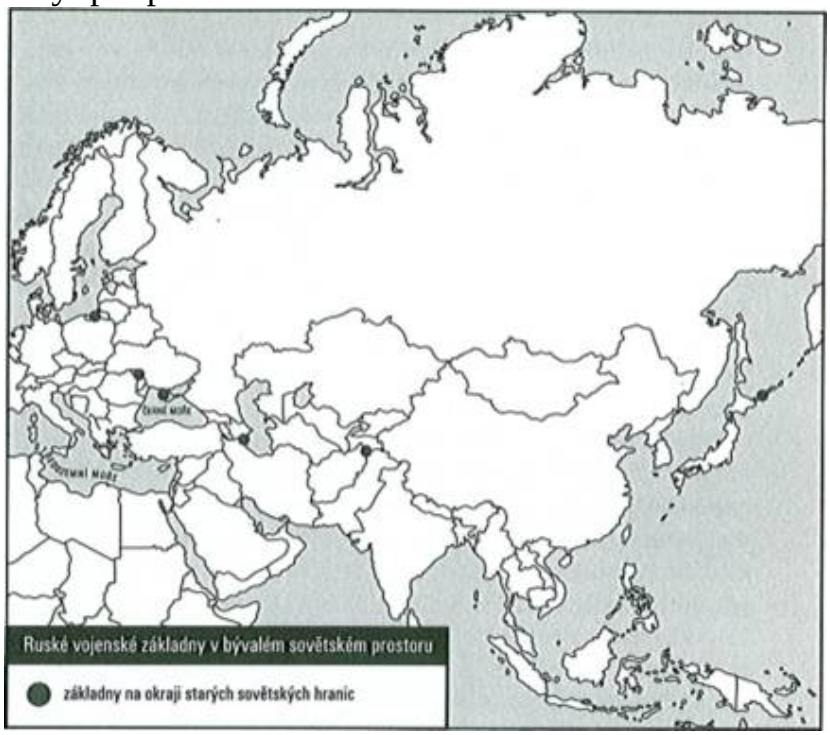

a Rusko by mělo školit národní elity pro země Společenství nezávislých států.

Obzvláštní pozornost by měla být věnována tomu, aby se Rusko opět stalo hlavním vzdělávacím centrem na území tvořícím dnes post-sovětský prostor s cílem vychovávat mladou generaci ve Společenství nezávislých států v duchu přátelských vztahů s Ruskem."

Ruská Duma tento tón reflektovala a zašla tak daleko, že počátkem roku 1996 prohlásila rozpuštění Sovětského svazu za neplatné. Během jara téhož roku Rusko kromě toho podepsalo dvě dohody, které umožňovaly užší hospodářskou a politickou integraci mezi ním a těmi členskými státy Společenství, které byly ochotnější ke kompromisům. První dohoda byla podepsána s velkou pompou a prakticky ustanovovala unii mezi Ruskem a Běloruskem v rámci nového

Společenství suverénních republik (zkratka v ruštině, SSR, výrazně připomínala zkratku Sovětského svazu, SSSR). Druhá dohoda, podepsaná Ruskem, Kazachstánem, Běloruskem a Kyrgyzstánem, postulovala v dlouhodobějším horizontu vytvoření Společenství integrovaných států. Obě tyto iniciativy svědčily o netrpělivosti Ruska, vyvolané zdlouhavým procesem integrace v rámci Společenství nezávislých států, a o jeho odhodlání prosazovat hlubší integraci.

Priorita „blízkého zahraničí", upřednostňující centrální mechanismy Společenství nezávislých států, tedy spojovala některé prvky objektivního hospodářského determinismu se silnou dávkou subjektivního odhodlání vytvořit impérium. Ale odpověď na stále palčivou, více filozofickou, avšak zároveň i geopolitickou otázku „Co je Rusko, jaké je jeho pravé poslání a kam až může legitimně zasahovat jeho území?" přinést nedokázala.

Právě na tuto nezodpovězenou otázku se pokoušeli nalézt odpověď i zastánci stále populárnější doktríny eurasianismu, která se však rovněž zaměřovala na „blízké zahraničí". Základem této orientace, k její-muž vymezení sloužila kulturní až mystická terminologie, byl předpoklad, že geopoliticky a kulturně Rusko nepatří výhradně ani k Evropě, ani k Asii, a tudíž má samo o sobě výraznou eurasijskou identitu. Tato identita je dědictvím jedinečného ovládnutí obrovského prostoru rozkládajícího se mezi střední Evropou a pobřežím Tichého oceánu, dědictvím imperiální státnosti, propracované Moskvou během čtyř staletí pronikání na východ. Na základě této expanze se v Rusku asimilovaly rozsáhlé populace neruského a neevropského původu, čímž došlo k vytvoření unikátní eurasijské politické a kulturní osobitosti.

Eurasianismus jako doktrína nebyl plodem postsovětské éry. Tato myšlenka se poprvé objevila v devatenáctém století, ale ve století dvacátém se dostala do popředí zájmu jako výrazná alternativa k sovětskému komunismu a jako reakce na údajný úpadek Západu. Zejména ruští emigranti propagovali eurasianismus jako alternativu k sovětskému systému, protože si uvědomovali, že obrození neruských národů v Sovětském svazu vyžaduje sjednocující nadnárodní doktrínu, aby konečný pád komunismu nevedl také k dezintegraci starého velkoruské-ho impéria.

Již v polovině 20. let tuto myšlenku přesvědčivě formuloval kníže N. S. Trubeckoj, vůdčí představitel eurasianismu, který napsal: „Komunismus je vlastně maskovanou verzí europeanismu, jelikož ničí duchovní základy a národní jedinečnost ruského života tím, že prosazuje materialistické stanovisko, které fakticky převládá jak v Evropě, tak v Americe... Naším úkolem je vytvořit zcela novou kulturu, naši vlastní kulturu, která se evropské civilizaci nebude podobat... kdy Rusko přestane být pokřiveným odrazem evropské civilizace...

kdy se stane znovu samo sebou: Ruskem-Eurasií, vědomým dědicem a nositelem velkého odkazu Čingischána."*

* N. S. Trubeckoj: „The Legacy of Genghis Khan", Cross Currents 9/1990, str. 68.

Tento názor získal v situaci, v níž se postsovětské Rusko nacházelo, mnoho nadšených stoupenců. Na jedné straně odsuzoval komunismus jako zradu na ruském pravoslaví a na jedinečné, mystické „ruské ideji", na straně druhé pak odvrhoval západní orientaci, protože Západ, a zejména Amerika, byly pokládány za zkažené, z kulturního hlediska za protiruské a snažily se Rusku odepřít jeho historicky a geograficky zakořeněné právo na výlučnou kontrolu obrovského eurasijského prostoru.

Eurasianismu dodala akademický lesk často citovaná díla Lva Gumiljova, historika, geografa a etnografa, jehož knihy Středověké Rusko a velká step, Rytmy Eurasie a Geografie etnosu v historickém čase výrazně podpořily názor, že Eurasie představuje přirozený geografický prostor pro zvláštní ruské etnikum (etnos), které je výsledkem dějinné symbiózy ruských obyvatel a neruských národů žijících na otevřených stepích. Právě tato symbióza zrodila jedinečnou eurasijskou kulturní a duchovní identitu. Gumiljov varoval před přizpůsobením se Západu, neboť Rusové by tak ztratili „etnos a duši".

Tyto názory zazněly, třebaže v poněkud primitivnější formě, z úst nejrůznějších ruských nacionalistických politiků. Například Jelcinův bývalý viceprezident Alexandr Ruckoj tvrdil, že „z geopolitické situace naší země zřetelně vyplývá, že Rusko tvoří jediný možný most mezi Asií a Evropou. Ten, kdo se stane pánem tohoto prostoru, stane se pánem světa."**

** Rozhovor v italském týdeníku L'Espresso (Řím), 15. července 1994.

Gennadij Zjuganov, Jelcinův komunistický vyzývatel v klání o prezidentský úřad v roce 1996, navzdory svému marxleninskému přesvědčení ochotně přijal eurasijský mysticismus zdůrazňující zvláštní duchovní a misionářskou úlohu ruského národa v nekonečných prostorách Eurasie. Podle Zjuganova bylo Rusku, obdařenému výjimečnou geografickou polohou, svěřeno jedinečné kulturní poslání, jež ho předurčuje k vedoucímu postavení ve světě.

Poněkud střízlivější a pragmatičtější názor na eurasianismus zastával prezident Kazachstánu Nursultan Nazarbajev. Jelikož jeho země je z demografického hlediska rozdělena na dvě téměř stejně početné poloviny, rodilé Kazachy a přistěhovalé Rusy, hledal způsob, jak oslabit tlak Moskvy na politickou integraci, a proto jako alternativu k nevýraznému a nefungujícímu Společenství nezávislých států prosazoval koncepci „Eurasijského svazu".

Přestože Nazarbajevova verze postrádala mystický obsah, typický pro tradičnější myšlenkové proudy eurasianismu, a Rusům rozhodně nepřisuzovala zvláštní misionářskou roli vládců Eurasie, vycházela z úvahy, že Eurasie - geograficky shodná s územím Sovětského svazu - tvoří organický celek, který musí získat také politický rozměr.

Pokus ruského geopolitického myšlení přiřadit „blízkému zahraničí" nejvyšší prioritu lze do jisté míry ospravedlnit v tom smyslu, že mezi postimperiálním Ruskem a novými nezávislými státy bylo absolutně nutné nastolit určitý řád v oblasti bezpečnosti a ekonomiky. Avšak celé diskusi dodávala poněkud surrealistický nádech stále přítomná myšlenka, že politická „integrace" bývalé říše je tak či onak žádoucí a uskutečnitelná - ať už by k ní došlo dobrovolně (z ekonomických důvodů), nebo by vyplynula ze skutečnosti, že se Rusko opět mocensky zotavilo. (O zvláštním eurasijském a slovanském poslání Ruska už ani nemluvě.)

V tomto ohledu často uváděné srovnání s Evropskou unií opomíjí zásadní rozdíl: Evropské unii, kde sice Německo má zvláštní úlohu a vliv, rozhodně nedominuje jedna mocnost, která by převyšovala všechny ostatní členy dohromady v počtu obyvatel, ve velikosti území či ve výši hrubého národního produktu. Vzniku Evropské unie také nepředcházel rozpad imperiální říše, po němž by osvobozené bývalé členské jednotky chovaly hluboké podezření, že „integrace" je heslo, jež vlastně znamená novou porobu. Avšak není těžké si představit, jak by evropské státy reagovaly, kdyby Německo vyhlásilo za svůj cíl upevnění a rozšíření své vedoucí role v rámci Evropské unie takovým způsobem, jak se praví v Jelcinově výnosu ze září 1995, který jsme již citovali.

Analogie s Evropskou unií pokulhává ještě v jiném směru. Otevřené a poměrně rozvinuté západoevropské ekonomiky byly na demokratickou integraci připraveny a většina obyvatel západní Evropy díky ní zaznamenala hmatatelné politické a hospodářské výhody. Chudším západoevropským zemím pak přinesly užitek výrazné subvence. Nové nezávislé státy naopak vnímaly Rusko jako politicky nestabilní státní útvar, jemuž nejsou cizí imperiální choutky a jenž představuje překážku i z ekonomického hlediska, neboť jim brání v zapojení do světové ekonomiky a znemožňuje jim přístup k vytouženým zahraničním investicím.

Proti myšlence „integrace" se s mimořádnou vehemencí postavila Ukrajina. Její představitelé rychle rozpoznali, že nabízená „integrace", zejména ve světle ruských výhrad zpochybňujících samotnou legitimitu ukrajinské nezávislosti, by nakonec vedla ke ztrátě státní samostatnosti. Kromě toho neobratný přístup Ruska k novému ukrajinskému státu - neochota uznat ukrajinské hranice, spor o právo Ukrajiny na Krym, důrazné požadavky na výlučnou kontrolu přístavu

Sevastopol - způsobil, že probuzený ukrajinský nacionalismus nabyl protiruského charakteru. Při tvorbě vlastního vymezení ukrajinské státnosti došlo tedy k odklonu od tradiční protipolské a protirumunské orientace. Ukrajina se místo toho zaměřila na odmítání ruských návrhů jak na prohloubení integrace Společenství nezávislých států, tak na vytvoření zvláštního slovanského společenství (s Ruskem a Běloruskem) nebo určité formy eurasijského svazu, jelikož za nimi viděla ruskou imperiální taktiku.

Ukrajina mohla ve svém odhodlání zachovat si nezávislost počítat i s podporou zvnějšku. Přestože Západ, zejména Spojené státy, zpočátku geopolitickou důležitost samostatné Ukrajiny přehlížel, v polovině 90. let začala Amerika i Německo novou identitu Kyjeva silně podporovat. V červenci 1996 prohlásil americký ministr obrany, že „význam nezávislé Ukrajiny pro bezpečnost a stabilitu v Evropě nelze docenit", a německý kancléř - navzdory své vůli poskytovat prezidentu Jelcinovi pomoc - zašel ještě dále, když řekl, že „o pevném postavení Ukrajiny v Evropě už nemůže nikdo pochybovat... Nikdo už nebude diskutovat o nezávislosti Ukrajiny a její územní integritě." Tvůrci americké politiky se rozhodli charakterizovat americko-ukrajinské vztahy jako „strategické partnerství", přičemž záměrně použili stejného výrazu, jako dříve pro vztahy americko-ruské.

Jak už bylo řečeno výše, bez Ukrajiny by nebylo znovunastolení impéria založeného na Společenství nezávislých států nebo na myšlence eurasianismu proveditelné. A s impériem bez Ukrajiny by se Rusko více přiblížilo Asii a vzdálilo Evropě: Kromě toho myšlenka eura-

sianismu nebyla ve Střední Asii, jež teprve nedávno získala nezávislost, příliš populární, k novému spojení s Moskvou se přiklánělo jen několik málo států. Uzbekistán souhlasil s ukrajinskými námitkami proti jakémukoli povýšení Společenství nezávislých států na nadnárodní entitu a proti ruským iniciativám zaměřeným na upevňování Společenství.

Ostatní členské státy Společenství pohlížely na záměry Ruska s velkou nedůvěrou a ostražitostí. Přimkly se k Ukrajině a Uzbekistánu a společně s nimi čelily naléhání Moskvy, která stále požadovala užší politickou a vojenskou integraci. Kromě toho se u všech nových nezávislých států prohlubovalo národní uvědomění, na jehož základě se tyto státy rostoucí měrou distancovaly od svého dřívějšího podřízeného postavení pod diktátem Moskvy - označovaly je za kolonialismus - a toužily se zbavit jeho neblahého dědictví. Nakonec se k ostatním zemím Střední Asie připojil i etnicky rozpolcený Kazachstán a namísto azbuky zavedl latinku, podobně jako to už dříve učinilo Turecko. Ve skutečnosti se v polovině 90. let zrodil neformální blok, nenápadně vedený Ukrajinou, sestávající dále z Uzbekistánu, Turkmenistánu a Ázerbájdžánu, k nimž se občas

připojil Kazachstán, Gruzie a Moldavsko. Účelem tohoto bloku bylo maření ruských snah směřujících k využití Společenství nezávislých států jako nástroje politické integrace.

Skutečnost, že Ukrajina trvala na omezené a převážně hospodářské integraci, způsobil, že myšlenka slovanské unie pozbyla praktického smyslu. Přestože ji podporovali někteří slavjanofilové a protěžoval ji i Alexandr Solženicyn, jakmile ji odmítla Ukrajina, stala se geopoliticky bezcennou. Rusko a Bělorusko zůstaly osamoceny. Nabízelo se však rozdělení Kazachstánu, protože součástí případného slovanského celku by se mohly stát jeho severní oblasti obývané ruskou populací. Tato možnost se však pochopitelně novým vládcům Kazachstánu pranic nezamlouvala a pouze posílila protiruský nacionalismus. Bělorusku by slovanská unie bez Ukrajiny přinesla pouze faktické včlenění do Ruska, což by patrně vyvolalo vlnu výbušného, nacionalisticky motivovaného odporu.

Tyto vnější komplikace stojící v cestě politice zaměřené na „blízké zahraničí" ještě notně umocnila komplikace vnitřní: rozpoložení ruského obyvatelstva. Ačkoli politická elita věnovala v souvislosti s myšlenkou zvláštního poslání Ruska na území bývalého impéria mnoho času proslovům a politické agitaci, prostí ruští občané - částečně z čiré únavy nebo také díky zdravému selskému rozumu - projevovali nad jakýmkoli ambiciózním programem týkajícím se obnovení impéria jen málo nadšení. Před politickou integrací, zejména pokud měla být ekonomicky náročná, nebo dokonce vést ke krveprolití, dávali přednost otevřeným hranicím, volnému obchodu, svobodě pohybu a výsadnímu postavení ruského jazyka. Obecně bylo sice na rozpad říše pohlíženo se smutkem a myšlenka její obnovy se těšila oblibě, avšak reakce veřejnosti na válku v Čečensku dávala tušit, že jakákoli politika, která by překročila ekonomický rámec a přivodila politický tlak, bude postrádat potřebnou podporu obyvatelstva.

Stručně řečeno, geopolitická nereálnost prioritního vztahu k „blízkému zahraničí" spočívala v tom, že Rusko nebylo natolik silné politicky, aby prosadilo svou vůli, ani natolik přitažlivé po hospodářské stránce, aby se mu podařilo nově vzniklé státy k sobě připoutat. Tlak vyvíjený Ruskem měl za následek jen to, že hledaly spojence jinde, především na Západě, ale v některých případech i v Číně a mezi klíčovými islámskými zeměmi na jihu. Když Rusko v reakci na rozšíření NATO vyhrožovalo vytvořením vlastního vojenského bloku, vyvstala palčivá otázka: s kým? Ještě palčivější odpověď zněla: v nejlepším případě snad s Běloruskem a s Tádžikistánem.

Nové státy rostoucí měrou nedůvěřovaly ani naprosto legitimním a potřebným formám ekonomické integrace s Ruskem, neboť se obávaly

politických následků. Idea údajného eurasijského poslání Ruska a slovanská mystika zároveň posloužily jen k tomu, že se Rusko ještě více vzdálilo Evropě a Západu vůbec, čímž se donekonečna prodlužovala postsovětská krize a opožďovala tolik potřebná modernizace ruské společnosti i její orientace na západní životní styl po vzoru Ataturkova Turecka po rozpadu osmanské říše. Důraz na „blízké zahraničí" tedy Rusku nepřinesl žádné geopolitické řešení, ale pouze geopolitické iluze.

Jaké další geostrategické možnosti se před Ruskem otvíraly, když neuspěl plán na vytvoření kondominia s Amerikou ani orientace na „blízké zahraničí"? Prozápadně orientovaní politici selhali - nedosáhli vytoužené globální rovnoprávnosti „demokratického Ruska" se Spojenými státy, jež navíc byla jen pouhopouhým heslem, a nikoli reálnou alternativou. Toto selhání vyvolalo mezi demokraty velké zklamání, zatímco někteří ruští geopolitici, když s nechutí uznali, že se „integrace" starého impéria jeví jako velmi vzdálená eventualita, si začali pohrávat s myšlenkou na nějakou formu aliance zaměřené proti Spojeným státům jako eurasijskému hegemonovi.

Počátkem roku 1996 nahradil prezident Jelcin prozápadně orientovaného ministra zahraničí Kozyreva sice zkušeným, ale mnohem ortodoxnějším bývalým komunistickým odborníkem na mezinárodní vztahy Jevgenijem Primakovem, jenž se dlouhodobě zabýval Íránem a Čínou. Někteří ruští komentátoři spekulovali, že Primakovova orientace uspíší snahy o vytvoření nové, „antihegemonické" koalice, v níž by se sešly tři mocnosti s největším geopolitickým zájmem na oslabení americké převahy v Eurasii. Několik prvních Primakovových cest a výroků tyto hypotézy jen potvrzovalo. Kromě toho se zdálo pravděpodobné, že existující čínsko-íránská vazba, založená na obchodu se zbraněmi, a tendence Ruska podpořit Írán v jeho úsilí získat přístup ' k jaderné energii poskytnou dokonalé zázemí pro užší politický dialog a posléze i pro vznik aliance. Výsledkem by mohlo být, alespoň teoreticky, spojení vedoucí světové slovanské mocnosti, nejmilitantnější světové islámské mocnosti a vůbec nejlidnatější a v Asii nejsilnější mocnosti, tudíž vznik nesmírně vlivné koalice.

Nezbytným výchozím bodem k vytvoření takového spojenectví muselo být obnovení úzkých bilaterálních čínsko-ruských vztahů, založené na odporu politických elit obou zemí vůči novému postavení Spojených států jako jediné globální supervelmoci. Boris Jelcin navštívil na začátku roku 1996 Peking a podepsal zde deklaraci odsuzující globální „hegemonické" tendence, čímž naznačil, že by se Rusko a Čína mohly proti Americe spojit. V prosinci téhož roku se čínský premiér Li Pcheng vydal na oplátku do Ruska, kde obě strany nejenom opětovně zdůraznily svůj záporný postoj k mezinárodnímu systému s Jedinou dominující velmocí", ale vyjádřily také souhlas s posílením existujících

vazeb. Ruští komentátoři tento vývoj uvítali, považujíce jej za pozitivní posun v globálních mocenských vztazích, za adekvátní reakci na americkou podporu rozšiřování NATO. Někteří z nich se škodolibou radostí konstatovali, že čínsko-ruská aliance dá Spojeným státům po zásluze za vyučenou.

Ale koalice spojující Rusko s Čínou a Íránem může vzniknout jedině v tom případě, budou-li Spojené státy tak krátkozraké a znepřátelí-li si Čínu i Írán současně. Popravdě řečeno, tuto možnost nelze vyloučit a chování Ameriky v letech 1995-1996 téměř svádělo k domněnce, že Spojené státy ve vztazích s Íránem a Čínou vyhledávají konflikt.

Avšak ani Írán, ani Čína nebyly odhodlány spojit svůj osud s nestabilním a slabým Ruskem. Oba státy si uvědomovaly, že pokud by jakákoli podobná koalice překročila rámec příležitostného taktického souznění, riskovaly by ztrátu přístupu do rozvinutějšího světa, který takřka výlučně poskytuje patřičný objem investic a potřebné nejmodernější technologie. Rusko nabízelo příliš málo, aby se v koalici proti americké nadvládě stalo opravdu plnohodnotným partnerem.

Jakákoli podobná koalice, postrádající společnou ideologii a založená pouze na emotivním odporu „proti hegemonii", by ve skutečnosti byla aliancí třetího světa proti světu prvnímu. Žádný z jejích členů by mnoho nezískal, a zejména Čína by riskovala ztrátu obrovského přílivu investic. „Fantom rusko-čínské aliance... by neúměrně zvýšil pravděpodobnost, že [Rusko] bude zase jednou odříznuto od západních technologií a kapitálu," poznamenal jeden kritický ruský geopolitický analytik.*

* Alexej Bogaturov: „Současné vztahy mezi Ruskem a Spojenými státy a perspektivy jejich budoucího vývoje", Nězavisimaja gazela, 28. června 1996.

Seskupení by nakonec odsoudilo své členy, ať už dva nebo tři, k dlouhodobé izolaci a společné zaostalosti.

Kromě toho, pokud by se Rusko snažilo koalici proti hegemonii Spojených států opravdu vážně upevnit, stala by se v ní důležitějším partnerem Čína. Jelikož má početnější a pracovitější populaci, zaměřuje se na technologické inovace, je dynamičtější a potají se zaobírá myšlenkou na možné územní zisky vůči Rusku, Čína by Moskvě nevyhnutelně přisoudila postavení mladšího bratra, současně by však Rusku neposkytla kýženou pomoc, aby překonalo svou zaostalost -neměla by k tomu dostatečné prostředky (a pravděpodobně by si to ani nepřála). Z Ruska by se tedy stal jakýsi nárazník mezi rozšiřující se Evropou a expanzionistickou Čínou.

Na závěr lze dodat, že někteří ruští experti na zahraniční politiku chovali naděje, že evropská integrace ustrne na mrtvém bodě, k čemuž se přidají i vnitřní spory Západu ohledně budoucí podoby NATO. Otevřel by se tak prostor

přinejmenším k taktickému koketování Ruska s Německem nebo Francií, v obou případech ke škodě evropsko--amerických vztahů. Tato perspektiva nebyla rozhodně žádnou novinkou, neboť během studené války Moskva čas od času zkusila hrát německou nebo francouzskou kartu. Kalkulace několika moskevských geopolitiků, že ustrnutí evropské integrace na mrtvém bodě by vytvořilo prostor pro taktické hrátky v neprospěch Spojených států, tak měly přece jen reálné jádro.

To by však asi byl i maximální možný zisk: čistě taktické příležitosti. Je totiž dost nepravděpodobné, že by Francie nebo Německo obětovaly svazek se Spojenými státy. Samozřejmě, nelze vyloučit příležitostné flirtování v okrajových otázkách, k němuž má sklony především Francie, ale geopolitickému zvratu aliancí by musel předcházet obrovský otřes v uspořádání evropských záležitostí, zhroucení snah o sjednocení Evropy a uvolnění transatlantických pout. I v tomto případě není příliš jisté, zda by se evropské státy přiklonily ke skutečně závaznému geopolitickému seskupení s dezorientovaným Ruskem.

Ze závěrečné analýzy tedy vyplývá, že žádná z variant myšlenky „protialiance" nenabízí životaschopnou alternativu. Rozuzlením nového ruského geopolitického dilematu není ani iluze o rovnoprávném strategickém partnerství se Spojenými státy, ale ani úsilí vybudovat nějakou novou politicky a ekonomicky „integrovanou" strukturu v prostoru bývalého Sovětského svazu. Všechny tři snahy o řešení se vyhýbají jediné volbě, kterou Rusko ve skutečnosti má.

DILEMA JEDINÉ ALTERNATIVY

Jedinou skutečnou geostrategickou alternativou pro Rusko - alternativou, která by mu umožnila hrát realistickou mezinárodní úlohu a také maximálně využít příležitost k transformaci země a k modernizaci společnosti - je Evropa. Ne však jakákoliv Evropa, ale Evropa transatlantická, s rozšiřující se Evropskou unií a NATO. Jak jsme viděli v kapitole 3, Evropa k této podobě spěje a zdá se téměř jisté, že také zůstane úzce spojena s Amerikou. Je to Evropa, k níž se Rusko, pokud se bude chtít vyhnout nebezpečné geopolitické izolaci, bude muset vztahovat.

Pro Spojené státy představuje Rusko příliš slabého partnera, ale je pořád příliš silné, aby mohlo být pouze jejich pacientem. Spíše se z něj stane problém, nepřivodí-li Amerika situaci, která pomůže moskevské vládce přesvědčit, že nejlepší volba pro jejich zemi spočívá v postupném upevňování organických vazeb s transatlantickou Evropou. Ačkoli dlouhodobá rusko-čínská a rusko-íránská aliance dost dobře nepřicházejí v úvahu, Spojené státy by se evidentně

měly vyhnout takové politice, která by Rusko odvrátila od žádoucí geopolitické volby.

Americké vztahy s Čínou a Íránem by tedy měly být koncipovány s maximálním ohledem na jejich případný dopad na ruské geopolitické kalkulace. Věčné iluze o grandiózních geostrategických možnostech mohou pouze zbrzdit historickou volbu, kterou Rusko musí učinit, aby se vymanilo z hluboké deprese.

Pouze takové Rusko, jež bude ochotné přijmout novou realitu Evropy jak z ekonomického, tak z geopolitického hlediska, bude také schopné těžit z výhod nabízených rostoucí transkontinentální evropskou kooperací v obchodu, komunikacích, investicích a vzdělání. Účast Ruska v Radě Evropy je tedy krokem správným směrem. Znamená příslib dalších institucionálních vazeb mezi Ruskem a zvětšující se Evropou. Naznačuje rovněž, že pokud Rusko neopustí tento kurz, nezbude mu nic jiného než napodobit Turecko, když se po rozpadu osmanské říše rozhodlo vzdát se svých imperiálních ambicí a vydat se na cestu modernizace, evropeizace a demokratizace.

Žádná jiná volba nemůže být pro Rusko prospěšnější než moderní, bohatá a demokratická Evropa spojená s Amerikou. Pro Rusko, které se nechová expanzivně, ale jako národní a demokratický stát, nepředstavují Spojené státy a Evropa hrozbu. Neuvažují o územních nárocích, s nimiž by jednoho dne mohla vystoupit Čína, ani s Ruskem nesdílejí hraniční území, kde mohou každou chvíli propuknout krvavé konflikty, což je jistě případ jeho etnicky a teritoriálně propletené hranice s muslimskými národy na jihu země. Naopak, Rusko pro Evropu právě tak jako pro Ameriku znamená geopoliticky žádoucí entitu, zdroj stability v nestálé oblasti eurasijského komplexu.

Rusko se tedy musí rozhodnout, zda zvolí Evropu a Spojené státy, z čehož by sice plynuly hmatatelné výhody, ale tato volba by zároveň obnášela i další nutné kroky: za prvé jasné distancování se od imperiarli minulosti a za druhé konec vytáčkám a změnám názorů na upevňující se politické a bezpečnostní svazky Evropy s Amerikou. První požadavek znamená přizpůsobit se geopolitickému pluralismu, který začíná v prostoru bývalého Sovětského svazu převládat. Takový kompromis nevylučuje hospodářskou spolupráci, například v duchu staré EFTA (Evropského sdružení volného obchodu), nesmí však znamenat omezování politické suverenity nových států, a to z jednoho prostého důvodu - tyto státy si to totiž nepřejí. V tomto ohledu je nejpodstatnější, aby Rusko jasně a jednoznačně přijalo samostatnost Ukrajiny, její hranice a její odlišnou národní identitu.

Druhý požadavek bude patrně ještě hůře stravitelným soustem. Skutečnou spolupráci s transatlantickým společenstvím nelze budovat s myšlenkou, že některé evropské demokratické státy, které si přejí stát se jeho součástí, by

nemusely být přijaty jen proto, že někdo v Rusku řekne ne. Rozšiřování tohoto společenství není třeba uspěchat, a rozhodně by nemělo být urychlováno s pomocí protiruských argumentů. Tento proces však nemůže a nesmí být zdržován ani politickou libovůlí, zrcadlící zastaralé představy o bezpečnostních vztazích v Evropě. Rozšiřování demokratické Evropy musí být historickým procesem s otevřeným koncem, nepodléhajícím omezování diktovanému politickým rozmarem.

Mnozí Rusové se budou s tím, co jsme nazvali dilematem jediné alternativy, jak zpočátku, tak i později vyrovnávat zřejmě jen s velkými obtížemi. K rozhodnutí bude zapotřebí mimořádné úsilí a silná politická vůle, patrně také výjimečná vůdčí osobnost, schopná tuto volbu provést a zformulovat vizi demokratického, národního, vpravdě moderního a evropského Ruska. To se nejspíš v dohledné době nestane. Překonání postkomunistické a postimperiální krize si vyžádá nejenom víc času, než bude nutné pro postkomunistickou transformaci ve střední Evropě, ale zároveň i předvídavé a stabilní politické vedení. Ruský Atatůrk zatím na obzoru není. Nicméně Rusové musí časem dospět k názoru, že hluboká změna sebevymezení Ruska neznamená akt kapitulace, ale akt osvobození.*

* Na začátku roku 1996 publikoval generál Alexandr Lebed' pozoruhodný článek („Uvadání impéria, nebo znovuzrození Ruska", Segodňa, 26. dubna 1996), který se této záležitosti značně dotýkal.

Budou muset vzít bez výhrad za bernou minci, co řekl už v roce 1990 Boris Jelcin v Kyjevě, totiž že budoucí Rusko nebude imperiální. Avšak i takové Rusko, rozkládající se v Eurasii, největším územním celku světa, stále zůstane velmocí.

Odpověď na otázku „Co je Rusko a kde leží?" se bude v každém případě rodit postupně a její zrod bude od Západu vyžadovat uvážlivý a zásadový přístup. Amerika a Evropa budou muset Rusku podat pomocnou ruku. Měly by přijít s návrhem na vytvoření zvláštní smlouvy nebo charty týkající se NATO, ale zároveň také začít společně s Ruskem vypracovávat podobu možného transkontinentálního systému bezpečnosti a spolupráce, který by přesahoval současnou volnou strukturu Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Upevní-li

Rusko své demokratické instituce a učiní-li znatelný pokrok v rozvoji ekonomiky založené na volném trhu, nelze pominout ani myšlenku na užší vazbu Ruska s NATO a Evropskou unií.

Pro Západ, a zejména pro Spojené státy je však stejně důležité provádět takovou politiku, která by dilema jediné alternativy podporovala a udržovala.

Politická a hospodářská stabilizace mladých nezávislých států je hlavním faktorem, který nutí Rusko, aby si našlo své nové historické vymezení. Proto se podpora těchto nezávislých států musí stát integrální součástí politiky, jež Rusko přiměje, aby se jednoznačně rozhodlo pro evropskou volbu. Tři z těchto států jsou geopoliticky obzvlášť významné: Ázerbájdžán, Uzbekistán a Ukrajina.

Nezávislý Ázerbájdžán může posloužit Západu jako koridor ke Kaspickému moři, bohatému na energetické zdroje, a do Střední Asie. Podmaněný Ázerbájdžán by naopak znamenal, že Střední Asie bude pro vnější svět neprodyšně uzavřena, a tedy politicky zranitelná a vystavená ruskému tlaku k reintegraci. Uzbekistán, nejlidnatější stát Střední Asie, jehož obyvatelstvo vykazuje nejvyšší míru národního uvědomění, znamená hlavní překážku obnovení ruské nadvlády v této oblasti a ruskému nátlaku nejlépe odolává. Na jeho nezávislosti záleží přežití ostatních středoasijských států.

Ale nejdůležitějším z těchto států je Ukrajina. Při procesu rozšiřování NATO a Evropské unie bude Ukrajina jednoho dne muset odpovědět na otázku, zda si přeje být jejich součástí. Aby upevnila své postavení nezávislého státu, lze předpokládat, že bude chtít vstoupit jak do NATO, tak do Evropské unie - zejména když bude jednoho dne se členy obou organizací sousedit a její vnitřní reformy ji učiní způsobilou ke vstupu. Přestože to nějaký čas potrvá, není zdaleka předčasné, aby Západ začal hovořit o letech 2005-2015 jako o dekádě, v níž by Ukrajina měla o členství začít uvažovat. Tím by se mělo předejít obavám Ukrajinců, že se rozšíření Evropy zastaví na polsko-ukrajinských hranicích.

Přes své hlasité protesty se Rusko pravděpodobně smíří s rozšířením NATO v roce 1999, kdy do něj vstoupí několik středoevropských zemí, protože kulturní a sociální propast mezi Ruskem a střední Evropou se od pádu komunismu nesmírně prohloubila. Avšak v případě Ukrajiny tomu bude naopak. Pro Rusko bude nesrovnatelně těžší mlčky přihlížet vstupu Ukrajiny do NATO, neboť mlčení bude znamenat uznání, že osud Ukrajiny už není organicky spjat s osudem Ruska.

Má-li si Ukrajina udržet svou suverenitu, musí se stát součástí střední Evropy, a nikoli Eurasie. A bude-li součástí střední Evropy, pak se bude muset bez výhrad vydat na středoevropskou cestu, tedy stát se členem NATO i Evropské unie. Pokud Rusko tuto ukrajinskou volbu přijme, bude to znamenat, že se rovněž rozhodlo stát se plnoprávnou součástí Evropy. Odmítnutí by se rovnalo zavržení evropské cesty a upřednostnění osamocené eurasijské identity a existence.

Je třeba mít na paměti důležitou zásadu: Rusko nemůže být v Evropě bez Ukrajiny, zatímco Ukrajina bez Ruska v Evropě být může. Předpokládejme, že se Rusko rozhodne spojit svůj osud s osudem Evropy, z čehož vyplývá, že

včlenění Ukrajiny do rozšiřujících se evropských struktur bude vlastně v souladu s bytostnými ruskými zájmy. Vazba Ukrajiny s Evropou by skutečně mohla mít zásadní vliv i na Rusko samé. Zároveň to však také znamená, že rozhodující chvíle pro navázání pevného vztahu Ruska a Evropy je stále ještě v nedohlednu; rozhodující v tom smyslu, že pokud zvolí Ukrajina Evropu, Rusko bude stát před historickou otázkou, kam se má ubírat v další etapě svých dějin: buďto se rovněž stane součástí Evropy, anebo eurasijským vyhnancem, který nepatří ani do Evropy, ani do Asie, a vězí až po krk v konfliktech v „blízkém zahraničí".

Doufejme, že spolupráce mezi rozšiřující se Evropou a Ruskem může nyní napomoci tomu, aby se z formálních bilaterálních kontaktů stala organická a závazná ekonomická, politická a bezpečnostní pouta. Tímto způsobem by se Rusko během prvních dvou desítek let příštího století mohlo pozvolna integrovat do Evropy, která by nezahrnovala pouze Ukrajinu, ale sahala by až k Uralu, a dokonce i dále. Přidružení Ruska k evropským a transatlantickým strukturám, nebo nějaká forma členství, by na oplátku otevřelo dveře třem zakavkazským státům - Gruzii, Arménii a Ázerbájdžánu -, které o spojení s Evropou zoufale usilují.

Nelze předvídat, jakým tempem může tento proces probíhat, ale jedno je jisté: naplňoval by se rychleji, pokud by geopolitická situace nutila Rusko kráčet tímto naznačeným směrem a po cestě by se nevyskytla jiná pokušení. Čím rychleji se Rusko vydá směrem k Evropě, tím dříve se zaplní černá díra v Eurasii. Zaplní ji společnost, jež se bude postupně modernizovat a demokratizovat. Pro Rusko už dilema jediné alternativy neznamená pouhou možnost geopolitické volby, ale staví ho před samotnou otázku přežití.

KAPITOLA 5

EURASIJSKY BALKÁN

V Evropě vyvolává slovo „Balkán" představu etnických konfliktů a soupeření velmocí o regionální nadvládu. Také Eurasie má svůj Balkán, ale eurasijský Balkán je mnohem rozsáhlejší, zalidněnější, navíc nábožensky a etnicky rozmanitější. Nachází se ve velkém zeměpisném oválu, který jsme označili za ústřední zónu globální nestability (viz kapitola 2) a zahrnuje část území jihovýchodní Evropy a jižní Asie, Střední Asii, oblast Perského zálivu a Blízký východ.

Eurasijský Balkán tvoří vnitřní jádro tohoto velkého útvaru (viz mapa na str. 128) a liší se od oblastí, které ho obklopují, v jednom zvláště významném ohledu: vládne tam mocenské vakuum. Ačkoliv většina států kolem Perského zálivu a na Blízkém východě má ke stabilitě také hodně daleko, Amerika zde

díky svému vlivu působí jako hlavní rozhodčí. Tato nestálá oblast tedy spadá pod jediného mocenského hegemona, který zde zmírňuje napětí.

Naopak eurasijský Balkán nadmíru připomíná starší a známější Balkán v jihovýchodní Evropě: jeho politické entity jsou nejenom nestabilní, ale vyvolávají u silnějších sousedů pokušení vměšovat se do jejich záležitostí. Tito sousedé jsou přitom odhodláni o převahu v regionu jeden s druhým bojovat. Právě tato známá kombinace mo-

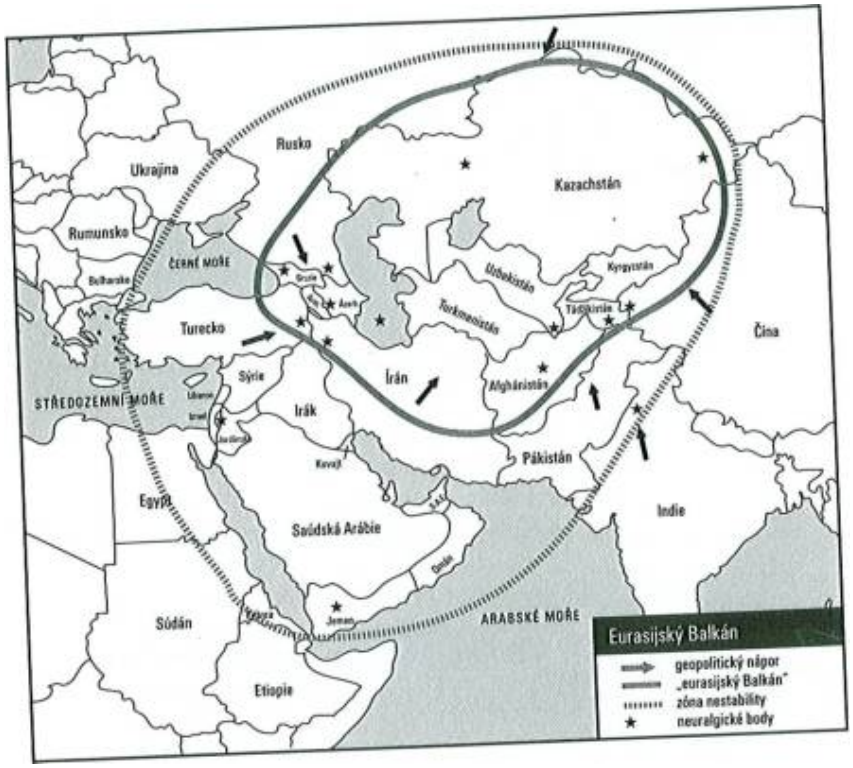

cenského vakua s mocenskými choutkami ospravedlňuje název „eur-asijský Balkán".

Tradiční Balkán představoval v boji o evropskou nadvládu potenciální geopolitickou výhru. Eurasijský Balkán, se svou nezbytně vznikající dopravní sítí, jež nakonec spojí nejbohatší a nejprůmyslovější centra na východním a západním cípu oblasti, má také svůj nemalý geopoliticky význam. Kromě toho je z hlediska bezpečnosti a historických ambicí důležitý alespoň pro tři ze svých bezprostředních a mocnějších sousedů, jmenovitě pro Rusko, Turecko a Írán, přičemž i Čína projevuje o tuto oblast vzrůstající zájem. Ale eurasijský Balkán je nekonečně zajímavější ekonomicky: na jeho území se kromě mimořádných zásob nerostného bohatství, včetně zlata, nacházejí obrovská ložiska zemního plynu a ropy. 128 Světová spotřeba energie se v příštích dvou až třech desetiletích nepochybně ohromně zvýší. Americké ministerstvo pro energetiku předpokládá, že v letech 1993-2015 světová poptávka vzroste o více než 50 %, přičemž nejvýznamnější nárůst spotřeby energie se projeví na Dálném východě.

Dynamický asijský hospodářský vývoj vyvolává už v současné době nesmírný tlak a potřebu najít a vytěžit nové energetické zdroje, a o oblasti Střední Asie a Kaspického moře je známo, že obsahuje takové zásoby zemního plynu a ropy, které předčí naleziště v Kuvajtu, Mexickém zálivu i v Severním moři.

Přístup k těmto zdrojům a podíl na potenciálním bohatství jsou cíle, které vzbuzují národní ctižádost, motivují společné zájmy, podněcují historicky zdůvodňované nároky, oživují imperiální aspirace a rozdmýchávají mezinárodní soupeření. Výbušnost této situace nezpůsobuje pouhá skutečnost, že v této oblasti vládne mocenské vakuum, ale také fakt, že celý region je vnitřně nestabilní. Všechny země v oblasti se potýkají s vážnými vnitřními potížemi, jejich hranice buď zpochybňují sousedé, nebo představují zóny etnických svárů, jen několik z nich lze označit za národnostně homogenní, a některé se už nyní nacházejí ve víru násilných územních, náboženských a etnických konfliktů.

ETNICKÝ KOTEL

Do eurasijského Balkánu lze zahrnout devět zemí, které tak či onak odpovídají předchozímu popisu, a dvě další, jež přicházejí v úvahu jako možní kandidáti. K těmto devíti zemím patří Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Uzbekistán, Turkmenistán, Ázerbájdžán, Arménie a Gruzie - všechny bývaly součástí zaniklého Sovětského svazu -a Afghánistán. K seznamu můžeme patrně připojit i Turecko a Írán, které jsou politicky a hospodářsky mnohem životaschopnější a v eur-asijském Balkánu soupeří o sféru vlivu - mají tedy v oblasti postavení významných strategických hráčů. Oba státy však mohou oslabit vnitřní etnické konflikty. Pokud by jeden nebo druhý přestal být politicky stabilní, vnitřní problémy regionu by se daly jen těžko zvládnout a snahy zamezit ruské dominanci v oblasti by patrně vyzněly naprázdno.

O třech zakavkazských zemích - Arménii, Gruzii a Ázerbájdžánu - lze říci, že se jejich státnost opírá o historický národ. Z tohoto důvodu je tamní nacionalismus všeprostupující a velmi intenzivní; zdár-

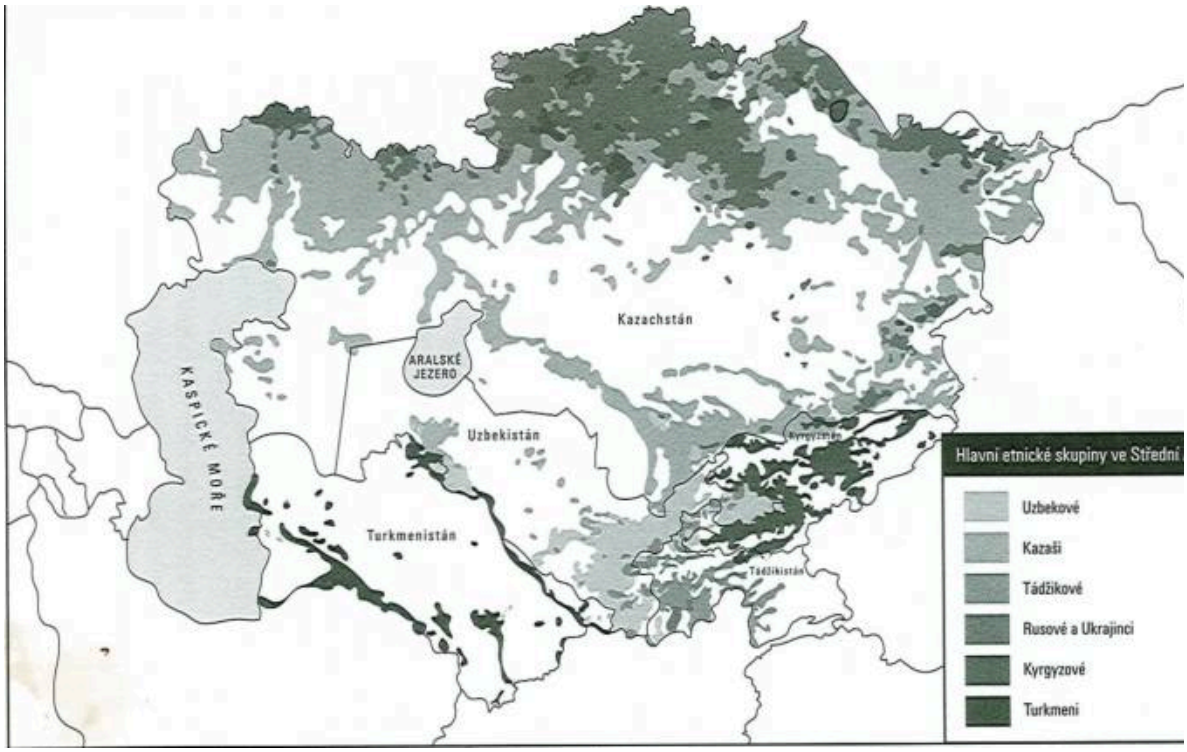

země	Afghánistán	Arménie	Ázerbájdžán	Gruzie	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
populace (v milionech, 1995)	21,3	3,6	7,8	5,7	17,4	4,8	6,2	4,1	23,1
pravděpodobná délka života	45,4	72,4	71,1	73,1	68,3	68,1	69,0	65,4	68,8
etnické složení (odhad,1995)	Paštunové (38 %) Tádžikové (25 %) Hazárové (19 %) Uzbekové (6 %)	Arméni (93 %) Ázerbájdžánci (3 %) Rusové (2 %) ostatní (2 %)	Ázerbájdžánci (90 %) Dagestánci (3,2 %) Rusové (2,5 %) Arméni (2,3 %) ostatní (2 %)	Gruzínci (70,1 %) Arméni (8,1 %) Rusové (6,3 %) Ázerbájdžánci (5,7 %) Osetové (3 %) Abcházové (1,8 %) ostatní (5 %)	Kazaši (41,9 %) Rusové (37 %) Ukrajinci (5,2 %) Němci (4,7 %) Uzbekové (2,1 %) Tataři (2 %) ostatní (7 %)	Kyrgyzové (52,4 %) Rusové (21,5 %) Uzbekové (12,9 %) Ukrajinci (2,5 %) Němci (2,4 %) ostatní (8,3 %)	Tádžikové (64,9 %) Uzbekové (25 %) Rusové (3,5 %) ostatní (6,6 %)	Turkmeni (73,3 %) Rusové (9,8 %) Uzbekové (9 %) Kazaši (2 %) ostatní (5,9 %)	Uzbekové (71,4 %) Rusové (8, 3 %) Tádžikové (4,7 %) Kazaši (4,1 %) Tataři (2,4 %) Karakalpakové (2,1 %) ostatní (7 %)
HDP (v miliardách dolarů)*	NÚ	8,1	13,8	6,0	55,2	8,4	8,5	13,1	54,5
hlavní exportní produkty	pšenice hospodářská zvířata ovoce koberce vína klenoty	zlato hliník dopravní zařízení elektrické zařízení	ropa, zemní plyn chemikálie zařízení pro těžbu ropy tkaniny bavlna	citrusy čaj víno stroje železné kovy barevné kovy	ropa železné kovy barevné kovy chemikálie obilí vína maso uhlí	vína chemikálie bavlna železné kovy barevné kovy obuv stroje tabák	bavlna hliník ovoce rostlinný olej tkaniny	zemní plyn bavlna** ropné produkty** elektřina tkaniny koberce	bavlna zlato zemní plyn přírodní hnojiva železné kovy tkaniny potravinářské produkty

Podle parity kupní síly, 1994, spočítáno podle odhadu Světové banky pro rok 1992.

" Turkmenistán je desátým největším světovým producentem bavlny, má páté největší zásoby zemní plynu na světě a významné zásoby ropy.

ný vývoj těchto zemí zásadně ohrožují spíše vnější konflikty. O pěti středoasijských republikách naopak platí, že se nacházejí v té fázi budování

skutečného národa, kdy stále silně převládá čistě etnická a kmenová identita. Z toho pak plyne, že zdrojem největších nesnází jsou vnitřní rozbroje. Tyto slabiny - u obou skupin států - lákají silnější a imperiálně zaměřené sousedy k zasahování do jejich vnitřních záležitostí.

Eurasijský Balkán vypadá jako etnická mozaika (viz předcházející tabulka a mapa). Státní hranice zde svévolně narýsovali sovětští kartografové ve 20. a 30. letech, kdy se tyto republiky formálně ustavily. (Afghánistán, který nikdy součástí Sovětského svazu nebyl, představuje výjimku.) Hranice byly vytvořeny převážně na etnickém principu, ale odrážely také zájem Kremlu, aby jižní oblast ruské říše zůstala vnitřně roztříštěná, a tedy na Kremlu závislejší.

V souladu s tímto principem Moskva zamítla návrhy středoasijských nacionalistů, aby se obyvatelstvo Střední Asie (ve své většině moderním nacionalismem v podstatě nedotčené) spojilo do jediné politické entity - měla se nazývat Turkestán -, a dala přednost vzniku pěti oddělených „samostatných republik", z nichž každá měla svůj název a spletité hranice. Pravděpodobně ze stejného důvodu Kreml nakonec opustil projekt Zakavkazské federace. Proto nikoho nepřekvapilo, když rozpad Sovětského svazu zastihl tři zakavkazské a pět středoasijských států nepřipravených na nezávislost a na rozvoj potřebné regionální spolupráce.

Na Kavkaze ihned vstoupily do otevřeného válečného konfliktu Arménie se svými čtyřmi miliony obyvatel a Ázerbájdžán s osmi miliony kvůli statusu oblasti Náhorního Karabachu, enklávy obydlené převážně Armény, územně však náležející k Ázerbájdžánu. Konflikt vedl k rozsáhlým etnickým čistkám a k útěku statisíců uprchlíků a vyhoštěných v obou směrech. Protože Arménie je křesťanská a Ázerbájdžán muslimský, válka získala podtext náboženského konfliktu. Vzniklé hospodářské škody notně zbrzdily budování stabilní nezávislosti obou zemí. Arménie se musela obrátit o pomoc k Rusku, které jí poskytlo značnou vojenskou podporu, zatímco nezávislost a vnitřní stabilitu Ázerbájdžánu ohrozila ztráta Náhorního Karabachu.

Zranitelnost Ázerbájdžánu má v regionu širší dopad, protože jeho poloha ho předurčuje k úloze strategického ohniska. Ázerbájdžán je přirovnáván k životně důležité „zátce", která kontroluje přístup do

„láhve" obsahující bohatství Kaspické pánve a Střední Asie. Nezávislý Ázerbájdžán - kde se mluví jazykem patřícím do turkické skupiny - se svými ropovody vedoucími do etnicky a politicky spřízněného Turecka by měl zabránit Rusku, aby získalo monopol na přístup do této oblasti, a zbavit ho tedy politického nástroje k ovlivňování politické situace v nových středoasijských státech. Přesto je Ázerbájdžán vůči ruskému tlaku na severu a íránskému tlaku na jihu téměř bezmocný. V severozápadním Íránu žije dvojnásobný počet

Ázerbájdžánců než ve vlastním Ázerbájdžánu (podle některých odhadů až 20 milionů). Tato skutečnost vede Írán k obavám, aby se mezi jeho Ázerbájdžánci neobjevily separatistické nálady, a proto má ke svrchovanosti Ázerbájdžánu ambivalentní přístup, ačkoli tyto dva státy spojuje stejné náboženství - islám. Ázerbájdžán se tak ocitl pod dvojnásobným tlakem, neboť Rusko i Írán se ho snaží donutit k omezení vztahů se Západem.

Na rozdíl od Arménie nebo Ázerbájdžánu, etnicky téměř homogenních, z šesti milionů obyvatel Gruzie tvoří 30 % menšiny. Tyto minority, vztahy a identitou připomínající spíše kmenovou organizaci, navíc kladly gruzínské dominanci silný odpor. Proto po rozpadu Sovětského svazu Abcházové a Osetové využili vnitřních gruzínských politických rozbrojů k pokusu o odštěpení, což Rusko tiše podporovalo, aby Gruzii donutilo setrvat ve Společenství nezávislých států, z něhož původně zamýšlela vystoupit. Přimělo ji rovněž k souhlasu s umístěním ruských vojenských základen na gruzínském území, které měly uzavřít Turecku přístup do oblasti.

K nestabilitě ve Střední Asii přispěly významnou měrou vnitřní faktory. Čtyři z pěti nových nezávislých států Střední Asie náležejí kulturně i jazykově do turkického okruhu. Tádžikistán je jazykově i kulturně perský, zatímco Afghánistán (jenž nepatřil do bývalého Sovětského svazu) je spíše etnickou mozaikou, tvořenou Paštuny, Tádžiky, Hazáry, Uzbeky a řadou dalších národností. Ve všech šesti zemích převládá islám. Většina z nich se v průběhu staletí nacházela pod vlivem perské, osmanské i ruské říše, avšak tyto zkušenosti nepřispěly ke sdílení společných regionálních zájmů. Naopak, různorodé etnické složení obyvatelstva způsobuje četné vnitřní i vnější konflikty, což mocnější sousedy stále častěji svádí k zasahování do jejich vnitřních záležitostí.

Z pěti nových nezávislých středoasijských států jsou nejvýznamnější Kazachstán a Uzbekistán. V etnicky různorodé oblasti je Kazachstán štítem a Uzbekistán duší probouzejícího se národního uvědomění. Geografická poloha a velikost Kazachstánu chrání ostatní země před přímým ruským tlakem, protože pouze Kazachstán má s Ruskem společné hranice. Osmnáct milionů jeho obyvatel však tvoří z 35 % ruská populace (jež v této oblasti postupně klesá) a dalších 20 % rovněž nejsou Kazaši. Tato skutečnost ztěžuje novým kazašským vládcům - kteří se orientují stále více nacionalisticky, ale v tomto ohledu zastupují sotva polovinu veškerého obyvatelstva země - dosažení jejich cíle: vybudování národního státu na etnickém a jazykovém základě.

Zdejší Rusové nejsou přirozeně novému kazašskému vedení nakloněni, a jelikož dříve patřili k vládnoucí třídě kolonistů - a mají proto lepší vzdělání a větší majetek -, dnes se obávají, že o svoje výsady přijdou. Kromě toho pohlížejí na nový kazašský nacionalismus v podstatě s (kulturním) despektem. Ruští

kolonisté jsou v severozápadní a severovýchodní části Kazachstánu stále v převaze, a pokud by se rusko--kazašské vztahy vážně zhoršily, Kazachstán by byl nucen čelit secesionistickým snahám. Několik set tisíc Kazachů zároveň žije na ruské straně hranice a v severovýchodním Uzbekistánu, v zemi, kterou Kazachstán považuje za svého prvořadého soupeře v boji o vůdčí roli ve Střední Asii.

Ve skutečnosti je právě Uzbekistán hlavním kandidátem na převzetí vedoucího postavení v oblasti. Ačkoli je rozlohou menší než Kazachstán a také není obdařen takovým nerostným bohatstvím, má nejen početnější populaci (téměř 25 milionů), ale, a to je podstatné, i homogennější. Protože porodnost u uzbeckého obyvatelstva stoupá a exodus ještě nedávno vládnoucích Rusů nekončí, brzy dosáhne počet obyvatel uzbeckého původu 75 %; zbytek bude tvořit zanedbatelná ruská menšina sídlící převážně v hlavním městě země Taškentu.

Navíc politická elita Uzbekistánu nový stát záměrně prezentuje jako přímého potomka ohromné středověké Tamerlánovy (1336--1404) říše, jejíž sídelní město Samarkand bylo střediskem umění, astronomie a teologie. Tato tradice naplňuje moderní Uzbekistán, na rozdíl od jeho sousedů v oblasti, hlubším vědomím historické kontinuity a dějinného poslání. Někteří uzbečtí politici považují Uzbekistán za národní jádro budoucí jednotné Střední Asie a Taškent za pravděpodobné hlavní město takovéhoto celku. Více než v kterékoli jiné středoasijské zemi se uzbecká politická elita a ve vzrůstající míře už také většina obyvatel podílejí na budování subjektivních základů moderního národního státu a sílí zde odhodlání nikdy nedovolit, navzdory domácím problémům, návrat ke koloniálnímu postavení.

Tyto okolnosti tvoří z Uzbekistánu jednak vůdčí sílu procesu, v němž se utváří kolektivní vědomí moderního nacionalismu, jednak předmět jistého znepokojení v sousedních zemích. Právě v době, kdy uzbecké vedení udává krok při formování moderního národa a při prosazování větší soběstačnosti regionu, vzbuzuje relativně vyšší národní homogenita země a pokročilejší národní vědomí u vládců Turkmenistánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, a dokonce i Kazachstánu obavy, aby se vůdčí postavení Uzbekistánu nezměnilo v regionální hegemonii. Tyto obavy brání účinné spolupráci mezi novými suverénními státy a prodlužují zranitelnost této oblasti.

Avšak stejně jako ostatní státy, ani Uzbekistán není úplně prost etnického napětí. Část území na jihu Uzbekistánu, zejména kolem historických a kulturních center, jako jsou Samarkand a Buchara, je obydlena početnou tádžickou populací, která s nelibostí nese hranice vytyčené Moskvou. Celou situaci dále komplikuje skutečnost - pomineme-li přítomnost Uzbeků v severním

Afghánistánu -, že Uzbekové žijí v západním Tádžikistánu a spolu s Tádžiky také obývají pro Kyrgyzstán ekonomicky důležitou Ferganskou kotlinu, kde v nedávných letech vypukly krvavé etnické srážky.

Z dalších tří středoasijských států etablujících se po pádu ruské koloniální nadvlády - jmenovitě Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Turkmenistánu - je pouze Turkmenistán etnicky relativně soudržný. Zhruba 75 % obyvatel z celkového počtu čtyř a půl milionu tvoří Turkmeni, Uzbekové (stejně jako Rusové) pak méně než 10 %. Zeměpisná poloha Turkmenistánu ho do jisté míry chrání před Ruskem, mnohem větší geopolitický význam pro budoucnost země mají Uzbekistán a Írán. Až bude v zemi vybudován plynovod, obrovské turkmenské zásoby zemního plynu budou pro obyvatelstvo zárukou budoucí prosperity.

Pětimilionová populace Kyrgyzstánu je mnohem rozmanitější. Skládá se z 55 % Kyrgyzů a 13 % Uzbeků, přičemž podíl Rusů v nedávné době poklesl z 20 % na něco málo přes 15 %. Před získáním nezávislosti tvořili technickou inteligenci převážně Rusové a jejich odchod poškodil hospodářství země. Kyrgyzstán, oplývající nerostným bohatstvím a přírodními krásami, pro něž je nazýván středoasijským Švýcarskem (a v budoucnosti se s ním počítá jako s novou turistickou oblastí), je vklíněn mezi Čínu a Kazachstán, což ho činí vysoce závislým na tom, do jaké míry se podaří upevnit nezávislost Kazachstánu.

Etnické složení Tádžikistánu není o mnoho homogennější. Šest a půl milionu jeho obyvatel tvoří z méně než dvou třetin Tádžikové a z více než jedné čtvrtiny Uzbekové (na něž Tádžikové pohlížejí s nevraživostí), zatímco zbývající ruská populace představuje jenom asi 3 %. Převládající etnikum je však tak, jak je tomu i jinde, ostře, ba přímo krvavě rozděleno na základě kmenové příslušnosti a moderní nacionalismus nalezneme pouze mezi politickou elitou ve městech. Nezávislost přinesla vnitřní střety, a tedy i výhodnou záminku pro Rusko, aby mohlo v zemi nadále udržovat přítomnost svých vojenských sil. Etnickou situaci dále komplikuje skutečnost, že za hranicemi, v severovýchodním Afghánistánu, žije silná tádžická menšina - prakticky téměř stejný počet etnických Tádžiků jako ve vlastním Tádžikistánu -, což nestabilitu ve Střední Asii ještě umocňuje.

Chaos panující v současné době v Afghánistánu je rovněž sovětským dědictvím, přestože země nikdy nebyla součástí bývalého Sovětského svazu. Sovětská okupace i vleklá odvetná partyzánská válka způsobily, že Afghánistán je národním státem jen podle jména. Dvacet dva milionů jeho obyvatel se zcela rozdělilo podle etnického původu, přičemž propast mezi Paštuny, Tádžiky a Hazáry se stále prohlubuje. Džihád proti ruským okupantům také zapříčinil, že politický život v zemi ovládlo náboženství, čímž se k ostře vyhraněným politic-

kým rozdílům přidružily ještě doktrinářské vášně. Na Afghánistán tedy nelze pohlížet jako na pouhou součást středoasijské etnické šarády, ale také jako na zemi, která nevyhnutelně patří i do eurasijského politického Balkánu.

Přestože ve všech středoasijských státech bývalého Sovětského svazu i v Ázerbájdžánu žijí převážně muslimové, tamní politické elity -výtvor sovětské éry - téměř bez výjimky postrádají jakékoli náboženské přesvědčení, a tyto země jsou formálně sekulární. Jejich obyvatelé se však stále více odvracejí od tradiční klanové nebo kmenové mentality a dospívají k modernějšímu národnímu vědomí - za nějaký čas pravděpodobně dospějí i k vědomí islámské identity. Islámská duchovní obroda, zvenčí podporovaná nejenom z Íránu, ale i ze Saúdské Arábie, patrně udělí silný impulz novému vše prostupujícímu nacionalismu, z něhož vzejde zásadní odpor proti jakémukoli návratu pod ruskou nadvládu, tedy pod nadvládu nevěřících.

Nakažlivý proces islamizace se zřejmě přenese i na muslimy žijící na území Ruska. Jejich počet se blíží dvaceti milionům a převyšuje více než dvakrát počet nespokojených Rusů (zhruba 9,5 milionu), kteří zůstali v nových nezávislých středoasijských státech pod cizí vládou. V Rusku tedy muslimové tvoří 13 % populace, a je téměř jisté, že budou svá práva na náboženskou a politickou identitu prosazovat s větší vehemencí. I když nebudou volat po přímé nezávislosti, jako tomu je v Čečensku, jejich požadavky se překryjí s problémy, kterým bude Rusko vzhledem k dřívější imperiální nadvládě a ruským minoritám muset ve Střední Asii i nadále čelit.

K povážlivě se stupňující nestabilitě a výbušnému napětí na eurasijském Balkáně přispívá skutečnost, že dva důležité sousedící národní státy, jmenovitě Turecko a Írán, z nichž každý má v této oblasti historicko-imperiální, kulturní a hospodářské zájmy, jsou geopoliticky dezorientované a zjevně vnitřně zranitelné. Pokud by je zachvátila vlna destabilizace, celá oblast by s největší pravděpodobností upadla do naprostého chaosu, stávající etnické a územní konflikty by se vymkly kontrole a křehká rovnováha sil v regionu by se zhroutila. Turecko a Irán jsou tedy nejenom důležitými hráči, ale zároveň ústředními geopolitickými ohnisky, jejichž vnitřní situace je určující pro osud celé oblasti. Představují středně silné mocnosti s velkými regionálními aspiracemi a s vědomím svého historického významu. Přesto je budoucí geopolitická orientace, a dokonce i národní soudržnost obou států nejistá.

V Turecku, postimperiální zemi, jež stále ještě hledá přesné vymezení své nové identity, se střetávají tři různé myšlenkové proudy: modernisté by si přáli, aby se Turecko stalo evropským státem, a proto hledí směrem na západ; pravověrní muslimové se přiklánějí k ideám přicházejícím z Blízkého východu a z islámského společenství, a tíhnou z tohoto důvodu k jihu; a konečně historicky

orientovaní nacionalisté spatřují nové poslání regionálně dominantního Turecka v turkických národech z oblasti Kaspické pánve i Střední Asie, a zaměřují se tedy na východ. Každý z těchto proudů staví na různých strategických osách a jejich střet vnáší poprvé od časů kemalistické revoluce určitou dávku nejistoty, pokud jde o úlohu Turecka v regionu.

Kromě toho by se samo Turecko mohlo částečně stát obětí místních etnických nepokojů, přestože jeho populace čítající celkem asi 65 milionů obyvatel je převážně turecká; skládá se z 80 % z turkických národností (i když tento údaj zahrnuje také Čerkesy, Albánce, Bosňany, Bulhary a Araby), minimálně 20 % tvoří Kurdové. Turečtí Kurdové obývají východní území státu a postupně se zapojují do války za národní nezávislost vedené irácKými a íránskými Kurdy. Jakékoli vnitřní napětí, pokud jde o zásadní orientaci Turecka, by bezpochyby Kurdy povzbudilo, aby mnohem urputněji než dnes všemi prostředky usilovali o vlastní národní státnost.

Budoucí orientace Íránu je ještě o něco problematičtější. Fundamentalistická šíitská revoluce, která slavila svůj triumf v 70. letech, zřejmě dospívá do stadia „termidoru" a umocňuje nepředvídatelnost strategické role Íránu. Rozpad ateistického Sovětského svazu sice otevřel novým nezávislým sousedům na severu Íránu cestu k náboženské konverzi, ale nepřátelský postoj ke Spojeným státům vede Írán k tomu, aby se přinejmenším takticky vázal na Moskvu, k čemuž navíc přispívá i obava z důsledků, které může mít nezávislost Ázerbájdžánu na íránskou vnitřní soudržnost.

Tato obava je oprávněná, protože Írán je vystaven etnickému napětí. Z 65 milionů obyvatel země (počet obyvatel je téměř stejný jako v Turecku) tvoří něco přes polovinu Peršané, zhruba jednu čtvrtinu Ázerbájdžánci a zbytek se skládá z Kurdů, Balúčů, Turkmenů, Arabů a jiných kmenů. Kromě Kurdů a Ázerbájdžánců nejsou ostatní etnika s to ohrozit státní integritu Íránu, zejména s přihlédnutím k nacionál-ně-státotvornému, či spíše k imperiálnímu vědomí Peršanů. Tato situace by se však mohla rychle změnit, obzvláště v případě nové íránské politické krize.

Skutečnost, že nyní v oblasti existuje několik nových nezávislých států, a že dokonce jeden milion Čečenců s úspěchem odhodlaně prosazuje své politické požadavky, může s velkou pravděpodobností ovlivnit Kurdy i jiné etnické minority v Íránu. Pokud se Ázerbájdžánu podaří stabilizovat politickou a hospodářskou situaci, íránské Ázerbájdžánce zřejmě začne intenzivně přitahovat myšlenka velkého Ázerbájdžánu. Lze tedy tvrdit, že politická nestabilita a názorové neshody v Teheránu by mohly přerůst až v ohrožení soudržnosti země, a tím dramaticky rozšířit území eurasijského Balkánu a zvýšit cenu toho, co je v sázce.

HROMADNÉ SOUPEŘENÍ

O tradiční evropský Balkán soupeřili tři imperiální rivalové: osmanská, rakousko-uherská a ruská říše. Kromě nich existovali ještě další tři nepřímí účastníci soutěže, kteří se obávali, že by jejich zájmy v Evropě negativně ovlivnilo vítězství některého z hlavních protagonistů: Německo mělo strach z ruské moci, Francie stála v opozici proti Rakousku-Uhersku a Velká Británie by byla uvítala spíše jen oslabení os-manské říše kontrolující Dardanely než průnik ostatních evropských velmocí na Balkán. Během 19. století dokázaly tyto mocnosti konflikty na Balkáně potlačit tak, aby navzájem neohrozily své nejdůležitější zájmy, což se jim však v roce 1914 nepodařilo a následovala všeobecná katastrofa.

Dnes na eurasijském Balkáně také soupeří tři sousedící mocnosti:. Rusko, Turecko a Írán; nakonec se k nim zřejmě připojí i Čína. Klání, byť mnohem volněji, se účastní i Ukrajina, Pákistán, Indie a vzdálené Spojené státy. Tři hlavní a nejvíce angažované soupeře vedou k rivalitě nejenom vyhlídky na budoucí geopolitické výhody a ekonomický prospěch, ale i silný historický impulz. Každý z nich v této oblasti v určité době politicky nebo kulturně dominoval a nyní na sebe vzájemně hledí s podezřením. Ačkoli přímý válečný konflikt mezi nimi zřejmě nepřichází v úvahu, dopad jejich soupeření se kumuluje a mohl by celou oblast uvrhnout do chaosu.

Nepřátelský postoj Rusů k Turecku hraničí až s posedlostí. Z ruských médií se dozvídáme, že Turecko v této oblasti usiluje o nadvládu, podněcuje odpor proti Rusům (v případě Čečenska to není zcela nepravdivé) a ohrožuje celkovou bezpečnost Ruska v míře, která vůbec neodpovídá současným tureckým možnostem. Turecko reaguje podobně a svoji roli spatřuje v osvobození svých „bratří" z dlouhého ruského područí. Turci a Íránci (Peršané) stáli v této oblasti v minulosti proti sobě a tato jejich historická rivalita v nedávných letech znovu ožila - Turecko předkládá k íránské koncepci islámské společnosti model moderní, sekulární alternativy.

Ačkoliv o všech třech zúčastněných lze tvrdit, že jim jde přinejmenším o sféru vlivu, ruské ambice míří ještě dál - vycházejí parně z poměrně čerstvých vzpomínek na bývalé impérium, z přítomnosti několika milionů Rusů v oblasti a z přání Kremlu, aby se Rusko znovu stalo globální supervelmocí. Ze zahraničněpolitických prohlášení

Moskvy jasně vyplývá, že považuje celé území bývalého Sovětského svazu za zónu svých zvláštních geostrategických zájmů, z níž by se měl vyloučit nejen vnější politický, ale dokonce i ekonomický vliv.

Na druhé straně, přestože ambice Turecka dosáhnout regionálního vlivu nesou stopy dávné imperiální minulosti (osmanská říše stanula na svém vrcholu v roce 1590, když dobyla Kavkaz a Ázerbájdžán, Střední Asii však nikdy nezískala), poměrně zřetelně se zakládají na etnické a jazykové identitě s turkickými národy usazenými v této oblasti (viz mapa na str. 141). Politická a vojenská moc Turecka je však mnohem omezenější, a Ankara proto nemůže pomýšlet na získání výlučného politického vlivu. Turecko se vidí spíše v roli potenciálního vůdce volného turkického společenství, který by využil své poměrně atraktivní modernosti, ekonomických prostředků i jazykové příbuznosti a prosadil se jako nejvlivnější síla při procesu formování jednotlivých moderních národů v této oblasti.

Ambice Íránu jsou poněkud nejasné, ale pro ruské plány představují z dlouhodobého hlediska ohrožení. Perská říše je pradávnou minulostí. Na svém vrcholu se ocitla zhruba 500 let před Kristem a její území zahrnovalo dnešní tři středoasijské státy (Turkmenistán, Uzbekistán a Tádžikistán), Afghánistán, ale také Turecko, Irák, Sýrii, Libanon a Izrael. Ačkoli jsou geopolitické ambice Íránu v současnosti menší, než má Turecko, a vztahují se převážně k Ázerbájdžánu a Afghánistánu, předmětem nábožensky motivovaného zájmu Íránu je muslimská populace v celé oblasti, včetně samotného Ruska. Duchovní obroda islámu ve Střední Asii se stala naprosto organickou součástí aspirací dnešních íránských vládců.

Konkurující si zájmy Ruska, Turecka a Íránu jsou vyznačeny na mapě na straně 142: geopolitický nápor Ruska vyznačují dvě šipky směřující přímo na Ázerbájdžán a Kazachstán. V případě Turecka směřuje jediná šipka na východ přes Ázerbájdžán a Kaspické moře do Střední Asie a v případě Íránu míří jedna šipka na sever do Ázerbájdžánu a druhá na severovýchod do Turkmenistánu, Afghánistánu a Tádžikistánu. Vzájemné křížení šipek nemusí zůstat bez následků -může způsobit vážnou kolizi.

Role Číny je v této fázi poměrně omezená a její cíle méně zřetelné. Skutečnost, že Čína raději na západě čelí skupině relativně nezávislých států než ruské říši, má své důvody. Tyto nové státy slouží přinejmenším jako nárazník, ale Čína se obává, aby její turkické menši-

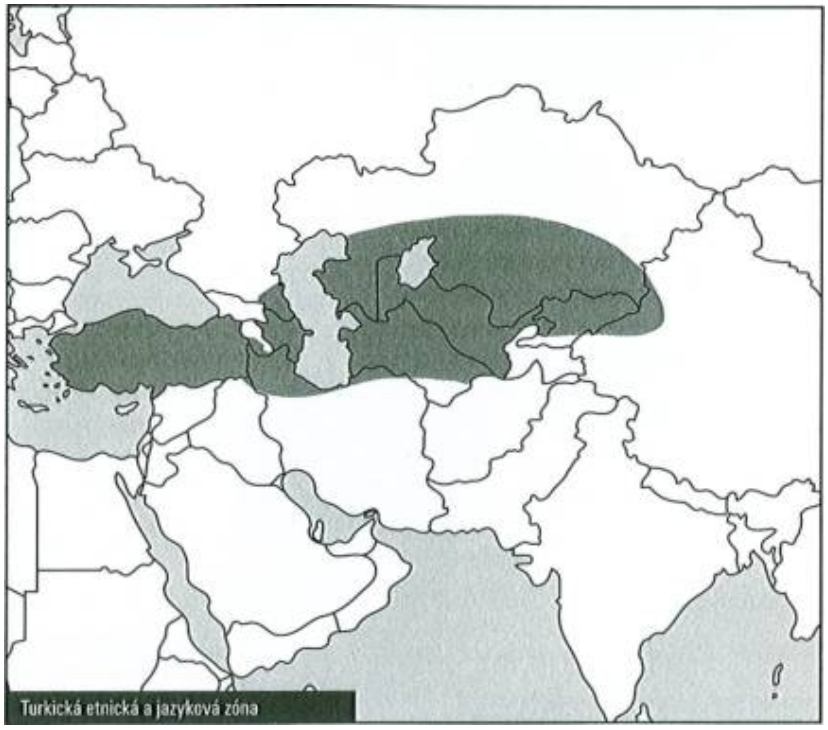

ny v provincii Sin-ťiang neviděly v nových nezávislých státech Střední Asie přitažlivý příklad, a proto usiluje o dohodu s Kazachstánem o potlačování menšinových aktivit podél společných hranic. Je však jasné, že v budoucnu budou Peking intenzivně zajímat i energetické zdroje, a jeho hlavním cílem bude tedy získat k nim přímý přístup nepodléhající kontrole Moskvy. Celkový geopolitický zájem Číny se tak pravděpodobně střetne s ruskou snahou o dominantní postavení a bude se doplňovat s úsilím Turecka a Íránu

Pozornost Ukrajiny se soustřeďuje především na budoucí podobu Společenství nezávislých států a na dosažení přístupu k energetickým zdrojům, čímž by se zmenšila její závislost na Rusku. V tomto ohledu jsou v zájmu Kyjeva užší vztahy s Ázerbájdžánem, Turkmenistánem a Uzbekistánem. Podporou nových, nezávisle smýšlejících, nezávislých států napomáhá Ukrajina svému vlastnímu úsilí o prohloubení

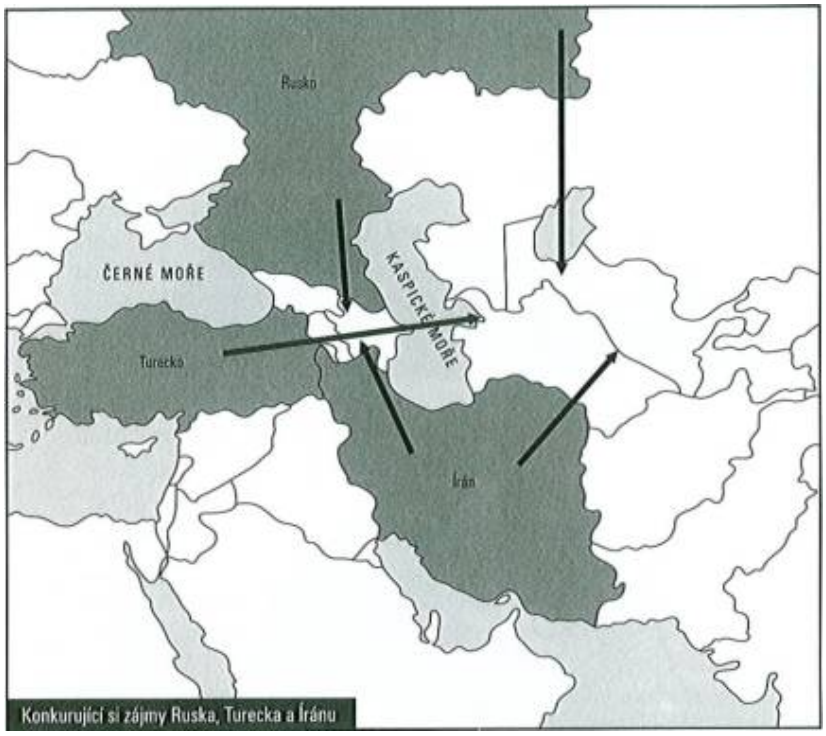

Konkurující si zájmy Ruska, Turecka a Íránu

nezávislosti na Moskvě. V tomto duchu Kyjev poskytuje podporu Gruzii, která by chtěla, aby přes její území vedla západní exportní cesta ázerbájdžánské ropy. Ukrajina také spolupracuje s Tureckem na oslabení ruského vlivu v oblasti Černého moře a zároveň podporuje turecké snahy o nasměrování středoasijské ropné produkce do tureckých terminálů.

Pákistán a Indie se o nový eurasijský Balkán zajímají jen vzdáleně, avšak ani jedna z těchto zemí není vůči dění v regionu lhostejná. Pro Pákistán je nejdůležitější získat geostrategickou váhu prostřednictvím politického vlivu v Afghánistánu, současně zabránit Íránu, aby takového vlivu v Afghánistánu a Tádžikistánu dosáhl - a získat také výhody z jakékoli trasy plynovodu či ropovodu spojujícího Střední Asii s Arabským mořem. Indie v reakci na Pákistán a na možný dalekosáhlý vliv Číny příznivěji hodnotí íránské působení v Afghánistánu a posilování ruské přítomnosti v prostoru bývalého Sovětského svazu.

Přestože Spojené státy leží daleko, mají velký zájem na udržení geopolitického pluralismu v postsovětské Eurasii a vystupují z pozadí jako čím dál významnější, i když nepřímý hráč, s jasným úmyslem nejenom využít přírodní zdroje v regionu, ale také zabránit Rusku ve výlučné nadvládě nad tímto geopolitickým prostorem. Touto aktivitou Amerika jednak sleduje vlastní geostrategické cíle, jednak zastupuje své rostoucí ekonomické zájmy a zájmy Evropy a Dálného východu, a to tím, že hodlá do této až dosud uzavřené oblasti získat neomezený přístup.

Při této šarádě se hraje o hodně: o geopolitickou moc, o přístup k pravděpodobně obrovskému bohatství, o naplnění národního a náboženského poslání a o otázku bezpečnosti. Soupeření se však kromě toho zaměřuje na samotný přístup do oblasti. Do rozpadu Sovětského svazu měla všechny klíče v rukou Moskva. Veškerý železniční provoz, plynovody a ropovody, dokonce i letecká doprava byly řízeny z tohoto centra. Ruští geopolitičtí analytici by rádi viděli, aby tomu tak zůstalo i nadále, neboť dobře vědí, že nejvyšší geopolitická a ekonomická výhra připadne nejspíš tomu, kdo bude mít přístup do této oblasti pod kontrolou.

Právě tato úvaha vedla k přesvědčení, že vybudování ropovodů a plynovodů je pro budoucnost Kaspické pánve a Střední Asie hlavní a svrchovaně důležitou záležitostí. Pokud ropa stále poteče přes ruské území a ropovod bude ústit v ruském černomořském přístavu Novorossijsk, politické důsledky tohoto stavu budou zcela evidentní, aniž by Rusko muselo sáhnout k otevřené mocenské hře. Region zůstane pod nadvládou Moskvy, která bude mít tak silnou pozici, že jen ona sama rozhodne, jak se bude nakládat se zdejším novým bohatstvím. A naopak, přetne-li nějaká jiná cesta Kaspické moře a bude-li pokračovat přes Ázerbájdžán a Turecko ke Středozemnímu moři a povede-li další cesta přes Afghánistán k Arabskému moři, nastane situace, kdy bude mocenský monopol na přístup do oblasti vyloučen.

Vyvstává tu však i jiný problém: jak vysvítá z chování některých představitelů ruské politické elity, dali by přednost tomu, aby se s přírodními zdroji v oblasti nic nepodnikalo, pokud Rusko nebude plně kontrolovat vstup do regionu. Ať zůstane bohatství raději nevyužito, představují-li další alternativu zahraniční investice, nutně provázené nárůstem zahraničních ekonomických, a tedy i politických zájmů.

Tento zvláštní vlastnický přístup je pevně zakořeněn v ruské historii a jeho změna si vyžádá čas a tlak zvenčí.

Expanze carského Ruska na Kavkaz a do Střední Asie trvala tři staletí, a její nedávný konec proto šokoval rychlostí, jakou k němu došlo. Když začala osmanská říše upadat, ruské impérium postoupilo po březích Kaspického moře na jih směrem k Persii. V roce 1556 se Rusko zmocnilo astrachaňského chanátu a v roce 1607 dospělo do Persie.

V letech 1774-1784 dobylo Krym, v roce 1801 Gruzii, během druhé poloviny 19. století pohltilo kmeny sídlící po obou stranách Kavkazu (Čečenci kladli houževnatý odpor) a nakonec v roce 1878 získalo Arménii.

K dobytí Střední Asie bylo spíše třeba porazit soupeřící mocnost než si podmanit v zásadě izolované a polokmenové feudální chanáty, které se vzmohly pouze na sporadický a chabý odpor. Uzbekistán a Kazachstán udolalo několik

vojenských tažení v letech 1801-1881 a porobení a začlenění Turkmenistánu do impéria se odehrálo v letech 1873-1886. Avšak v roce 1850 byla celá Střední Asie víceméně dobyta, přestože se objevovaly občasné výbuchy odporu, dokonce i za sovětské éry.

Rozpad Sovětského svazu přivodil dramatický historický zvrat.

V rozmezí pouhých několika prosincových týdnů roku 1991 se ruský prostor v Asii náhle smrštil o 20 % a Ruskem kontrolovaná populace v Asii se ze 75 milionů zmenšila na zhruba 30 milionů. Kromě toho se od Ruska odtrhlo 18 milionů obyvatel Kavkazu. Ruské politické elitě tyto zvraty ztrpčovalo vědomí, že se hospodářský potenciál těchto oblastí stal cílem zahraničních zájmů, s nimiž přicházely finanční prostředky na těžbu přírodního bohatství, které bylo až do nedávné doby přístupné pouze Rusku.

Rusko stojí před dilematem: politicky je příliš slabé, aby dokázalo tuto oblast od okolního světa zcela izolovat, a na to, aby ji začalo samo využívat, je zase příliš chudé. Realisticky uvažující ruští představitelé si kromě toho uvědomují, že demografická exploze, doutnající pod povrchem v nových státech, může v případě hospodářského poklesu vyvolat výbušnou situaci podél celé jižní hranice. Ruská zkušenost z Afghánistánu a Čečenska by se mohla opakovat na hranici, která se táhne od Černého moře k Mongolsku, zejména když se nyní mezi dříve porobenými národy probouzí národní uvědomění a islámské náboženství prožívá renesanci.

Z toho vyplývá, že Rusko musí nějakým způsobem najít cestu, jak se vyrovnat s postimperiální skutečností, což znamená udržet turecký a íránský vliv v patřičných mezích, zabránit nově vzniklým státům orientovat se na hlavní rivaly Ruska, zamezit vzniku skutečně nezávislé regionální spolupráce ve Střední Asii a v nových svrchovaných státech také oslabit americký geopolitický vliv. Už tedy nejde o znovunastolení impéria - to by obnášelo příliš velké náklady a vyvolalo zuřivý odpor -, ale o vytvoření nové sítě vztahů, s jejichž pomocí by se omezila nezávislost nových států a Rusko by si zachovalo dominantní geopolitické a ekonomické postavení.

K dosažení tohoto cíle byl původně zvolen nástroj jménem Společenství nezávislých států, i když v některých případech zájmům Kremlu posloužily i ruské ozbrojené síly a šikovné použití zásady „rozděl a panuj" ruskou diplomacií. Moskva vyvinula značnou energii, aby nové státy v nejvyšší možné míře přijaly ruskou vizi maximálně integrovaného „Commonwealthu", a vehementně prosazovala centrálně řízený systém kontroly vnějších hranic Společenství, užší vojenskou integraci v rámci společné zahraniční politiky a další rozšiřování existující (původně sovětské) sítě ropovodů a plynovodů pod podmínkou, že žádný nový by nesměl vést jinudy než přes ruské území. Ruské

strategické analýzy výslovně uváděly, že Moskva považuje toto území za svůj vlastní geopolitický prostor, přestože už není integrální součástí impéria.

Vodítko k pochopení ruských geopolitických záměrů poskytuje vytrvalost, s jakou Kreml od počátku usiloval o udržení ruské vojenské přítomnosti na území nových států. Kreml využil abcházského separatistického hnutí k získání souhlasu Gruzie s rozmístěním ruských vojenských základen na jejím území, zneužil toho, že Arménie potřebovala pomoc během války s Ázerbájdžánem ke zlegalizování své vojenské přítomnosti na arménské půdě a vyvinul politický i ekonomický nátlak, aby s dislokací ruských vojenských základen souhlasil také Kazachstán; navíc občanská válka v Tádžikistánu Rusku umožnila udržovat v zemi bývalou sovětskou armádu.

Při formulaci své politiky Moskva zřetelně vycházela z očekávání, že její postimperiální síť vztahů ve Střední Asii postupně oslabí základy svrchovanosti jednotlivých slabších nových států a že tyto země podřídí centrálnímu vedení „integrovaného" Společenství nezávislých států. Aby Rusko k tomuto cíli dospělo, zrazuje nové státy od budování vlastních armád, od rozvíjení a používání vlastních jazyků (v písemném projevu postupně přecházejí z azbuky na latinku), od vytváření úzkých vztahů s vnějším světem a od stavby ropovodů směřujících přímo do oblastí Arabského nebo Středozemního moře. Pokud tato politika uspěje, Rusko by mohlo ovládat zahraniční vztahy těchto států a určovat si podíl na zisku.

Při uskutečňování těchto cílů se Moskva často dovolává příkladu Evropské unie, jak jsme už viděli v kapitole 4. Avšak praktická ruská politika vůči středoasijským a zakavkazským státům připomíná spíše postoj Francie ke svým bývalým koloniím v Africe - politickou linii i konkrétní politické kroky frankofonních postkoloniálních zemí určují francouzské vojenské kontingenty a finanční příspěvky.

Zatímco pro Moskvu je opětovné vybudování ruského politického a hospodářského vlivu v regionu, a to v maximální možné míře, prvořadým úkolem a posílení Společenství nezávislých států představuje základní mechanismus, jak tento úkol splnit, za ústřední geopolitický cíl si Kreml vytyčil politické podřízení Ázerbájdžánu a Kazachstánu. Aby byl ruský politický protiútok úspěšný, nesmí Moskva zůstat jen u vstupu do oblasti a hrát zanedbatelnou roli „zátky", ale musí proniknout jejím zeměpisným štítem.

Pro Rusko je nutně prioritním cílem Ázerbájdžán. Jeho podřízené postavení by pomohlo izolovat Střední Asii od Západu, zejména od Turecka, čímž by se zvětšily ruské možnosti vůči vzpurnému Uzbekistánu a Turkmenistánu. Taktická spolupráce s Íránem týkající se sporných záležitostí, například rozdělení těžařských koncesí v Kaspickém moři, slouží významnému cíli: přinutit Baku,

aby se přizpůsobilo přáním Moskvy. Podřízení Ázerbájdžánu by také usnadnilo upevnění dominantní pozice Ruska v Gruzii a Arménii.

Také v případě Kazachstánu se Rusku nabízí lákavé sousto, obzvláště proto, že etnické složení země nedovoluje kazašské vládě setrvávat v otevřené konfrontaci s Moskvou. Moskva také může zneužívat kazašského strachu, jejž vyvolává mohutný čínský dynamismus, právě tak jako rostoucího kazašského odporu vůči počínšťování sousední provincie Sin-ťiang v Číně. Prohlubování závislosti Kazachstánu na Rusku by mohlo v geopolitickém měřítku znamenat, že by se do sféry kontrolované Moskvou automaticky dostaly i Kyrgyzstán a Tádžikistán, zatímco Uzbekistán s Turkmenistánem by tak byly vystaveny bez-prostřednějšímu ruskému tlaku.

Avšak ruské strategii stojí v cestě odhodlání téměř všech států eurasijského Balkánu. Jejich vůdci se moci a privilegií získaných díky nezávislosti dobrovolně nevzdají. Protože Rusové v těchto státech pozvolna uvolňují své dříve privilegované pozice, nové nastupující elity si rychle osvojují zájem na nabyté svrchovanosti; jde o dynamický a sociálně nakažlivý proces. Kromě toho obyvatelstvo, dříve politicky pasivní, začíná projevovat nacionalistické tendence a s výjimkou Gruzie a Arménie tíhne k islámské identitě.

Co se týče zahraniční orientace Gruzie a Arménie, obě země (přestože Arménie je v konfliktu s Ázerbájdžánem závislá na ruské podpoře) by se chtěly postupně přiblížit Evropě. Středoasijským státům, oplývajícím přírodním bohatstvím, by spolu s Ázerbájdžánem vyhovoval co nejmohutnější příliv amerického, evropského, japonského a v poslední době i korejského kapitálu, neboť doufají, že by se tak rapidně urychlil jejich vlastní ekonomický vývoj a upevnila jejich nezávislost. Proto také vítají rostoucí vliv Turecka a Iránu neboť v nich spatřují protiváhu k mocenskému postavení Ruska a most do velkého islámského světa na jihu.

Ázerbájdžán, povzbuzován Tureckem i Spojenými státy, nejenže odmítl ruské požadavky na vojenské základny, ale nevyhověl ani dalšímu návrhu Ruska na vedení jediného ropovodu do ruského přístavu v Černém moři; místo toho se rozhodl pro jiné řešení - vést druhý ropovod přes Gruzii do Turecka. (Trasa ropovodu měla být vedena přes Írán na jih a financována americkou společností, ale jeho výstavbu zamezilo americké finanční embargo na obchod s Íránem.) Za zvuků mnoha fanfár byla v roce 1995 slavnostně otevřena nová železnice mezi Turkmenistánem a Íránem, která usnadňuje Evropě obchodování se Střední Asií a ponechává Rusko zcela stranou. Toto znovuotevření starobylé „hedvábné cesty" nepostrádalo dramatický nádech, neboť Rusko tak ztratilo možnost oddělovat Evropu od Asie.

Ruským snahám o „integraci" vytrvale vzdoroval také Uzbekistán. Jeho ministr zahraničí v srpnu 1996 jednoznačně prohlásil, že „Uzbekistán je proti vytvoření nadnárodních institucí Společenství nezávislých států, které by mohly být zneužity jako nástroj centralizované kontroly." Ruský tisk už předtím ostře odsoudil silně nacionalistický postoj Uzbekistánu, zejména jeho „výraznou prozápadní orientaci v ekonomii, hrubé urážky na adresu dohod o integraci v rámci Společenství nezávislých států, rozhodné odmítnutí vstoupit i do celní unie a cílevědomou protiruskou národnostní politiku (zavírají se i mateřské školky, v nichž se mluví rusky). ...Spojeným státům americkým, které sledují v asijské oblasti politiku oslabení Ruska, je tento postoj více než sympatický."*

* Zavtra, 28. června 1996.

Dokonce i Kazachstán začal v reakci na ruský tlak upřednostňovat druhou, neruskou cestu pro vývoz ropy. Podle Umirserika Kasenova, poradce kazašského prezidenta, „je prokazatelné, že Rusko svými akcemi, například omezením lodní dopravy kazašské ropy do Novorossijsku a tjumeňské ropy do pavlodarské rafinerie, jen utvrdilo přesvědčení Kazachstánu, že musí pro ropovod hledat alternativní trasy. Turkmenistán vynakládá velké úsilí, aby prosadil vybudování plynovodu do Íránu, a to hlavně z toho důvodu, že členské země Společenství nezávislých států platí za ropu pouze 60 % světové ceny - nebo za ni vůbec nezaplatí."**

** „Ruské záměry v Zakavkazsku a ve Střední Asii", Nězavisimaja gazeta, 24. ledna 1995.

I Turkmenistán - kromě stavby nové železnice vedoucí na sever, energicky budované ve spolupráci s Kazachstánem a Pákistánem, a také tratí směřujících na jih, stavěných s Íránem a Afghánistánem -aktivně hledal cesty, jak vybudovat nový plynovod vedoucí přes Afghánistán a Pákistán k Arabskému moři. Mezi Kazachy, Číňany a Japonci probíhaly velmi předběžné přípravné rozhovory týkající se ambiciózního projektu, podle něhož by se plynovody a ropovody měly vést ze Střední Asie až k Čínskému moři (viz mapa na str. 149). Celá oblast postupně začíná vystupovat z ekonomické a politické izolace. Děje se tak díky dlouhodobým závazným investicím Západu do těžby ropy a plynu - v Ázerbájdžánu podle údajů z roku 1996 dosahují 13 miliard dolarů a v Kazachstánu přesahují 20 miliard dolarů -a také na základě globálního hospodářského tlaku a omezených finančních možností Ruska.

Obavy z Ruska nakonec přiměly středoasijské státy k užší regionální spolupráci. Původně podřimující Středoasijská ekonomická unie, založená v roce 1993, se pozvolna probouzí k životu. Dokonce kazašský prezident

Nursultan Nazarbajev, který zpočátku hlasitě obhajoval nový „Eurasijský svaz", se postupně začal přiklánět k myšlenkám těsnější středoasijské spolupráce, rozšířené vojenské spolupráce mezi státy v oblasti, podpory ázerbájdžánské snahy vést ropu z Kaspického

I

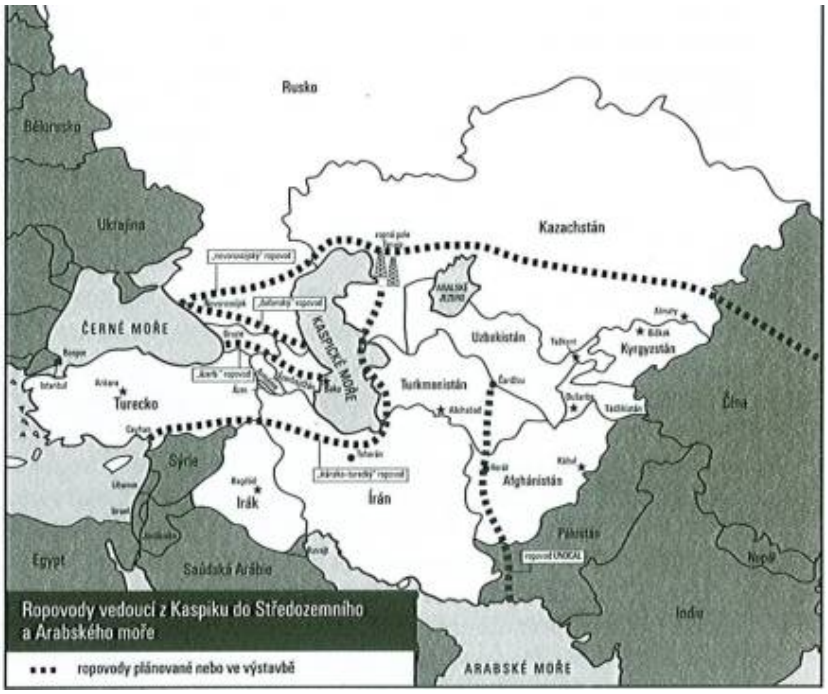

moře a Kazachstánu přes Turecko a společné opozice proti úsilí Ruska a Íránu zabránit rozdělení pevninského šelfu Kaspického moře s jeho nerostným bohatstvím na sektory mezi pobřežní státy.

Jak známo, vlády v regionu jsou povětšinou silně autoritářské, ale o to větší význam mají přátelské vztahy jejich vedoucích představitelů. Bylo veřejným tajemstvím, že prezidenti Kazachstánu, Uzbekistánu a Turkmenistánu se nemají v lásce (což dávali jasně najevo zahraničním návštěvníkům) - tímto osobním antagonismem napomáhali záměru Kremlu vzájemně je rozeštvávat. V polovině 90. let si tito tři státníci uvědomili, že hlubší spolupráce je k udržení nově získané svrchovanosti jejich zemí nezbytná, a začali okázale a s velkou publicitou vystavovat na odiv své údajně úzké vztahy, zdůrazňujíce odhodlání rozhodovat do budoucna o zahraniční politice společně. 149

Avšak ještě významnější byla skutečnost, že v rámci Společenství nezávislých států vznikla neformální koalice vedená Ukrajinou a Uzbekistánem, propagující myšlenku „kooperativního", nikoli „integrovaného" společenství. Za tímto účelem Ukrajina podepsala dohody o vojenské spolupráci s Uzbekistánem, Turkmenistánem a Gruzií a v září 1996 se ministři zahraničí Ukrajiny a Uzbekistánu účastnili symbolického aktu vydání deklarace, v níž požadovali, aby vrcholným schůzkám Společenství nezávislých států napříště nepředsedal ruský prezident, ale aby se v předsednictví všichni vedoucí představitelé pravidelně střídali.

Příklad Ukrajiny a Uzbekistánu ovlivnil dokonce i ty státníky, kteří moskevské snahy o centralismus většinou přijímali bez protestů. Kreml muselo obzvláště znepokojit prohlášení prezidentů Kazachstánu Nursultana Nazarbajeva a Gruzie Eduarda Ševardnadzeho ze září 1996, v němž oznámili odhodlání vystoupit ze Společenství nezávislých států, „bude-li ohrožena naše nezávislost". Méně jednoznačně se zachovaly středoasijské státy spolu s Ázerbájdžánem, když jako výraz odporu proti Společenství začaly vyvíjet aktivnější činnost v Organizaci pro ekonomickou spolupráci, což je poměrně volné sdružení islámských států v regionu - včetně Turecka, Íránu a Pákistánu -, které se zaměřuje na upevňování finančních, ekonomických a dopravních vazeb svých členů. Moskva tyto iniciativy veřejně ostře kritizovala a označila je, zcela správně, za snahy o vyvázání se z členství ve Společenství nezávislých států.

V podobném duchu rostly snahy o posílení svazků s Tureckem a v menší míře i s Íránem. Turkické národy s nadšením přijaly, když jim Turecko nabídlo vojenský výcvik pro nové národní důstojnické sbory a srdečné přijetí pro deset tisíc studentů. Čtvrtá vrcholná schůzka turkických národů připravovaná a podporovaná Tureckem se konala v říjnu 1996 v Taškentu a byla převážně zaměřena na posílení dopravního spojení, rozšíření obchodu, stanovení společného standardu ve vzdělání a na užší kulturní spolupráci s Tureckem. Jak Turecko, tak Írán aktivně pomáhají novým státům při tvorbě jejich televizních programů, čímž přímo ovlivňují obrovskou diváckou obec.

Jako zvláštní symbol turecké identifikace s nezávislostí států v oblasti proběhla v prosinci 1996 v hlavním městě Kazachstánu Almaty mimořádná ceremonie. Při příležitosti 5. výročí nezávislosti Kazachstánu stál turecký prezident Suleyman Demirel po boku prezidenta

Nazarbajeva při odhalování pozlaceného sloupu, vysokého dvacet osm metrů a korunovaného postavou legendárního kazašsko-turkického válečníka. Během slavnosti vzdal Kazachstán Turecku hold za to, že „podporuje Kazachstán a sleduje každý krok jeho vývoje jako nezávislého státu". Turecko odpovědělo udělením úvěru ve výši 300 milionů dolarů (mimo existující soukromé turecké investice v Kazachstánu ve výši zhruba 1,2 miliardy dolarů).

Ani Turecko, ani Írán nemají finanční prostředky, aby zamezily ruskému vlivu v oblasti. Avšak jak Turecko, tak i Irán (ten v menším měřítku) posilují vůli a možnosti nových států vzdorovat reintegraci, kterou po nich vyžaduje jejich severní soused a bývalý pán. To bezesporu pomáhá udržovat geopolitickou budoucnost oblasti otevřenou.

ANI NADVLÁDA, ANI VYLOUČENÍ ZE HRY

Pro Ameriku jsou geostrategické důsledky evidentní: Amerika je příliš vzdálená, aby získala dominantní postavení v této části Eurasie, ale příliš silná, aby zůstala stranou. Všechny státy v oblasti pokládají americkou angažovanost za nezbytnou podmínku svého přežití. Rusko je příliš slabé, aby mohlo získat zpět nadvládu nad regionem nebo aby v něm eliminovalo vliv jiných zemí. Nachází se však také příliš blízko a je příliš silné, aby je šlo ze hry vyloučit. Postavení Turecka a Íránu jim sice zaručuje jistý vliv, ale jejich zranitelnost může zavinit, že oblast nebude schopná čelit problémům přicházejícím ze severu ani místním vnitřním konfliktům. Čína je příliš silná, aby nevyvolávala v Rusku a středoasijských státech obavy, její přítomnost a hospodářský dynamismus však přesto Střední Asii usnadňují cestu při hledání širšího, globálního dosahu.

Co z toho vyplývá pro Spojené státy? V první řadě by měly dbát o to, aby nadvládu v této geopolitické oblasti na sebe nestrhl pouze jediný hegemon a aby globální společenství mělo pro své finanční a ekonomické aktivity neomezený přístup do regionu. Geopolitický pluralismus se stane trvalou skutečností jenom tehdy, napojí-li rozvětvená síť ropovodů a plynovodů spolu s dopravními tepnami eurasijský Balkán přes Středozemní a Arabské moře přímo na hlavní střediska globálních hospodářských aktivit. Proto je nutné ruské snaze o monopol na přístup do oblasti bránit, protože takový monopol by pouze narušil regionální stabilitu.

Avšak vyloučení Ruska z oblasti není žádoucí ani snadné a přát si nelze ani rozdmýchávání nepřátelských emocí mezi novými nezávislými státy a Ruskem. Aktivní ruská hospodářská spoluúčast na rozvoji regionu je vlastně pro jeho stabilitu nezbytná - a mít Rusko za partnera, a nikoli za jediného neomezeného vládce, může také přinést značný užitek. Větší stabilita a prosperita oblasti by přímo prospěly blahobytu Ruska a daly by opravdový smysl pojmu „commonwealth" [„společný blahobyt" - pozn. překl.], slibovanému pod zkratkou SNS. Na tento scénář spolupráce však Rusko přistoupí jedině tehdy, rezignuje-li na scénář starší, ambicióznější, který je historicky anachronický a hořce připomíná původní Balkán.

Mezi státy, jimž by Amerika měla věnovat nejvýraznější geopolitickou podporu, lze zařadit Ázerbájdžán, Uzbekistán a (mimo tuto oblast) Ukrajinu, neboť všechny tři je možné považovat za geopolitická ohniska. Roli Kyjeva umocňuje argument, že Ukrajina představuje zemi rozhodujícího významu pro budoucí vývoj Ruska. I Kazachstán - díky své rozloze, ekonomickým možnostem a strategické poloze -si zasluhuje uvážlivou mezinárodní podporu, zejména trvalou ekonomickou pomoc. Hospodářský růst patrně časem přispěje k překlenutí etnického rozkolu v zemi, který z tohoto „štítu" Střední Asie činí snadnou kořist Ruska.

Amerika v této oblasti sdílí společné zájmy nejenom s prozápadním Tureckem, ale i s Íránem a Čínou. Postupné zlepšování americko-íránských vztahů by značně napomohlo k uvolnění globálního přístupu do regionu, přesněji řečeno by snížilo bezprostřední hrozbu, že Ázerbájdžán nepřežije jako suverénní stát. Výraznější ekonomické pronikání Číny a její reálný politický zájem na nezávislosti v celé oblasti se rovněž shodují s americkými zájmy. Čína také podporuje pákistánské snahy v Afghánistánu, což se jeví jako pozitivní faktor, neboť užší pákistánsko-afghánské vztahy by zjednodušily mezinárodní přístup do Turkmenistánu. Napomohly by tedy posílení jednak samotného Turkmenistánu a zároveň i Uzbekistánu (v případě, že by Kazachstán za-kolísal).

Budoucnost zakavkazských států pravděpodobně rozhodujícím způsobem ovlivní vývoj a orientace Turecka. Udrží-li Turecko proevropský kurz - a nezavře-li před ním Evropa dveře -, zakavkazské státy se zřejmě také vydají stejným směrem. Je to ostatně jejich velká touha. Pokud se však Turecko na své cestě k evropeizaci zastaví, ať už z vnějších či vnitřních důvodů, potom Gruzie s Arménií nebudou mít jinou volbu než se přiklonit k Rusku. Jejich další osud bude tedy přímo záviset na podobě vztahů Ruska s rozšířenou Evropou, ať už k jejich prospěchu či neprospěchu.

Úloha Íránu bude zřejmě ještě problematičtější. Jeho návrat k pro-západní orientaci by jistě přispěl k větší stabilizaci a konsolidaci oblasti, a proto je ze strategického hlediska pro Ameriku žádoucí Írán povzbuzovat, aby k této orientaci nakonec dospěl. Avšak dokud se tak nestane, Írán bude zřejmě působit v oblasti negativně (nepříznivě ovlivní vyhlídky Ázerbájdžánu), i když mu v některých ohledech nelze upřít pozitivní přístup, například snahu otevírat světu Turkmenistán a navzdory íránskému fundamentalismu posilovat vědomí náboženského dědictví u obyvatel Střední Asie.

Na závěr lze dodat, že další běh událostí se bude ve Střední Asii s největší pravděpodobností odvíjet za složitých okolností, kdy bude osud jednotlivých států určovat spletitá souhra zájmů mezi Ruskem, Tureckem, Íránem a Čínou a také to, do jaké míry Spojené státy podmíní své vztahy s Moskvou respektem Ruska k nezávislosti nových států. Tato souhra ve skutečnosti všem zúčastněným geostrategickým hráčům předem zamezuje, aby si jako reálný cíl zvolili vytvoření impéria nebo monopolu. Základní volba spočívá mezi křehkou regionální rovnováhou - v tom případě by došlo k pozvolnému začlenění oblasti do vznikající globální ekonomiky, přičemž by se nezávislost států v regionu upevnila a patrně by také zesílila jejich islámská identita -, nebo etnickým konfliktem, politickou rozdrobeností, ozbrojené střetnutí na ruské jižní hranici nevyjímaje. Spojené státy musí v rámci své komplexní strategie pro Eurasii povýšit dosažení a upevnění rovnováhy v oblasti na svůj prvořadý úkol.

KAPITOLA 6

DÁLNÝ VÝCHOD - KOTVA AMERIKY

Účinná americká politika v Eurasii se neobejde bez opěrného bodu -Dálného východu. Ten však tuto funkci ztratí, bude-li Amerika nucena stáhnout se z asijského vnitrozemí nebo pokud se k tomu sama rozhodne. Těsný vztah s ostrovním Japonskem má pro americkou globální politiku rozhodující význam, ale vztah vzájemné spolupráce s Čínou je pro úspěšnou americkou geostrategii v Eurasii zcela nezbytný. Důsledky této skutečnosti je nutné vzít na vědomí, protože pokračující interakce mezi třemi hlavními mocnostmi - Spojenými státy, Čínou a Japonskem - vytváří na Dálném východě potenciálně nebezpečnou regionální šarádu a v geopolitickém smyslu téměř jistě vyvolá tektonické posuny.

Pro Čínu by měla být Amerika, ležící na druhé straně Tichého oceánu, přirozeným spojencem, protože nemá s asijským vnitrozemím žádné záměry a v minulosti se postavila proti japonskému i ruskému pronikání do tehdy slabší Číny. Úhlavním nepřítelem Číňanů bylo v tomto století Japonsko, k Rusku, v čínštině pojmenovaném „hladová země", pociťují už dlouho nedůvěru, navíc se teď jako možný soupeř vynořila i Indie. Proto geopolitický a historický vztah mezi Čínou a Spojenými státy vystihuje zásada „soused mého souseda je mým spojencem".

Amerika však už není japonským protivníkem zpoza oceánu, ale pojí ji s touto zemí úzké svazky. Má také silná pouta s Tchaj-wanem a některými dalšími státy jihovýchodní Asie. Kromě toho jsou Číňané citliví na vážné výhrady Ameriky k charakteru současného čínského režimu. Proto Čína vidí ve Spojených státech hlavní překážku svého úsilí vyniknout v celosvětovém měřítku i získat převahu v regionu. Je tedy srážka mezi Amerikou a Čínou nevyhnutelná?

Pro Japonsko znamenají Spojené státy ochranný plášť, pod nímž se země mohla v bezpečí vzpamatovat ze zničující porážky, obnovit svou hospodářskou sílu a na tomto základě postupně dosáhnout postavení jedné z nejdůležitějších zemí světa. Existence této ochrany však na druhé straně omezuje volnost jednání Japonska, čímž vzniká paradoxní situace, že mocnost světového formátu je zároveň protektorátem. Spojené státy jsou nesmírně důležitým partnerem Japonska při jeho vzestupu na místo jedné z mezinárodních vůdčích sil. Ale Amerika představuje také hlavní důvod, proč se zemi vycházejícího slunce i nadále nedostává sebejistoty v otázkách bezpečnosti. Jak dlouho může tato situace trvat?

Jinak řečeno, v dohledné budoucnosti budou úlohu Ameriky na Dálném východě určovat dva geopolitické problémy zásadního významu, které spolu úzce souvisejí:

1) Jaké je reálné vymezení role Číny a její - z amerického hlediska - přijatelná sféra působnosti v případě, že se stane nejvlivnější zemí v oblasti a že její snahy o postavení globální velmoci zesílí?

2) Bude-li se Japonsko snažit o stanovení vlastní globální úlohy, jak by měly Spojené státy řešit regionální důsledky toho, že Japonsko už nebude nevyhnutelně souhlasit se svým statusem amerického protektorátu?

V současnosti je geopolitická scéna východní Asie přechodně určována stabilními mocenskými vztahy. Přechodná stabilita je stav vnější pevnosti, ale poměrně malé pružnosti - v tomto ohledu spíš připomíná železo než ocel. Snadno podléhá destruktivní řetězové reakci vyvolané prudkým a silným nárazem. Pro dnešní Dálný východ je charakteristický mimořádný ekonomický dynamismus spolu se sílící nejistotou v politických záležitostech. Hospodářský růst Asie může ve skutečnosti k této nejistotě přispívat, neboť prosperita zastírá politickou zranitelnost regionu, přestože posiluje ctižádost jednotlivých států a zlepšuje jejich vyhlídky do budoucna.

Není ani třeba připomínat, že hospodářský úspěch Asie nemá v dějinách rozvoje lidské společnosti obdoby. Uveďme jen několik velmi výmluvných základních statistických údajů. Před necelými čtyřiceti lety připadala na východní Asii (včetně Japonska) pouhá 4 % světového hrubého národního produktu, zatímco Severní Amerika s přibližně 35-40 % vedla. V polovině 90. let připadal na obě zeměpisné oblasti přibližně stejný podíl - kolem 25 %. Navíc tempo asijského růstu nemělo v historii precedens. Ekonomové zaznamenali, že od počátečního stadia industrializace trvalo Velké Británii více než padesát let a Spojeným státům téměř stejnou dobu, než zdvojnásobily objem výroby na jednoho obyvatele, zatímco jak Čína, tak Jižní Korea dosáhly stejného zvýšení zhruba během deseti let. Nedojde-li v této oblasti k nějakému zcela zásadnímu rozvratu, Asie Ameriku i Evropu v celkovém hrubém národním produktu předstihne.

Asie se stává nejen hospodářským těžištěm světa, aleje navíc i politickou sopkou. Přestože v ekonomických ukazatelích překonává Evropu, v politickém rozvoji vykazuje výrazné nedostatky. Chybí jí multilaterální struktury pro vzájemnou spolupráci, tak typické pro evropskou politickou scénu, s jejichž pomocí se na starém kontinentu zmírňují, vstřebávají a potlačují tradiční územní, etnické a národnostní konflikty. V Asii nevzniklo nic, co by se dalo srovnat s Evropskou unií nebo s NATO. Žádná ze tří asijských organizací - ASEAN (Sdružení zemí jihovýchodní Asie), ARF (Asijské regionální fórum,

platforma ASEAN pro politicko-bezpečnostní dialog) a APEC (Asijsko-tichomořská hospodářská spolupráce) - se ani zdaleka neblíží síti multilaterálních a regionálních struktur pro vzájemnou spolupráci, které stmelují Evropu.

Právě naopak, dnes je Asie místem největší světové koncentrace davového nacionalismu, jenž se zde nedávno probudil a stále sílí. Podnítila ho náhlá dostupnost masových sdělovacích prostředků a je hyper-aktivován vzrůstajícím očekáváním společnosti vyvolaným rostoucí hospodářskou prosperitou právě tak jako prohlubující se nerovností příjmů. Jak populační, tak urbanistická exploze činí tento nacionalismus ještě otevřenější politické mobilizaci. Celkovému stavu přidává na zlověstnosti míra hromadění zbraní v Asii. Podle Mezinárodního institutu pro strategická studia se tento region stal v roce 1995 největším světovým dovozcem zbraní - předčil Evropu i Blízký východ.

Stručně řečeno, východní Asie překypuje dynamickou aktivitou, která díky rychlému hospodářskému růstu regionu zatím nepřerostla v otevřený konflikt. Ale bezpečnostní pojistku by v určitém okamžiku mohly uvolnit vzedmuté politické vášně, vznícené jakýmkoli náhlým, třeba i banálním, popudem. Ten by mohl vzejít z celé řady sporných záležitostí, z nichž každou lze demagogicky využít, a tedy i považovat za potenciální časovanou bombu:

• Odpor, který v Pekingu vyvolává samostatnost Tchaj-wanu, se stupňuje zároveň s tím, jak sílí postavení Číny a jak si stále lépe prosperující Tchaj-wan začíná pohrávat s myšlenkou statusu normálního samostatného národního státu.

• Paracelské a Spratlyho ostrovy v Jihočínském moři by mohly být předmětem střetu mezi Čínou a několika jihoasijskými státy kvůli přístupu k potenciálně cenným zdrojům energie na mořském dně, přičemž Čína pohlíží na Jihočínské moře jako na své legitimní národní dědictví.

• Na ostrovy Senkaku si činí nároky jak Japonsko, tak Čína (přitom v této otázce jsou nesmiřitelní nepřátelé Tchaj-wan a pevninská Čína vášnivě zajedno) a odvěké soupeření o nadvládu nad regionem mezi Japonskem a Čínou dodává této záležitosti i symbolický význam.

• Rozdělení Koreje a vnitřní nestabilita Severní Koreje - jejíž nebezpečnost ještě zvyšuje snaha vlastnit jaderné zbraně - obsahují riziko náhlého výbuchu, který by mohl zavléci celý poloostrov do válečného konfliktu, což by si vyžádalo účast Spojených států a do konfliktu nepřímo vtáhlo i Japonsko.

• Otázka nejjižnějších Kurilských ostrovů, jichž se roku 1945 zmocnil Sovětský svaz, dodnes ochromuje a narušuje rusko-japonské vztahy.

• Z dalších latentních územních a etnických konfliktů lze jmenovat spory mezi Ruskem a Čínou, Čínou a Vietnamem, Japonskem a Koreou, problémy na čínsko-indické hranici, možné etnické ne

pokoje v provincii Sin-ťiang a rozepře mezi Čínou a Indonésií o mořské hranice (viz mapa nahoře).

Rozložení moci v regionu také není vyvážené. Čína je se svým jaderným arzenálem a početnými ozbrojenými silami evidentně nejsilnější vojenskou mocností (viz tabulka na str. 159). Čínské námořnictvo už přijalo strategickou doktrínu „aktivní obrany mimo pevninu", a to ve snaze získat během příštích patnácti let způsobilost k „účinné kontrole moří uvnitř prvního řetězce ostrovů", čímž je míněn Tchajwanský průliv a Jihočínské moře. Je také třeba zdůraznit, že se zvyšuje i japonská vojenská kapacita, a pokud jde o kvalitu, nemá v oblasti sobě rovné. V současnosti však japonské ozbrojené síly nepředstavují nástroj zahraniční politiky své země a jsou všeobecně považovány za rozšíření americké vojenské přítomnosti v regionu.

Stav ozbrojených sil v asijských zemích

	počet vojáků	tanky		letadla		hladinová plavidla		ponorky	
Čína	3 030 000	9 400	(500)	5 224	(124)	57	(40)	53	(7)
Pákistán	577 000	1 890	(40)	336	(160)	11	(8)	6	(6)
Indie	1 100 000	3 500	(2 700)	700	(374)	21	(14)	18	(12)
Thajsko	295 000	633	(313)	74	(18)	14	(6)	0	(0)
Singapur	55 500	350	(0)	143	(6)	0	(0)	0	(0)
Severní Korea	1 127 000	4 200	(2 225)	730	(136)	3	(0)	23	(0)
Jižní Korea	633 000	1 860	(450)	334	(48)	17	(9)	3	(3)
Japonsko	237 700	1 200	(929)	324	(231)	62	(40)	17	(17)
Tchaj-wan*	442 000	1 400	(0)	460	(10)	38	(11)	4	(2)
Vietnam	857 000	1 900	(400)	240	(0)	7	(5)	0	(0)
Malajsie**	114 500	26	(26)	50	(0)	2	(0)	0	(0)
Filipíny	106 500	41	(0)	7	(0)	1	(0)	0	(0)
Indonésie	270 900	235	(110)	54	(12)	17	(4)	2	(2)

(čísla v závorkách udávají moderní systémy)

* Tchaj-wan objednal 150 F-I6s, 60 strojů Mirage a 130 dalších bojových letounů a má několik plavidel ve výstavbě.

** Malajsie hodlá koupit 8 strojů F-18s a pravděpodobně i 18 MiG-29s. Poznámka: Početní stav uvádí vojáky v činné službě; pod tanky jsou zahrnuty hlavně bitevní a lehké tanky; letadla znamenají stroje určené pro vzdušný boj a pro ničeni pozemních cílů; sloupec hladinová plavidla zahrnuje letadlové lodě, křižniky, torpédoborce a fregaty; ponorky jsou pak všech typů. Aby byl v tabulce zbraňový systém započítán mezi moderní, musí jeho vnější konstrukce pocházet alespoň z poloviny 60. let a musí být vybaven moderní technologií, jakou jsou například laserové zaměřovače u tanků. Zdroj: zpráva General Accounting Office, „Impact of China's Military Modernization in the Pacific Region", červen 1995.

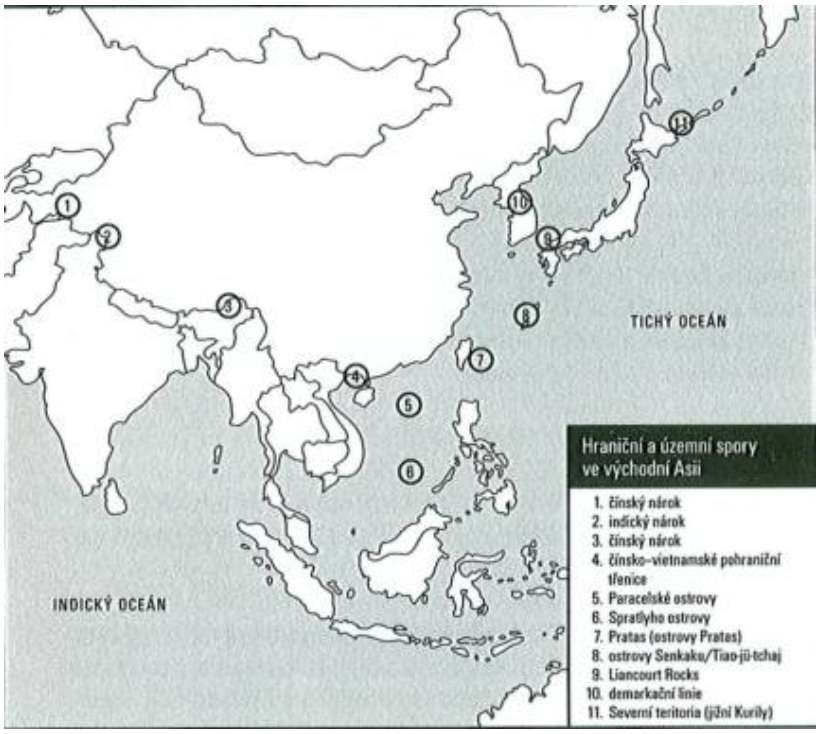

Směr, jakým se ubírá vývoj Číny, už přiměl její jihovýchodní sousedy, aby braly čínské zájmy se vší vážností a respektem. Stojí za zmínku, že během drobné krize začátkem roku 1996 v souvislosti s Tchaj-wanem (Čína sáhla k zastrašovacím vojenským manévrům a zamezila přístup letadlům i lodím do zóny v blízkosti Tchaj-wanu, což mělo za následek demonstrativní vyslání amerických válečných plavidel do oblasti) ministr zahraničí Thajska urychleně označil takové zamezení přístupu za normální, jeho indonéský protějšek se vyjádřil, že jde o čistě čínskou záležitost, a Filipíny a Malajsie vyhlásily v této záležitosti politiku neutrality.

Skutečnost, že v regionu neexistuje rovnováha sil, přiměla v nedávné době Austrálii a Indonésii, jejichž vztahy byly dosud nanejvýš obezřetné, iniciovat vojenskou koordinaci. Obě země se netajily svými obavami, že Čína získá vojenskou převahu v celé oblasti a že Spojené státy ztratí stávající mocenské postavení, které je zárukou bezpečnosti v regionu. Tato obava přiměla i Singapur zkoumat možnosti užší bezpečnostní spolupráce s těmito státy. Ústřední, byť nezodpovězená otázka všech stratégů v celé oblasti ostatně zní: „Jak dlouho ještě může zajišťovat mír v nejlidnatější a pomalu nejlépe vyzbrojené části světa sto tisíc amerických vojáků a lze vůbec odhadnout, jak dlouho zde ještě zůstanou?"

Právě v nejistém prostředí sílícího nacionalismu, rostoucí populace, zvětšující se prosperity, velkých nadějí a vzájemně se překrývajícího usilování o

moc dochází na geopolitické scéně východní Asie k přirozeným tektonickým posunům:

• Čína, ať už jsou její vyhlídky jakékoliv, je sílící a potenciálně dominantní mocností.

• Úloha Spojených států při zajišťování bezpečnosti regionu je stále závislejší na spolupráci s Japonskem.

• Japonsko se snaží najít vyhraněnější a autonomnější politickou roli.

• Význam Ruska se zmenšil a Střední Asie, dříve Ruskem ovládaná, se stala předmětem mezinárodního soupeření.

• Rozdělení Koreje je už téměř neudržitelné, takže se o budoucí orientaci této země začínají, v geostrategickém smyslu, v rostoucí míře zajímat její velcí sousedé.

Uvedené tektonické posuny dodávají dvěma základním problémům uvedeným na začátku této kapitoly zvláštní naléhavost.

ČÍNA: NIKOLIV GLOBÁLNÍ, ALE REGIONÁLNÍ MOCNOST

Dějiny Číny jsou dějinami národní velikosti. Současný vypjatý čínský nacionalismus je nový jenom v tom ohledu, že prostupuje celou společností, a promítají se do něj tak emoce a identita dosud nevídaného množství Číňanů. Už není omezen především na studenty, kteří tvořili začátkem tohoto století předvoj Kuomintangu a Komunistické strany Číny. Dnešní čínský nacionalismus je masovým jevem a vyjadřuje smýšlení a odhodlání nejlidnatějšího státu světa.

Toto odhodlání má hluboké historické kořeny. Dějiny poskytly čínské elitě předpoklady k přesvědčení, že Čína je přirozeným středem světa. Už sám čínský název Číny - Čung-kuo neboli „Říše středu" -vyvolává představu ústředního postavení Číny ve světových záležitostech a zároveň vyzdvihuje význam národní jednoty. Tato představa také obsahuje hierarchické vyzařování vlivu ze středu do okrajových oblastí, proto Čína jakožto střed očekává od ostatních úctu a podřízenost.

Navíc byla Čína odnepaměti výraznou, hrdou a osobitou civilizací, jež vynikala ve všech oblastech: ve filozofii, v kultuře, v umění, ve společenském chování, v technické tvořivosti a v politice. Číňané nezapomínají, že až do roku 1600 byla Čína v zemědělské produktivitě, technických inovacích a životním standardu na prvním místě ve světě. Ale na rozdíl od evropské a islámské civilizace, které daly vzniknout pětasedmdesáti různým státům, zůstala Čína po většinu svých dějin státem jediným, státem, který měl v době vyhlášení americké nezávislosti už více než 200 milionů obyvatel, a pokud jde o výrobu, byl na špičce světového žebříčku. I

Z tohoto pohledu je ústup Číny z velikosti a slávy - posledních 150 let jejího pokoření - něčím nenormálním, znesvěcením jejích výjimečných vlastností a osobní urážkou každého jednotlivého Číňana. Pokoření Číny je nutné odčinit a jeho strůjci si zaslouží patřičný trest. Hlavní strůjci čínského neštěstí, každý však v jiné míře, jsou čtyři: Velká Británie, Japonsko, Rusko a Spojené státy. Velkou Británii mezi ně zařadila opiová válka a následné ostudné ponížení Číny, Japonsko kruté války trvající celé minulé století, jejichž výsledkem bylo strašlivé utrpení čínského lidu (nad nímž dosud nikdo nevyjádřil politování), Rusko neustálé pronikání na čínské území na severu a Stalinova panovačná necitlivosti k čínské hrdosti a konečně Spojené státy jejich přítomnost v Asii a podpora Japonska. Amerika kromě toho stojí v cestě čínským zahraničním aspiracím.

Podle Číny byly dvě z těchto zemí už potrestány takříkajíc samotnými dějinami. Velká Británie už není imperiální velmocí a stažení britské vlajky v Hongkongu nadobro uzavřelo tuto mimořádně bolestivou kapitolu. Rusko sice zůstává v těsném sousedství, ale oproti minulosti má mnohem menší význam, prestiž i území. Zbývají tedy Amerika a Japonsko, které pro Čínu představují největší problém, a regionální i globální úloha Číny může být vymezena až vzájemnými styky s těmito zeměmi.

Toto vymezení bude však v první řadě záležet na dalším vývoji Číny, na tom, do jaké míry se stane skutečnou ekonomickou a vojenskou mocností. V tomto ohledu jsou čínské vyhlídky vcelku slibné, i když nikoli bez jistých závažných otazníků a omezení. Jak tempo čínského hospodářského rozvoje, tak rozsah zahraničních investic - oba ukazatele patří k nejvyšším na světě - poskytují statistický základ pro konvenční prognózu, že přibližně během dvou desetiletí dosáhne Čína postavení globální velmoci, zhruba na stejné úrovni se Spojenými státy a Evropou (za předpokladu, že se Evropa sjednotí a rozšíří). Pak by Čína měla mít podstatně vyšší hrubý domácí produkt než Japonsko - už dnes podstatně převyšuje hrubý domácí produkt Ruska. Tento ekonomický dynamismus by měl Číně zabezpečit takový vojenský potenciál, z něhož by se stala hrozba pro všechny sousední země a možná i pro zeměpisně vzdálenější odpůrce čínských záměrů. Velká Čína, ještě více posílená připojením Hongkongu a Macaa a možná i budoucí politickou podřízeností Tchaj-wanu, má tak vyvstat nejen jako nejvlivnější stát na Dálném východě, ale i jako světová velmoc.

Každá předpověď nevyhnutelného vzkříšení „Říše středu" jako přední světové mocnosti má však svá úskalí, především pokud mechanicky vychází pouze ze statistických údajů. Obdobné chyby se nedávno dopustili ti, kdo prorokovali, že Japonsko nahradí Spojené státy v úloze vedoucí hospodářské síly světa a že je také předurčeno k roli nového „superstátu". Tyto odhady

zapomněly vzít v úvahu jak hospodářskou zranitelnost Japonska, tak problém politické diskontinuity -a stejné chyby se dopouštějí i ti, kdo (nikoli bez vážných obav) prohlašují, že se Čína nutně stane světovou velmocí.

Především není vůbec jisté, zda si Čína v průběhu příštích dvou desetiletí udrží prudce stoupající tempo růstu. Nedá se vyloučit jeho zpomalení, což by samo o sobě zpochybnilo běžné prognózy. Ve skutečnosti by udržení tempa růstu v historicky delším období vyžadovalo neobyčejně šťastnou kombinaci výkonných vedoucích struktur země, politického klidu, domácí společenské disciplíny, vysoké míry úspor, pokračujícího a velmi silného přílivu zahraničních investic a stability celého regionu. Je však problematické, zda kombinace všech těchto pozitivních faktorů bude mít dlouhodobější ráz.

Navíc rychlé tempo růstu může patrně vyvolat i vedlejší účinky, které by omezily svobodu jednání Číny. Spotřeba energie v zemi se už dnes zvyšuje rychlostí, jež daleko přesahuje domácí produkci. Tento rozdíl se v každém případě bude zvětšovat, a to zejména tehdy, bude-li v Číně i nadále pokračovat současné tempo růstu. Totéž platí pro potraviny. I když přihlédneme ke zpomalení demografické exploze, pokud jde o absolutní čísla, populace země se i nadále zvětšuje a dovoz potravin je pro blahobyt země a pro politickou stabilitu stále důležitější. Závislost na dovozu nejen zatíží čínské ekonomické zdroje vzhledem k vyšším cenám, ale vydá také Čínu napospas vnějším tlakům.

Po vojenské stránce se Čína může částečně prosadit jako světová mocnost, protože už samotné její hospodářství a vysoké tempo růstu by měly čínskému vedení umožnit odvést významné procento hrubého domácího produktu na podporu zásadního rozšíření a modernizace čínských ozbrojených sil, včetně dalšího budování strategického jaderného arzenálu. Ovšem budou-li tyto snahy přehnané (a podle některých západních odhadů se už v polovině 90. let na ně vynakládalo kolem 20 % čínského hrubého domácího produktu), mohly by mít na dlouhodobý ekonomický růst Číny stejně negativní dopad, jako měl na sovětské hospodářství neúspěšný pokus Sovětského svazu obstát v závodech ve zbrojení se Spojenými státy. Kromě toho by zvýšené čínské snahy ve vojenské oblasti zřejmě uspíšily reciproční budování japonské armády, čímž by se Čína připravila o některé politické výhody dané rostoucí vojenskou schopností země. A nelze pominout ani skutečnost, že s výjimkou vlastních jaderných zbraní bude Čína patrně ještě nějaký čas postrádat prostředky k použití svých ostatních vojenských sil mimo hranice regionu.

Napětí uvnitř Číny by mohly stupňovat také disproporce, které nevyhnutelně provázejí rychlé tempo růstu a jsou vyvolávané především

bezohledným využíváním mezních výhod. Z impozantního čínského hospodářského růstu až dosud nejvíc těžil přímořský jih a východ spolu s

hlavními městskými centry - dostupnějšími pro zahraniční investice a zámořský obchod. Naproti tomu celé vnitrozemské zemědělské oblasti a některé z oblastí okrajových zaostávají (žije v nich více než 100 milionů nezaměstnaných zemědělců).

Velké regionální rozdíly by mohly vyvolat odpor a hněv nad sociální nerovností. Rychlý vzestup Číny prohlubuje sociální propast v rozdělování bohatství země. V určitém okamžiku, ať už proto, že se vláda pokusí tuto nerovnost snížit, nebo že se projeví obecná nespokojenost, mohou regionální a sociální rozdíly postupně podkopat politickou stabilitu země.

Druhým důvodem pro skepticismus a nedůvěru k obecně rozšířeným prognózám, že se Čína během příštího čtvrtstoletí stane vlivnou silou v mezinárodních záležitostech, je budoucnost samotného čínského politického systému. Dynamický charakter čínské ekonomické transformace, která znamená odklon od centrálního plánování a otevřenost vůči ostatnímu světu, se v dlouhodobé perspektivě vzájemně neslučuje s poměrně uzavřenou a byrokraticky strnulou komunistickou diktaturou. Proklamovaná věrnost ideálům komunismu není ani tak otázkou ideologické angažovanosti jako spíše životních zájmů byrokratického aparátu. Čínská politická elita je stále organizována jako uzavřená, rigidní, disciplinovaná a monopolisticky netolerantní hierarchie, která podle starého rituálu vyhlašuje svou věrnost dogmatu, o němž sice tvrdí, že ospravedlňuje její moc, ale zároveň ho už ve společenské praxi neuskutečňuje. Pokud se čínští politici nezačnou postupně přizpůsobovat sociálním imperativům čínského hospodářství, v určitém okamžiku dojde k čelnímu střetu těchto dvou dimenzí.

Proto se Čína nemůže procesu demokratizace vyhýbat dlouho, snad jedině v případě, že by neočekávaně učinila stejné rozhodnutí jako v roce 1474: izolovat se od světa, podobně jako dnešní Severní Korea. Aby toho dosáhla, musela by povolat domů více než 70 000 studentů studujících v současnosti ve Spojených státech, vyhnat zahraniční podnikatele, vypnout všechny počítače a odstranit ze střech milionů čínských domů talíře satelitních antén. Byl by to projev šílenství připomínající kulturní revoluci. Možná jen na malou chvíli, pouze v kontextu vnitřního boje o moc, by se dogmatické křídlo vládnoucí, ale slábnoucí Komunistické strany Číny mohlo pokusit Severní Koreu napodobit, ale šlo by jen o kratičkou epizodu. S největší pravděpodobností by přivodila hospodářskou stagnaci a urychlila politickou katastrofu.

Dobrovolná izolace by v každém případě znamenala konec jakýchkoli reálných nadějí Číny stát se nejen globální velmocí, ale třeba jen vůdčí zemí v regionu. Kromě toho Čína příliš mnoho vsadila na volný přístupu do celého světa a tento svět je, na rozdíl od roku 1474, příliš neodbytný, aby ho bylo

možno s konečnou platností zavrhnout. K tomu, aby se Čína okolnímu světu otevřela, tedy neexistuje žádná praktická, ekonomicky produktivní a politicky udržitelná alternativa.

Z těchto důvodů bude Čínu stále víc pronásledovat démon demokratizace. Čínské vedení se nebude moci dlouho vyhýbat ani tomuto problému, ani s ním spojené otázce lidských práv. Další vývoj Číny i její vstup na scénu jako vedoucí síly budou do značné míry záležet na dovednosti, s níž čínská vládnoucí elita vyřeší dva spolu související problémy: jednak převzetí moci mladší garniturou, jednak rostoucí napětí mezi ekonomickým a politickým systémem země.

Čínským představitelům se patrně podaří nastolit pomalý a evoluční přechod k autoritářskému režimu s jistými, byť velmi omezenými demokratickými prvky, v němž bude na nižší úrovni tolerován určitý politický výběr. Teprve tehdy nastane posun ke skutečnému politickému pluralismu, včetně většího důrazu na vybudování základů konstitučního způsobu vykonávání moci. Takový kontrolovaný přechod by více odpovídal požadavkům kladeným akcelerující ekonomikou země než lpění komunistické strany na snaze zachovat si výlučný mocenský monopol.

Aby čínská politická elita uspěla v takovéto kontrolované demokratizaci, musela by řídit záležitosti země s neobyčejnou obratností a nechat se vést pragmatickým zdravým rozumem, zůstat poměrně jednotná a ochotná částečně obětovat svůj monopol moci (a osobní privilegia) - obyvatelstvo by na druhé straně muselo být dosti trpělivé a nenáročné. Podobné kombinace příhodných okolností však není snadné dosáhnout. Zkušenost nás učí, že tlak na demokratizaci vedený zdola, ať už od těch, kdo se cítí být politicky utlačováni (intelektuálové a studenti) nebo ekonomicky vykořisťováni (nová městská dělnická třída a chudí na venkově), vždy o něco předbíhá ochotu vládců tomuto tlaku ustoupit. V určitém okamžiku se v Číně politicky a sociálně nespokojené vrstvy pravděpodobně spojí a budou vyžadovat více demokracie, svobodu projevu a dodržování lidských práv. To se v roce

1989 na náměstí Tchien-anmen nestalo, ale mohlo by k tomu dojít při příští příležitosti.

Právě tak je nepravděpodobné, že by se Čína dokázala vyhnout stadiu politického neklidu. Vzhledem k rozlehlosti země, prohlubujícím se regionálním rozdílům a dědictví padesátileté doktrinářské diktatury by v tomto stadiu mohl nastat jak politický, tak hospodářský rozvrat. Dokonce i sami čínští vedoucí činitelé něco podobného očekávají a vnitrostranické studie vypracované na počátku 90. let předpokládají závažnou politickou nestabilitu.*

* Článek „Oficiální dokument očekává zmatky v období po odchodu Teng Siao-pchinga", Čcheng Ming (Hongkong), 1. února 1995, poskytuje podrobný

souhrn dvou analýz vypracovaných pro vedení komunistické strany a týkajících se různých variant potenciálních nepokojů. Západní pohled na obdobné téma obsahuje článek Richarda Bauma „China After Deng: Ten Scenarios in Search of Reality", China Qtiarterly, březen 1996.

Někteří čínští odborníci dokonce předpovídají, že se Čína může ocitnout v jedné ze svých historických fází vnitřní rozdrobenosti, čímž by se naprosto zpomalil pochod celé země k moci a slávě. Ale pravděpodobnost takové krajní možnosti snižuje společný vliv masového nacionalismu a moderních komunikačních prostředků, které působí ve prospěch sjednoceného čínského státu.

A konečně existuje i třetí důvod pro skepsi vůči vyhlídkám Číny stát se během příštích dvaceti let v pravém slova smyslu přední - a pro některé Američany už dnes hrozivou - světovou velmocí. I kdyby se Číně podařilo vyhnout závažnému politickému rozvratu a nějakým způsobem čtvrtstoletí udržet mimořádně vysoké tempo hospodářského růstu - což jsou dvě velmi nejistá „kdyby" -, zůstala by stále poměrně chudou zemí. Dokonce i kdyby se její hrubý domácí produkt ztrojnásobil, nacházela by se ve spodní polovině světového žebříčku příjmu na hlavu obyvatele, nemluvě o skutečné chudobě podstatné části čínského obyvatelstva.**

** V poněkud optimistické zprávě nazvané „Čínská ekonomika míří do 21. století", vydané v roce 1996 Čínským institutem pro kvantitativní ekonomická a technologická studia, se odhaduje, že v roce 2010 bude v Číně příjem na hlavu činit přibližně 735 dolarů - čili bude téměř o 30 dolarů vyšší, než určuje definice země s nízkým příjmem stanovená Světovou bankou.

Pokud jde o přístup k telefonům, autům a počítačům, o spotřebním zboží ani nemluvě, byla by úroveň Číny ve srovnání s ostatními zeměmi stále velmi nízká.

Podtrženo a sečteno: je celkem jisté, že se Číně ani za těch nejpříhodnějších podmínek nepodaří stát se do roku 2020 konkurenceschopnou zemí ve všech sférách, které charakterizují globální velmoc. Přesto je však na nejlepší cestě prosadit se jako hlavní regionální mocnost ve východní Asii. Už dnes je geopoliticky dominantní silou na pevninské části Eurasie a s výjimkou Indie převyšuje vojenským a ekonomickým potenciálem své bezprostřední sousedy. Je tedy jen přirozené, že se Čína bude v regionu stále víc uplatňovat v souladu s požadavky své dějinné tradice, zeměpisné polohy a hospodářství.

Čínští studenti historie vědí, že ještě v roce 1840 čínská imperiální sféra zahrnovala jihovýchodní Asii až k Malackému průlivu včetně Barmy, část dnešního Bangladéše a Nepálu, část dnešního Kazachstánu, celé Mongolsko a

oblast, které se dnes říká ruský Dálný východ, jež leží severně od místa, kde se Amur vlévá do oceánu (viz mapa na str. 21 v kapitole 1). Tyto oblasti buď Čína určitou formou přímo kontrolovala, nebo do čínské pokladny odváděly vysoké poplatky. Francouzsko-britská koloniální expanze vytlačila v letech 1885--1895 čínský vliv z jihovýchodní Asie, zatímco dvě smlouvy vnucené Ruskem v letech 1858 a 1864 přinesly Číně územní ztráty na severovýchodě a severozápadě. V roce 1895 přišla Čína po válce s Japonskem také o Tchaj-wan.

Zdá se, že dějinný odkaz i zeměpisná poloha povedou Čínu k tomu, aby důrazně trvala - a to ne bez emocí - na nutnosti konečného připojení Tchaj-wanu ke svému území. Lze reálně předpokládat, že s růstem čínské moci se připojení Tchaj-wanu stane během prvního desetiletí příštího století jejím základním požadavkem, vyplývajícím z ekonomického vstřebání a politického začlenění Hongkongu. Mírové sjednocení - například podle formule Jedna země, několik systémů" (varianty hesla Teng Siao-pchinga z roku 1984 „jedna země, dva systémy") - by patrně bylo pro Tchaj-wan přijatelné a Spojené státy by mu nebránily, ale pouze za podmínky, že by si Čína dokázala uchovat hospodářský růst a přijala výrazné demokratizační reformy. V opačném případě Čína, byť regionálně dominantní, nebude pravděpodobně mít vojenské prostředky k prosazení své vůle, zejména pokud se Amerika postaví proti. Za těchto okolností bude otázka připojení Tchaj-wanu na jedné straně i nadále podněcovat čínský nacionalismus a na straně druhé komplikovat americko-čínské vztahy.

Zeměpisná poloha rovněž orientuje čínské zájmy na spojenectví s Pákistánem a na zajištění čínské vojenské přítomnosti v Barmě. V obou případech je geostrategickým cílem Indie. Těsná vojenská spolupráce Číny s Pákistánem komplikuje Indii její bezpečnostní situaci a omezuje její schopnost prosadit se v jižní Asii jako regionální hegemon a geopolitický soupeř Číny. Vojenská spolupráce s Barmou by Číně otevřela přístup k zařízením pro válečné námořnictvo na několika barmských ostrovech v Indickém oceánu, a umožnila tak další strategické pronikání do celé jihovýchodní Asie, zejména do oblasti Malackého průlivu. A kdyby Čína kontrolovala Malacký průliv s jeho geostrategickým opěrným bodem Singapurem, kontrolovala by i přístup Japonska k ropě z Blízkého východu a k evropským trhům.

Zeměpisný i historický aspekt Číně dále diktují, aby se zajímala o Koreu. Pro Čínu by však bylo nepřijatelné takové sjednocení Koreje (kdysi jejího vazalského státu), které by znamenalo rozšíření amerického (a nepřímo i japonského) vlivu. Čína by přinejmenším trvala na tom, aby sjednocená Korea byla neutrálním nárazníkovým státem mezi ní a Japonskem, a zároveň by očekávala, že historicky zakořeněné nepřátelství Koreje vůči Japonsku samo přivede Koreu do čínské sféry vlivu. Zatím však čínským zájmům nejlépe

vyhovuje Korea rozdělená, a proto je pravděpodobné, že Čína bude podporovat další existenci severokorejského režimu.

Ekonomikou motivované úvahy mimo jiné nezbytně ovlivňují prudký vzestup regionálních ambicí Číny. V tomto ohledu už přiměla rychle stoupající potřeba nových zdrojů energie Čínu k tomu, že si zajistila vedoucí úlohu při jakémkoli oblastním výzkumu podmořských nalezišť v Jihočínském moři. Ze stejného důvodu začíná Čína projevovat stále větší zájem o nezávislost středoasijských států, bohatých na energetické zdroje. V dubnu 1996 podepsaly Čína, Rusko, Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán společnou dohodu o hranicích a bezpečnosti. Během návštěvy prezidenta Ťiang Cemina v Kazachstánu v červenci téhož roku bylo citováno čínské prohlášení, podle něhož Čína rozhodně podporuje „úsilí, které Kazachstán vyvíjí, aby uhájil svou nezávislost, suverenitu a územní celistvost". Toto prohlášení jasně signalizovalo sílící čínskou angažovanost v geopolitice Střední Asie.

Dějinné a ekonomické faktory společně přispěly ke zvýšení zájmu v regionálním smyslu silnější Číny o ruský Dálný východ. Poprvé za celou dobu, kdy mají Rusko a Čína formálně vymezené společné hranice, je Čína ekonomicky dynamičtější a politicky silnější zemí. Pronikání čínských přistěhovalců a obchodníků do ruských oblastí už dosáhlo značných rozměrů a Čína je mnohem aktivnější při prosazování hospodářské spolupráce v severovýchodní Asii, což zahrnuje i Japonsko a Koreu. V této spolupráci tahá Rusko za kratší konec, zatímco ruský Dálný východ je hospodářsky stále závislejší na užším spojení s čínským Mandžuskem. Podobné ekonomické síly působí na vztahy Číny s Mongolském, které už není ruským satelitem a jehož formální nezávislost Čína váhavě uznala.

Tímto způsobem se vytváří čínská sféra regionálního vlivu. Není ji však možno zaměňovat za zónu výlučné politické nadvlády, jakou vykonával Sovětský svaz ve východní Evropě. Sféra vlivu je sociálně a ekonomicky více propustná a politicky méně monopolní. Nicméně zahrnuje geografický prostor, v němž se různé státy při určování svých politických kroků podřizují zájmům, názorům a předpokládaným reakcím dominantní mocnosti regionu. Stručně řečeno, čínskou sféru vlivu - možná by bylo přesnější říci sféru podřízenosti - lze definovat jako sféru, v níž první otázka, kterou si kladou v různých hlavních městech při rozhodování o jakémkoli problému, zní: „Jaký názor na to má Peking?"

Následující mapka (na str. 170) vyznačuje předpokládané rozpětí moci a vlivu Číny zhruba za 25 let jako nejvlivnější země regionu a také jako globální velmoci, ovšem pouze v případě, že se Čína přes vnitřní i vnější překážky, jimiž jsme se zabývali výše, skutečně globální velmocí stane. Celé oblasti dominující

Velká Čína, která by politicky zmobilizovala své velmi bohaté a ekonomicky významné menšiny v Singapuru, Bangkoku, Kuala Lumpuru, Manile a Jakartě, nemluvě o Tchaj-wanu a Hongkongu (viz poznámku pod čarou, kde jsou některé překvapující údaje)*

* Podle čínského Asijského týdeníku z 25. září 1994 úhrnná aktiva pěti set předních společností v jihovýchodní Asii, jejichž vlastníky jsou Číňané, činí celkem kolem 540 miliard dolarů. Jiné odhady jsou ještě vyšší: International Ecoitomy (listopad/prosince 1996) oznámil, že roční příjem padesáti milionů Číňanů v zámoří dosáhl zhruba výše uvedeného čísla, což še přibližně rovná hrubému domácímu produktu jejich mateřské země. Číňané žijící v zahraničí údajně kontroluji asi 90 % indonéské, 75 % thajské, 50-60 % malajské ekonomiky a celou ekonomiku Tchaj-wanu, Hongkongu a Singapuru. Obavy nad tímto stavem věcí dokonce vedly bývalého indonéského velvyslance v Japonsku k veřejnému varováni před „čínskou hospodářskou intervencí", která by mohla nejen využit přítomnosti čínského kapitálu v oblasti, ale dokonce vést k ustaveni Čínou podporovaných „loutkových vlád" (viz jeho článek „Jak přistupovat k Číně a Tchaj-wanu" otištěný v Asahi šinbiin (Tokio) 23. září 1996).

a která by pronikla jak do Střední Asie, tak na ruský Dálný východ, by se tak svým rozsahem přiblížila rozsahu

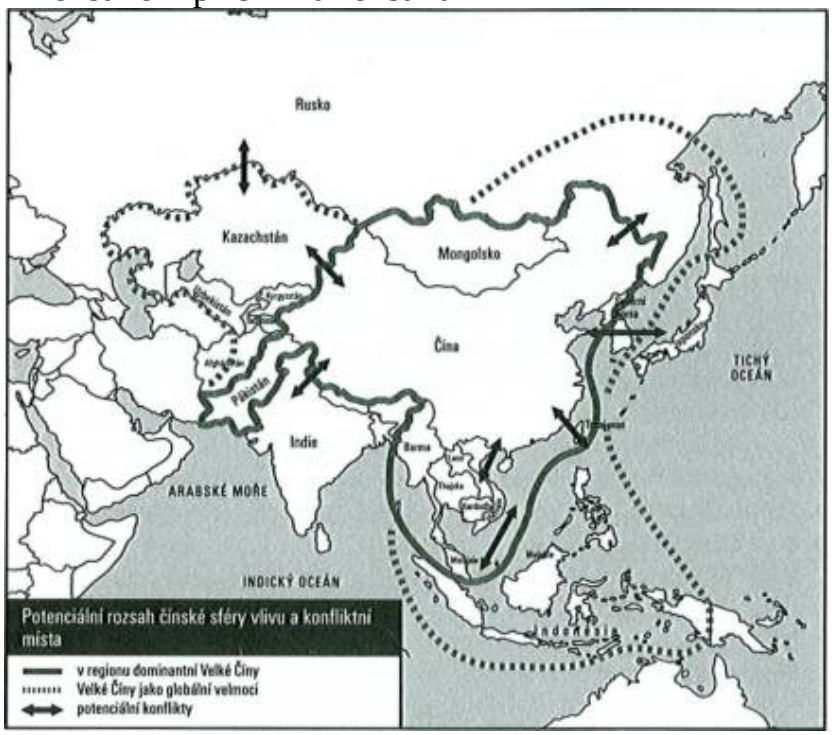

čínského impéria v době, než se začalo před 150 lety rozpadat. A spojenectvím s Pákistánem by svůj geopolitický dosah mohla ještě rozšířit. Jak

poroste moc a prestiž Číny, zámožní zámořští Číňané se budou ve větší míře identifikovat se zájmy mateřské země, a stanou se tak vlastně aktivním předvojem čínského imperialismu. Státy jihovýchodní Asie budou zřejmě považovat za prozíravé přizpůsobit se politické senzitivitě Číny a jejím ekonomickým zájmům - a většinou to už dělají.*

* V tomto ohledu je příznačná zpráva, která vyšla 31. března 1997 v bangkockém anglicky psaném deníku The Nation o návštěvě thajského předsedy vlády v Pekingu. List uvedl, že důvodem návštěvy je vytvoření pevného strategického spojenectví s „Velkou Čínou". Zpráva tvrdila, že thajské vedení „uznává Čínu jako supervelmoc, která má globální úlohu", a přeje si stát se „mostem mezi Čínou a ASEAN". Singapur zašel v ujištění o své iden-tifikaci s Čínou ještě dál.

Podobně i nové státy Střední Asie začínají Čínu považovat

za mocnost, která má vlastní zájem na jejich nezávislosti a na jejich úloze jako nárazníků mezi Čínou a Ruskem.

Čína jako globální velmoc by do své sféry působnosti pravděpodobně zahrnula i další území směrem na jih. V tom případě by se Indonésie i Filipíny musely přizpůsobit skutečnosti, že čínské námořnictvo představuje v Jihočínském moři rozhodující sílu. Taková Čína by asi byla vystavena velkému pokušení vyřešit otázku Tchaj-wanu vojensky, a to bez ohledu na postoj Spojených států. Na západě by se mohl Uzbekistán, který je ze všech středoasijských států nejpevněji odhodlán nepřipustit pronikání Ruska do jeho bývalé imperiální domény, rozhodnout pro určité vyrovnání ruského tlaku formou spojenectví s Čínou - a totéž lze tvrdit i o Turkmenistánu. Čína by se také mohla výrazněji prosazovat v etnicky rozděleném, a tedy národnostním pnutím ohroženém Kazachstánu. Čína, která se stane skutečným hospodářským i politickým kolosem, může kromě toho uplatňovat silný a přímý politický vliv na ruském Dálném východě a zároveň podporovat sjednocení Koreje pod svou záštitou.

Ale takováto zbytnělá Čína by se rovněž velmi pravděpodobně setkala se silným odporem zvnějšku. Na předchozí mapě je jasně vidět, že by na západě mělo jak Rusko, tak Indie vážný geopolitický důvod ke společnému postupu, aby potlačily čínské nebezpečí. Spolupráce mezi těmito dvěma státy by se zřejmě zaměřila především na Střední Asii a Pákistán, kde by Čína ohrožovala jejich zájmy nejvíce. Na jihu by v nejsilnější opozici stál Vietnam a Indonésie (pravděpodobně podporované Austrálií). Na východě by Spojené státy, nejspíš podporované Japonskem, negativně reagovaly na čínskou snahu podřídit si Koreu a připojit Tchaj-wan násilím, protože by tyto akce omezily americkou

politickou přítomnost na Dálném východě na osamocené a potenciálně nejisté stanoviště v Japonsku.

Pravděpodobnost, že se jeden nebo druhý ze scénářů naznačených na mapě plně realizuje, záleží koneckonců nejenom na dalším vývoji Číny, ale také do značné míry na americké přítomnosti a postoji. Pokud by se Spojené státy neangažovaly, poskytly by větší šanci druhému scénáři, ale ani plné uskutečnění prvního se neobejde bez určitého přizpůsobení a sebekázně Spojených států. Číňané to vědí, a proto se jejich politika musí v první řadě zaměřit na to, jak ovlivnit chování Ameriky a také na nesmírně důležitou americko-japonskou vazbu. Své ostatní vztahy musí Čína podřídit taktickým ohledům, které bude diktovat především tento strategický záměr.

Základní výhrady Číny k Americe se nevztahují ani tak k tomu, co Amerika skutečně dělá, jako k tomu, co Amerika v současnosti je a kde je. Čína spatřuje v Americe soudobého světového hegemona, jehož pouhá přítomnost v regionu, založená na jeho dominantním postavení v Japonsku, omezuje vliv Číny. Jeden čínský expert zaměstnaný v analytickém oddělení čínského ministerstva zahraničí to vyjádřil slovy: „Strategickým záměrem Spojených států je získat hegemonii nad celým světem, a nemohou proto tolerovat, aby se na evropském a asijském kontinentu objevila jakákoli velmoc, která by vedoucí postavení Spojených států ohrozila."*

* Song Yimin, „A Discussion of the Division and Grouping of Forces in tne World After tne End of the Cold War", International Stitdies (Čínský institut pro mezinárodní studia, Peking) 6-8/1996, str. 10. Toto hodnocení Ameriky odpovídá názoru čínského vedeni, což naznačuje skutečnost, že zkrácená verze této analýzy se 29. dubna 1996 objevila v oficiálním deníku komunistické strany s masovým nákladem Ženinin ť-pao (Lidový deník).

A tak prostá skutečnost, že Amerika je to, co je a kde je, z ní sama o sobě činí neúmyslného protivníka Číny spíš než jejího přirozeného spojence.

Proto je úkolem čínské politiky - v souladu s dávnou strategickou moudrostí mistra Suna - využít americkou sílu k pokojnému přemožení americké hegemonie, aniž by tak byl dán průchod latentním japonským snahám o nadvládu v regionu. K dosažení tohoto cíle musí Čína sledovat dva záměry současně, jak to poněkud zaobaleně v srpnu 1994 řekl Teng Siao-pching: „Nejprve je třeba se postavit hegemonismu a politice síly a zajistit světu mír; pak je nutné vybudovat nový mezinárodní politický a ekonomický řád." První část výroku očividně míří na Spojené státy a vyjadřuje nutnost omezit americkou převahu a zároveň se opatrně vyhnout vojenskému střetu, který by ukončil proces rychlého čínského směřování k postavení ekonomické mocnosti;

druhá vyjadřuje snahu revidovat globální rozdělení moci s využitím nepřátelského postoje některých klíčových států vůči současné světové hierarchii, na jejímž vrcholu stojí Spojené státy, podporované na nejzápadnějším okraji Eurasie Evropou (nebo Německem) a na jejím nejvýchodnějším okraji Japonskem.

Druhý čínský záměr nutí Peking sledovat regionální geostrategii, která se snaží vyloučit všechny vážné konflikty s bezprostředními sousedy, i když Čína nadále hodlá usilovat o získání převahy v celé oblasti. Velmi příhodné je takticky motivované zlepšení čínsko-ruských vztahů, zejména proto, že Rusko je dnes slabší než Čína. Proto obě země v dubnu 1996 společně odsoudily „hegemonismus" a prohlásily rozšiřování NATO za „nepřípustné". Nezdá se však, že by Čína vážně uvažovala o dlouhodobé a důsledné čínsko-ruské alianci proti Spojeným státům. To by jenom prohloubilo a rozšířilo americko-japonskou spolupráci, kterou by Čína ráda pomalu omezovala, a' také Čínu izolovalo od životně důležitých zdrojů moderní technologie a kapitálu.

Stejně jako ve svých vztazích s Ruskem se Čína snaží vyhnout přímému střetu i s Indií, přestože pokračuje v udržování těsné vojenské spolupráce s Pákistánem a Barmou. Politika otevřeného antagonismu by měla negativní důsledky: jednak by zkomplikovala takticky výhodnou dohodu s Ruskem a zároveň by podnítila Indii k užší spolupráci s Amerikou. Širší čínský geostrategický záměr počítá se snížením čínsko-indického napětí v takové míře, v jaké Indie sdílí s Čínou základní a dosti protizápadní postoj proti existující globální „hegemonii".

Podobné úvahy obecně platí i o současných čínských vztazích s jihovýchodní Asií. Přestože Číňané jednostranně vyhlašují své nároky na Jihočínské moře, zároveň věnují pozornost vztahům s vedoucími představiteli států jihovýchodní Asie (s výjimkou vietnamských, jejichž nepřátelství je dané historií) a využívají nezastřeně protizápadní cítění (zaměřené zejména vůči západním hodnotám a západnímu chápání lidských práv), které v minulých letech vyjadřovali přední činitelé Malajsie a Singapuru. Proto vřele uvítali místy velmi ostrou protiamerickou rétoriku Datuka Mahathira, předsedy vlády Malajsie, který v květnu 1996 na fóru v Tokiu dokonce veřejně zpochybnil nutnost americko-japonské bezpečnostní smlouvy, chtěl znát totožnost nepři- O tele, před kterým má tato smlouva chránit, a zdůraznil, že Malajsie žádné spojence nepotřebuje. Číňané zřejmě počítají s tím, že jejich vliv v regionu automaticky vzroste, jakmile se otřese postavení Spojených států.

Stejný přístup, tedy trpělivý nátlak, se zdá být principem současné čínské politiky vůči Tchaj-wanu. Na jedné straně Čína zastává nekompromisní postoj v otázce mezinárodního postavení Tchaj-wanu - a to do té míry, že je ochotna

záměrně zvýšit mezinárodní napětí, aby vyjádřila, s jakou vážností k tomuto problému přistupuje (například v březnu 1996) -, na straně druhé si čínští vedoucí činitelé uvědomují, že zatím nedisponují dostatečnou mocí, aby si vynutili pro sebe uspokojivé řešení. Uvědomují si rovněž, že vsadit předčasně na sílu by pouze uspíšilo sebevražedné střetnutí s Amerikou, což by posílilo úlohu Spojených států jako regionální záruky míru. Sami Číňané navíc uznávají, že jejich vyhlídky na vytvoření Velké Číny do značné míry ovlivní především to, s jakým úspěchem se Číně podaří převzít Hongkong.

Záměrem čínské politiky je konsolidovat situaci v okrajových oblastech, aby bylo možné se s větší účinností soustředit na hlavní cíl, a urovnání, k němuž dochází ve vztazích Číny k Jižní Koreji, je nedílnou součástí tohoto záměru. Vzhledem k dějinám Koreje a pocitům veřejnosti této země čínsko-korejské urovnání samo o sobě přispívá k omezení potenciální úlohy Japonska v regionu a připravuje půdu pro obnovení tradičních vztahů mezi Čínou a (buď znovusjednocenou, nebo stále rozdělenou) Koreou.

Nejdůležitější pro Čínu však je, že mírové posílení jejího postavení v regionu jí umožní sledovat základní cíl, který by dávný čínský stratég mistr Sun zřejmě formuloval následovně: zmenšit americkou moc v regionu natolik, že oslabená Amerika bude potřebovat regionálně dominantní Čínu jako svého spojence a nakonec globálně silnou Čínu jako svého partnera. Tohoto cíle by mělo být dosaženo způsobem, který by nevyvolal společný americko-japonský „protiútok" diktovaný defenzivními důvody ani nenahradil americký vliv v regionu japonským. to

Aby Čína mohla jednou uskutečnit svůj hlavní cíl, snaží se nyní zabránit upevnění a rozšíření americko-japonské spolupráce na poli bezpečnosti. Čína byla začátkem roku 1996 velmi zneklidněna předpokládaným rozšířením bezpečnostní spolupráce mezi Spojenými státy a Japonskem z užšího „dálněvýchodního" na širší „asijsko-tichomořské" pojetí a chápala je nejen jako bezprostřední ohrožení svých zájmů, ale i jako odrazový můstek pro asijský bezpečnostní systém s Amerikou v čele, jehož záměrem by bylo držet Čínu v patřičných mezích. (Japonsko by v tomto systému představovalo nejdůležitějšího amerického spojence,*

* Podrobný rozbor předpokládaného amerického záměru vybudovat takový protičínský asijský systém obsahuje článek Wang Čchun-jina „Pohled za horizont: asijsko-tichomořská bezpečnostní situace na počátku 21. století", Kuo-ťi čang-wang (Světový názor), únor 1996. Jiný čínský komentátor dovozoval, že americko-japonská bezpečnostní opatřeni byla změněna z „obranného štítu" zaměřeného na omezeni sovětské moci na „útočný šíp" namířený na Činu. (Jang Paj-ťiang. „Nástin důsledků prohlášeni o japonsko-americké bezpečnosti", Sien-

taj kuo-tikuan-si [Současné mezinárodní vztahy], 20. června 1996.) 31. ledna 1997 autoritativní deník Komunistické strany Číny Žen-min ť-pao (Lidový deník) otiskl článek nazvaný „Posilování vojenských paktů není v souladu s trendem dnešní doby", v němž bylo nové definováni rozsahu americko-japonské vojenské spolupráce označeno za „nebezpečný manévr".

podobně jako Německo v NATO během studené války.) V Pekingu se všeobecně domnívali, že dohoda může usnadnit vzestup Japonska na pozici hlavní vojenské mocnosti, která by se spoléhala na svou sílu a sama rozhodovala nejdůležitější ekonomické a námořní spory. Čína proto bude pravděpodobně energicky podněcovat stále živé obavy obyvatel Asie z jakékoli významnější vojenské úlohy Japonska v regionu, aby odradila Spojené státy a zastrašila Japonsko.

Podle čínských strategických kalkulací však americká hegemonie nemůže trvat věčně. I když někteří Číňané, zejména z vojenských kruhů, mají sklon vidět ve Spojených státech nesmiřitelného nepřítele své země, přesto v Pekingu převládá názor, že Amerika bude v regionu stále izolovanější. Příliš se totiž spoléhá na Japonsko, a v důsledku toho americká závislost na něm ještě vzroste, ale zároveň se vyhrotí i americko-japonské rozpory a americké obavy z japonského militarismu. To Číně usnadní stavět Ameriku a Japonsko proti sobě, jak se o to snažila už dříve v případě Spojených států a Sovětského svazu. Podle názoru Pekingu přijde čas, kdy si Amerika uvědomí, že - aby zůstala vlivnou asijsko-tichomořskou mocností - nemá jinou možnost než se obrátit na svého přirozeného partnera na asijském kontinentu.

JAPONSKO: NIKOLI REGIONÁLNÍ, ALE MEZINÁRODNÍ MOCNOST

Další osud americko-japonského vztahu tedy znamená pro geopolitickou budoucnost Číny nesmírně důležitý faktor. Od konce čínské občanské války v roce 1949 je těžištěm americké politiky na Dálném východě Japonsko. Zpočátku bylo jen stanovištěm pro americké okupační jednotky, ale postupem doby se stalo základním pilířem politické a vojenské přítomnosti Spojených států v asijsko-tichomořském regionu a nejdůležitějším globálním spojencem Ameriky, na druhé straně však i jejím bezpečnostním protektorátem. Jakmile se na scéně objevila Čína, vyvstala otázka, zda a za jakých okolností může těsný americko-japonský vztah vydržet v měnícím se regionálním kontextu. Úloha Japonska v protičínské alianci by byla jasná, ale jakou pozici Japonsko zaujme, bude-li zapotřebí se přizpůsobit rostoucímu významu Číny i za cenu, že by tak došlo k omezení americké převahy v regionu?

Japonsko je stejně jako Čína národní stát s hluboce zakořeněným smyslem pro svůj jedinečný charakter a zvláštní postavení. Dějiny této ostrovní země i její imperiální mytologie předurčily velmi pracovitý a disciplinovaný japonský národ k tomu, aby považoval svůj způsob života za výjimečný a nadřazený, a proto si ho Japonsko nejdřív chránilo „skvělou izolací" a později, když se mu svět v 19. století doslova vnutil, napodobením evropských říší ve snaze vytvořit vlastní variantu na asijském kontinentu. Pohroma způsobená druhou světovou válkou přiměla japonský národ sledovat v podstatě jednorozměrný cíl hospodářského zotavení, ale nechala ho na pochybách o hlubším poslání jeho země.

Současné americké obavy z dominantní Číny připomínají poměrně nedávný panický strach z Japonska. Japanofobie dnes ustoupila sinofobii. Předpovědi o nevyhnutelném a bezprostředním vzestupu Japonska jako světového „superstátu" - připraveného nejen sesadit Ameriku z trůnu (nebo ji dokonce skoupit!), ale i zavést jakýsi Pax Nipponica - vyráběli američtí komentátoři a politici před pouhými deseti lety jako na běžícím pásu. A nejen američtí. Sami Japonci se stali dychtivými imitátory a vydali sérii bestsellerů rozvádějících tezi, že Japonsko je předurčeno k vítězství nad Spojenými státy v oboru špičkových technologií a brzy se stane celosvětovým „informačním impériem", zatímco Amerika údajně pomalu upadá v důsledku své historické únavy i společenské rozmařilosti a požitkářství.

Tyto povrchní analýzy zastíraly míru zranitelnosti, kterou Japonsko trpělo a stále trpí. Ohrožuje ho sebemenší neklid v jinak spořádaném globálním ekonomickém toku, natožpak narušení obecnější globální stability, a sužují ho domácí obtíže deroucí se na povrch - demografické, sociální a politické. Japonsko je zároveň bohaté, dynamické a hospodářsky silné, avšak také regionálně izolované a politicky limitované, protože jeho bezpečnost závisí na mocném spojenci, který je nejenom předním strážcem globální stability (na níž je Japonsko odkázané), ale také hlavním ekonomickým soupeřem Japonska.

Je dosti nepravděpodobné, že by současné postavení Japonska - na jedné straně uznávaného hnacího motoru světového hospodářství a na straně druhé v geopolitickém smyslu prodloužené ruky americké moci - bylo i nadále přijatelné pro další generace Japonců, protože už nebudou traumatizováni a zahanbeni zkušenostmi z druhé světové války. Japonsko je země, kterou z hlediska jejích dějin i sebeúcty obyvatel globální status-quo zcela neuspokojuje, byť to nedává najevo tak otevřeně jako Čína. Japonci se s určitým oprávněním domnívají, že mají právo na formální uznání svého postavení jako světové mocnosti, ale také si uvědomují, že bezpečnostní závislost na Americe - třebaže pro region prospěšná a pro jejich asijské sousedy uklidňující -toto uznání znesnadňuje.

Navíc vzrůstající význam Číny na asijském kontinentu spolu s vyhlídkou, že její vliv může brzy zasáhnout do námořních oblastí důležitých pro japonské hospodářství, posilují u Japonců pochybnosti o geopolitické budoucnosti země. V Japonsku však existuje i silná kulturní a citová identifikace s Čínou, právě tak jako latentní vědomí společné asijské identity. Někteří Japonci se kromě toho domnívají, že existence silnější Číny má žádoucí účinek na posílení významu Japonska pro Spojené státy, neboť omezuje americkou svrchovanost v regionu. Naproti tomu pro mnoho Japonců je Čína tradičním soupeřem, bývalým nepřítelem a potenciální hrozbou pro regionální stabilitu, což ještě upevňuje význam bezpečnostního svazku s Amerikou. Ale u nacionalističtěji laděných Japonců vzbuzuje tento svazek odpor vzhledem k těžko přijatelným omezením politické a vojenské nezávislosti Japonska.

Mezi postavením Japonska na nejvýchodnějším cípu Eurasie a Německa na jejím nejzápadnějším cípu existuje na první pohled jistá podobnost. Oba státy jsou nejvýznamnějšími regionálními spojenci Ameriky. Postavení Spojených států v Evropě a Asii se skutečně přímo odvozuje od těsného spojenectví s těmito zeměmi. Obě mají úctyhodný vojenský potenciál, ale ani jedna není, pokud jde o armádu, nezávislá: Německo omezuje jeho členství v NATO, zatímco Japonsko podléhá svým (ovšem Amerikou navrženým) ústavním omezením a americko-japonské bezpečnostní smlouvě. Obě země jsou obchodními a finančními motory, státy regionálně dominantními, navíc s prvotřídní pozicí v celosvětovém měřítku. Obě lze označit za kvazi-globální velmoci a obou se hluboce dotýká, že je jim stále upíráno formální uznání jejich reálného postavení v podobě stálého členství v Radě bezpečnosti OSN.

Avšak z rozdílů jejich individuálních geopolitických podmínek vy-

plývá celá řada potenciálně významných důsledků. Skutečný vztah Německa s NATO staví tuto zemi naroveň jejích hlavních evropských spojenců a v rámci Severoatlantického paktu pojí Německo a Spojené státy povinnost vzájemné obrany. Americko-japonská bezpečnostní smlouva stanoví závazek Spojených států bránit Japonsko, ale nezmiňuje se (ani formálně) o použití japonských ozbrojených sil při obraně Ameriky. Ve skutečnosti tato smlouva kodifikuje protektorský vztah.

Další rozdíl spočívá v tom, že díky velmi aktivnímu členství Německa v Evropské unii a NATO ho jeho sousedé, kteří byli v minulosti obětí německé agrese, už nepovažují za hrozbu, ale za žádoucího politického a ekonomického partnera. Někteří by dokonce uvítali vytvoření Mitteleuropy vedené Německem jako přátelskou regionální mocností. A to je naprosto odlišné od vztahu asijských sousedů k Japonsku, protože ti k této zemi od druhé světové války stále cítí nemalý odpor. K této nevoli ještě přispívá zhodnocení jenu, které

nejenom vyvolává hořké stížnosti, ale brání i smíření Japonska s Malajsií, Indonésií, Filipínami, a dokonce i s Čínou, neboť 30 % z jejich dlouhodobých dluhů Japonsku je splatných v jenech.

Japonsko nenašlo v Asii žádný podobný stát, jakým je pro Německo Francie, tedy přirozeného a víceméně rovnocenného regionálního partnera. Čína má pro Japonce nesporně silnou kulturní přitažlivost, možná smíšenou s pocitem viny, ale tato přitažlivost je politicky dvojznačná v tom, že ani jedna strana nedůvěřuje té druhé a ani jedna není připravena té druhé přiznat vedoucí úlohu v regionu. Japonsko postrádá ekvivalent toho, co pro Německo znamená Polsko, tedy mnohem slabšího, ale geopoliticky důležitého souseda, s nímž by mělo reálnou možnost se smířit, a dokonce spolupracovat. Snad by se v tomto postavení mohla ocitnout Korea, zejména po svém sloučení, ale japonsko-korejské vztahy jsou dobré jen na povrchu, protože korejské vzpomínky na japonskou nadvládu a japonský pocit kulturní nadřazenosti zabraňují jakémukoli přirozenému smíření na celospolečenské úrovni.*

* The Japan Digest z 25. února 1997 uvedl, že podle vládního průzkumu veřejného míněni pouze 36 % Japonců chová přátelské pocity vůči Jižni Koreji.

A konečně vztahy Japonska k Rusku jsou mnohem odtažitější než Německa k Rusku. Rusko stále ještě násilně drží jižní Kurilské ostrovy, které uchvátilo těsně před koncem druhé světové války, což vzájemné vztahy obou zemí značně ochlazuje. Stručně řečeno, Japonsko je ve svém regionu izolováno, zatímco Německo nikoli.

Německo kromě toho se svými sousedy sdílí jak obecné demokratické principy, tak dědictví evropské křesťanské tradice. Také se pokouší identifikovat s entitou, která je větší než Německo samo, totiž s „Evropou", a navíc se uvnitř této entity přeměnit. Naproti tomu žádná srovnatelná „Asie" neexistuje. Insulární minulost Japonska, a dokonce i jeho současný demokratický systém ho ještě více oddělují od ostatních zemí regionu, přestože v nedávné době v některých asijských státech proběhly demokratické volby. Někteří obyvatelé Asie Japonsku vytýkají nejen nacionální sobectví, ale i přílišné napodobování Západu a dále neochotu spojit se s ostatními zeměmi a zpochybnit západní pohled na lidská práva a na význam individualismu. Z těchto důvodů mnozí Asiaté nepovažují Japonsko za vpravdě asijské, a dokonce i Západ občas uvažuje o tom, do jaké míry se země vycházejícího slunce vlastně stala „západní" zemí.

Byť se Japonsko nachází v Asii, přesto není bezvýhradně asijské. Tato okolnost značně omezuje škálu jeho geostrategických voleb. Ryze regionální varianta, tedy že by se Japonsko stalo vůdčí silou v regionu a zastínilo Čínu,

není ze závažných historických, politických či kulturních důvodů pravděpodobná - a to i kdyby nebyla založena na dominantním postavení Japonska, ale na přátelské regionální spolupráci pod japonským vedením. Japonsko navíc zůstává závislé na americké vojenské ochraně a mezinárodní podpoře. Zrušení nebo třeba jen postupné oslabování závaznosti americko-japonské bezpečnostní smlouvy by okamžitě vydalo Japonsko napospas otřesům, které by mohlo vyvolat jakékoli významnější porušení regionální nebo globální stability. Jedinými zbývajícími alternativami by pak bylo buď přijmout regionální nadvládu Číny, nebo se zaměřit na celkový - ovšem nejen nákladný, ale i velmi nebezpečný - program znovu vyzbrojení.

Je pochopitelné, že mnozí Japonci považují dnešní postavení své země - téměř globální velmoci a jakéhosi bezpečnostního protektorátu současně - za nenormální. Ale zásadní a uskutečnitelné alternativy k tomuto stavu nejsou vůbec jasné. Můžeme-li tvrdit, že cíle Číny, nehledě na nevyhnutelnou rozdílnost názorů čínských stratégů na konkrétní aspekty, jsou poměrně evidentní a nápor čínských geopolitických ambicí v regionu je celkem předvídatelný, pak je japonská geostrategická vize poněkud mlhavá a rozpoložení japonské veřejnosti daleko rozpolcenější.

Většina Japonců si uvědomuje, že strategicky významná a náhlá změna politického kurzu by byla zajisté nebezpečná. Může se Japonsko stát regionální mocností v oblasti, v níž je stále ještě předmětem nenávisti a v níž vystupuje Čína jako přední regionální síla? Mělo by tedy Japonsko s takovouto úlohou Číny mlčky souhlasit? Může se Japonsko skutečně stát globální velmocí se vším všudy (čili ve všech čtyřech dimenzích), aniž by riskovalo ztrátu americké podpory a aniž by proti sobě podnítilo ještě větší nepřátelství? Dokáže si Amerika své postavení v Asii uchovat, a pokud ano, jak se její reakce na rostoucí vliv Číny dotkne priority, kterou až doposud představovala americko--japonská vazba? Téměř po celou dobu studené války si nebylo nutné klást ani jednu z těchto otázek. Dnes jsou strategicky velmi významné a vyvolávají v Japonsku čím dál živější diskusi.

Od 50. let se japonská zahraniční politika řídí čtyřmi základními pravidly vyhlášenými poválečným předsedou vlády Šigeru Jošidou. Jošidova doktrína stanovila, že 1) prvořadým cílem Japonska by měl být hospodářský rozvoj, 2) Japonsko by mělo mít jen malou armádu a nemělo by se zapojovat do mezinárodních konfliktů, 3) Japonsko by se mělo podřídit politickému vedení Spojených států a přijmout jejich vojenskou ochranu a 4) japonská diplomacie by neměla být ideologická a měla by se zaměřit na mezinárodní spolupráci. Některým Japoncům se však příliš nelíbilo, do jaké míry se Japonsko angažovalo ve studené válce, proto byla zároveň pěstována iluze poloneutrality.

Dokonce ještě v roce 1981 musel rezignovat japonský ministr zahraničí Masajoši Itó, neboť připustil, aby se pro označení americko-japonských vztahů použil termín „spojenectví" (dómei).

Dnes už je to minulost. Tehdy se Japonsko zotavovalo, Čína izolovala a Eurasie polarizovala. V porovnání s tím má dnešní japonská politická elita pocit, že bohaté Japonsko, ekonomicky angažované v celém světě, nemůže vytyčit prosperitu země jako svůj hlavní záměr, aniž by tak vyvolalo mezinárodní odpor. Navíc hospodářsky silné Japonsko nemůže, obzvláště soutěží-li s Amerikou, být pouhou prodlouženou rukou americké zahraniční politiky a zároveň se vyhýbat jakékoli mezinárodní politické zodpovědnosti. Politicky vlivnější Japonsko, zejména takové, které se snaží získat světové uznání (například jako stálý člen Rady bezpečnosti OSN), se nemůže vzdát povinnosti zaujímat stanoviska v závažných bezpečnostních nebo geopolitických záležitostech ovlivňujících světový mír.

Zřejmě proto se v nedávné době objevila záplava zvláštních studií a zpráv celé řady japonských veřejných i soukromých institucí a velké množství často polemických knih, jejichž autory jsou známí politici a experti, kteří se v nich snaží nastínit nové poslání Japonska v období po skončení studené války*

* Například poradní sbor předsedy vlády, Higučiho komise, která nastínila „tři pilíře japonské bezpečnostní politiky" ve zprávě vydané v létě 1994, zdůrazňoval prioritu americ-ko-japonských bezpečnostních svazků, ale zároveň doporučoval dialog o asijské multilaterální bezpečnosti; je třeba také zmínit zprávu Ozawova výboru z roku 1994 „Program pro nové Japonsko"; nástin zJomiuri šinbun „Komplexní bezpečnostní politika" z května 1995, doporučující mezi jiným použití japonských vojenských jednotek v zahraničí jako mírových sborů; zprávu z dubna 1996, vydanou Japonskou asociací vedoucích pracovníků velkých korporací za spolupráce koncepčního střediska banky Fudži, vybízející k větší souměrnosti v americko-japonském bezpečnostním systému; zprávu nazvanou „Možnosti a úloha bezpečnostního systému v asijsko-tichomořském regionu", předloženou předsedovi vlády v červnu 1996 Japonským fórem pro mezinárodní záležitosti; i další početné knihy a články vydané během posledních několika let, často polemičtější a extrémnější ve svých doporučeních a také častěji citované západními sdělovacími prostředky než výše uvedené zprávy, většinou politicky vyvážené a náležející k hlavnímu proudu. Například v roce 1996 vyvolala rozsáhlé komentáře v tisku kniha vydaná japonským generálem, protože se v ní vyskytla odvážná úvaha, že za určitých okolností by Spojené státy mohly při ochraně Japonska selhat, a proto by Japonsko mělo posílit svou národní obranyschopnost (viz generál Jasuhiro Morino (ed.), Domobranné síly

příští generace, a komentář k ní v článku „Mýty o USA jsou pro nás prospěšné", Sankei šinbun, 4. března 1996).

Mnohé práce se zabývaly úvahami o trvalosti a potřebnosti americko-japonského bezpečnostního svazku a doporučovaly Japonsku aktivnější zahraniční politiku, zejména vůči Číně, nebo energičtější vojenskou úlohu v regionu. Kdybychom měli posuzovat stav americko-japonské vazby na základě tohoto veřejného dialogu, oprávněně bychom došli k závěru, že v polovině 90. let se vztahy obou zemí dostaly do stadia krize.

V obecné politické rovině však byla seriózně projednávaná doporučení vcelku poměrně střízlivá, uměřená a rozumná. Krajní možnosti - otevřený pacifismus (s protiamerickým zabarvením) nebo jednostranné a mohutné přezbrojení armády (které by si vyžádalo změnu ústavy a jež by se zřejmě uskutečnilo navzdory odmítavým reakcím Spojených států i zemí v regionu) - získaly jen málo stoupenců. Pokud měl pacifismus pro veřejnost nějakou přitažlivost, ta v posledních letech vyprchala, a unilateralismus a militarismus také nezískaly velkou veřejnou podporu, navzdory obhajobě z řad zapálených zastánců. Většina veřejnosti a především vlivná podnikatelská elita je v hloubi duše přesvědčena, že ani jedna, ani druhá možnost není skutečnou volbou a že by v praxi mohla ohrozit blahobyt Japonska.

Politicky významné veřejné diskuse kladly důraz hlavně na základní vymezení mezinárodního postavení Japonska a v souvislosti s tím pak i na různé geopolitické priority. Zjednodušeně řečeno, lze zde určit a označit tři hlavní myšlenkové proudy a možná i čtvrtý, vedlejší: otevřené zastánce hesla „Amerika především", globální merkantilisty, přívržence realistického aktivismu a mezinárodní vizionáře. Podrobnější rozbor však odhalí, že všechny čtyři myšlenkové proudy mají vlastně stejné obecné cíle a stejný základní zájem: využít zvláštního vztahu se Spojenými státy k získání mezinárodního uznání pro Japonsko, zároveň se vyvarovat nepřátelství asijských států a nepřipravit se přitom předčasně o americký bezpečnostní ochranný plášť.

Výchozím bodem prvního proudu je návrh, aby jádrem japonské geostrategie zůstalo zachování existujícího (a nesporně nesouměrné-ho) americko-japonského vztahu. Jeho zastánci si přejí, ostatně jako většina Japonců, dalekosáhlejší mezinárodní uznání pro Japonsko a rovnoprávnější vztahy s Amerikou, ale základním článkem jejich víry je, jak to v lednu 1993 vyjádřil předseda vlády Keiči Mijazava, že „vyhlídky světa vstupujícího do 21. století budou do značné míry záviset na tom, zda Japonsko a Spojené státy dokážou, či nedokážou... zajistit koordinované vedení podřízené společné vizi". Tento názor převládal u internacionalisticky orientované politické elity a u

činitelů zabývajících se zahraniční politikou, kteří byli u moci v posledních dvaceti letech. V klíčových geostrategických otázkách regionálního postavení Číny a americké přítomnosti v Koreji tito lidé až dosud podporovali Spojené státy, ale zároveň spatřují svou úlohu i v tom, že se v každém případě pokusí zamezit Americe zaujmout konfrontační postoj vůči Číně. Prakticky vzato, dokonce i tato skupina má tendenci zdůrazňovat potřebu užších japonsko-čínských vztahů, které hodnotí jako druhé nejvýznamnější, hned po svazcích s Amerikou.

Zastánci druhého proudu nepopírají geostrategickou identifikaci japonské politiky s politikou americkou, ale uvědomují si, že japonským zájmům nejlépe poslouží, pokud Japonsko otevřeně uzná a přijme skutečnost, že je v první řadě mocností ekonomickou. Tento názor je rozšířen především mezi tradičně vlivným úřednickým aparátem Ministerstva mezinárodního obchodu a průmyslu (MITI) a předními japonskými obchodníky a vývozci. Podle tohoto pojetí je relativní odzbrojení Japonska zemi ku prospěchu a tuto situaci stojí za to udržet. Zajistí-li Amerika bezpečnost země, může Japonsko volně sledovat politiku globální ekonomické angažovanosti, a nenápadně tak upevňovat svoje mezinárodní postavení.

V ideálním světě by druhý myšlenkový proud dával přednost politice alespoň faktické neutrality - přičemž Amerika by vyrovnávala regionální vliv Číny, chránila tak Tchaj-wan a Jižní Koreu, a Japonsko by mohlo volně rozvíjet těsnější hospodářské vztahy s pevninou a s jihovýchodní Asií. Avšak vzhledem k existující politické realitě globální merkantilisté přijímají americko-japonskou vazbu jako nezbytné uspořádání, včetně poměrně omezených rozpočtových výdajů na japonské ozbrojené síly (stále příliš nepřekračují 1 % hrubého domácího produktu země), ale nechtějí tomuto spojení dodat podobu nějaké regionálně významné entity.

Třetí skupina, přívrženci realistického aktivismu, většinou patří k novému pokolení politiků a geopolitických analytiků. Jsou přesvědčeni, že Japonsko jako bohatý a úspěšný demokratický stát má nejen možnost, ale i povinnost být po skončení studené války rozhodující silou v mezinárodních záležitostech. Tím získá celosvětové uznání, na něž má jako ekonomická hnací síla, která Japonce historicky řadí k několika skutečně velkým národům světa, nárok. Že se takovýto energičtější postoj objeví, předvídal už v 80. letech předseda vlády Jasuhiro Nakasone, ale asi nejlépe známé shrnutí uvedeného stanoviska podala polemická zpráva Ozawova výboru, vydaná v roce 1994 a sugestivně nazvaná „Program pro nové Japonsko: přehodnocení situace".

Zpráva pojmenovaná po předsedovi výboru Ičiró Ozawovi, rychle se prosazujícím politickém vůdci středové orientace, se přimlouvala jak za

demokratizaci hierarchické politické kultury země, tak za přehodnocení mezinárodního postavení Japonska. Nabádala Japonsko, aby se stalo „normální zemí", a byť doporučovala udržovat americko--japonské bezpečnostní svazky, radila také, aby Japonsko nahradilo svou mezinárodní pasivitu aktivní angažovaností ve světové politice, zejména zaujetím čelního místa v mezinárodním úsilí o zachování míru. Za tímto účelem zpráva navrhovala zrušení ústavních omezení pro vysílání japonských ozbrojených sil do zahraničí.

Ve zprávě se také objevila sice nevyřčená, ale důrazem kladeným na „normální zemi" naznačená představa o nutnosti výrazněji se geopoliticky vyprostit ze závislosti na americkém ochranném plášti. Zastánci tohoto názoru argumentovali tím, že v záležitostech celosvětového významu by Japonsko nemělo váhat otevřeně vystoupit v zájmu Asie, místo aby automaticky následovalo Spojené státy. Zůstávali však příznačně neurčití, pokud jde o tak citlivé záležitosti, jako je rostoucí úloha Číny v regionu nebo budoucnost Koreje - v tom se příliš nelišili od svých tradicionalistických kolegů. Takže i oni, s ohledem na regionální bezpečnost, nezpochybňovali stále silnou tendenci Japonska ponechat oba problémy především na zodpovědnosti Ameriky, přičemž Japonsko mělo i nadále pouze zmírňovat případné příliš horlivé kroky Spojených států.

V druhé polovině 90. let začali zastánci realistického aktivismu získávat převahu ve veřejných diskusích a ovlivňovat formulování japonské zahraniční politiky. V první polovině roku 1996 začala japonská vláda hovořit o japonské „nezávislé diplomacii" (Jišu gaikó), přestože se vždy opatrné ministerstvo zahraničí rozhodlo nechat tento výraz přeložit obecnějším (a v amerických očích zřejmě méně vyhroceným) termínem „aktivní diplomacie".

Čtvrtý proud, mezinárodní vizionáři, má mnohem menší vliv než tři předešlé, ale příležitostně pomáhá japonským stanoviskům tím, že jim dodává idealističtější rétoriku. Většinou je veřejně spojován s významnými lidmi - například s Akio Moritou z firmy Sony -, kteří osobně zdůrazňují, jaký má pro Japonsko význam demonstrativně se angažovat pro takové globální cíle, které jsou z morálního hlediska žádoucí. Vizionáři se často dovolávají představy „nového světového pořádku" a vyzývají Japonsko - právě proto, že nenese žádnou geopolitickou zodpovědnost -, aby se stalo vůdčí mezinárodní silou při vytváření a rozšiřování skutečně humánní agendy pro světové společenství.

Všechny čtyři výše uvedené proudy se shodují v jednom, pro region klíčovém, bodě: vznik multilaterálně zaměřené asijsko-tichomořské spolupráce je v japonském zájmu. Taková spolupráce může postupem doby pozitivně ovlivnit tři důležité záležitosti - přispět k angažovanosti (i k nenápadné kontrole) Číny, napomoci udržovat Ameriku v Asii (zároveň však oslabovat její převahu) a

konečně i zmírnit protijaponské nálady, a posílit tak pozici Japonska. I když je vytvoření japonské sféry regionálního vlivu nepravděpodobné, tato spolupráce by Japonsku patrně získala určitou úctu, zejména u těch států, které by mohla zneklidňovat rostoucí moc Číny.

Všechny čtyři proudy se také shodují, že je třeba dávat přednost opatrné kultivaci Číny před snahami její vliv přímo omezit, což prosazují někteří američtí politici. Vždyť už jen toto volání po strategii zadržování Číny, nebo dokonce myšlenka neformální koalice k udržení rovnováhy, jíž by se účastnily ostrovní státy Tchaj-wan, Filipíny, Brunej a Indonésie a kterou by podporovaly Spojené státy s Japonskem, nenaplňuje představitele japonské zahraniční politiky žádným velkým nadšením. Podle mínění Japonců by jakékoli úsilí v tomto směru nejen vyžadovalo mohutnou a předem obtížně specifikovatelnou americkou vojenskou přítomnost v Japonsku i v Koreji, ale zřejmě by se také stalo - pokud by došlo k explozivnímu překřížení čínských a americko-japonských regionálních zájmů (viz mapa na str. 186) - sebenaplňujícím se proroctvím o střetu s Čínou.*

* Některé konzervativně orientované Japonce přitahuje představa zvláštního japonsko--tchajwanského vztahu - za tím účelem bylo v roce 1996 založeno „Japonsko-tchajwanské parlamentní sdružení". Jak se dalo očekávat, reakce Číny byla nepřátelská.

V konečném důsledku by tyto snahy zabránily postupné emancipaci Japonska a ohrozily by prosperitu Dálného východu.

Ze stejného důvodu jen málokdo dává přednost opačnému řešení: dalekosáhlému usmíření Japonska s Čínou. Důsledky takového klasického zvratu aliancí by příliš narušily klid v regionu - Amerika by se z něj stáhla a Čína by si podřídila Tchaj-wan s Koreou, přičemž Japonsko by zůstalo Číně vydáno na milost a nemilost. Tato perspektiva rozhodně není přitažlivá pro nikoho, s výjimkou několika extremistů. Vzhledem k tomu, že Rusko je z geopolitického hlediska odsunuto na vedlejší kolej a z hlediska historického upadlo v opovržení, neexistuje žádná alternativa k základnímu konsenzu, že spojení s Amerikou i nadále zůstává pro Japonsko životně důležitým poutem. Bez něj si nemůže zajistit pravidelné dodávky ropy ani se chránit před čínskou (a brzy možná i korejskou) jadernou bombou. Jako jediný skutečný politický problém tedy zbývá otázka, jak, s ohledem na prosazování japonských zájmů, co nejlépe nakládat se svazkem s Amerikou.

Proto Japonci vyšli vstříc přání Ameriky posílit americko-japonskou vojenskou spolupráci, včetně zdánlivého rozšíření jejího geografické-

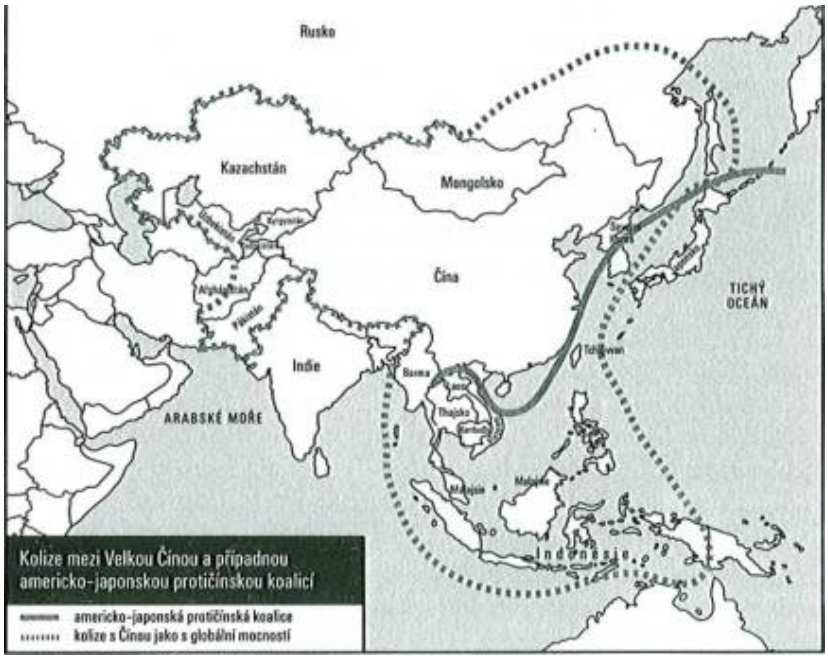

ho záběru, když úžeji formulované „dálněvýchodní" vymezení nahradilo širší „asijsko-tichomořské". V souladu s tím při revizi takzvaných japonsko-amerických obranných směrnic rozšířila začátkem roku 1996 také japonská vláda formulaci o možném použití japonských obranných sil z „případu mimořádné situace na Dálném východě" na „případ mimořádné situace v regionech sousedících s Japonskem". Ochotu Japonska přizpůsobit se v této záležitosti Spojeným státům rovněž diktují narůstající pochybnosti, má-li Amerika vůbec sílu v Asii dlouhodobě setrvat, a obavy z toho, že vzestup Číny - a domnělé americké znepokojení z něj - by mohl někdy v budoucnosti postavit Japonsko před nepřijatelnou volbu: zůstat s Amerikou proti Číně, nebo bez Ameriky jako čínský spojenec. Pro Japonsko je v tomto základním dilematu obsažen i historický 186 imperativ: protože role dominantní regionální mocnosti nepředstavuje uskutečnitelný cíl a protože dosažení komplexní globální moci není bez regionální základny reálné, je tedy evidentní, že Japonsko může nejspíše získat status přední globální mocnosti, bude-li se na celém světě aktivně angažovat v zachování míru a v hospodářském rozvoji. Kdyby Japonsko využilo americko-japonského vojenského svazku k zajištění stability na Dálném východě - aniž by však této vazbě dovolilo přerůst v protičínskou koalici -, jistě by mohlo získat význačné a vlivné poslání jako mocnost, která podporuje vznik skutečně mezinárodní a účinněji institucionalizované spolupráce. Japonsko by se tak patrně stalo mnohem silnější a globálně vlivnější obdobou Kanady: státem, který je uznáván díky konstruktivnímu nakládání se svým bohatstvím a mocí, ale nevzbuzuje žádné obavy ani nenávist.

GEOSTRATEGICKÉ PŘIZPŮSOBENÍ AMERIKY

Americká politika by měla napomáhat tomu, aby Japonsko výše uvedenou volbu přijalo a aby vzestup Číny k nejvýznamnějšímu postavení v regionu nezničil třístrannou rovnováhu moci ve východní Asii. Úsilí přimět jak Japonsko, tak Čínu, aby zachovaly třístrannou interakci zahrnující i Spojené státy, podrobí zkoušce obratnost a politickou představivost americké diplomacie. Pokud by Amerika opustila dřívější zaměření na hrozbu, již měl údajně představovat hospodářský vzestup Japonska, a vyvarovala se obav z čínského politického siláctví, podařilo by sejí tak zavést chladný realismus do politiky, která se musí zakládat na přesném strategickém kalkulu: směrovat japonskou energii do mezinárodního dění a přinutit čínskou sílu, aby se přizpůsobila regionálním podmínkám.

Pouze tehdy bude Amerika schopná konstituovat ve východní části eurasijské pevniny geopoliticky souměřitelný ekvivalent k roli Evropy v západní části Eurasie, to znamená strukturu regionální moci založenou na společných zájmech. Ovšem na rozdíl od Evropy se východní demokratické předmostí hned tak neobjeví. Inovované spojenectví s Japonskem musí místo toho Spojeným státům na Dálném východě sloužit také jako platforma k vyvážení mimořádně významné pozice Číny.

Z analýzy obsažené v prvních dvou oddílech této kapitoly vyplývá pro Spojené státy několik důležitých geostrategických závěrů:

Převládající mínění, že Čína bude příští globální velmocí, vyvolává v Americe paranoiu a uvnitř Číny megalomanii. Obavy z agresivní a nepřátelské Číny, která je prý předurčena k tomu, aby se zanedlouho stala příští velmocí, jsou přinejlepším ukvapené, přinejhorším se tyto předpovědi mohou stát sebenaplňujícím se proroctvím. Je zřejmé, že by bylo kontraproduktivní organizovat koalici namířenou k zastavení čínského vzestupu ke globální moci, neboť jediným výsledkem tohoto úsilí by bylo nepřátelství regionálně vlivné Číny. Zároveň by tato snaha zatížila americko-japonské vztahy, protože většina Japonců by se proti takové koalici postavila. Právě tak by Spojené státy měly přestat na Japonsko vyvíjet nátlak, aby přijalo větší bezpečnostní zodpovědnost v asijsko-tichomořském regionu. Takovýto nátlak by pouze bránil vytvoření pevného vztahu mezi Japonskem a Čínou a zároveň Japonsko ještě více v regionu izoloval.

Avšak právě proto, že se Čína pravděpodobně globální velmocí vbrzku nestane - a z téhož důvodu by nebylo moudré pokračovat v politice omezování regionálního vlivu Číny -, je žádoucí s ní zacházet jako s globálně významným hráčem. Včlenit Čínu do širší mezinárodní spolupráce a zajistit jí postavení, jehož se dožaduje - tak by mohl znít recept, jak ohladit ostré hrany čínské

národní ctižádosti. Významným krokem tímto směrem by bylo přizvání Číny na každoroční summit nejvyspělejších zemí světa, takzvané skupiny G-7, zejména proto, že Rusko bylo rovněž přizváno.

Přestože se to nezdá, z hlediska reálných strategických variant nemá Čína ve skutečnosti příliš na vybranou. Pokračující úspěchy čínského hospodářství zůstávají silně závislé na přílivu západního kapitálu a technologie a na přístupu na zahraniční trhy, což velmi omezuje čínské možnosti rozhodování. Spojenectví s nestabilním a zchudlým Ruskem by hospodářské nebo geopolitické perspektivy Číny nerozšířilo (a pro Rusko by znamenalo podřídit se Číně). Nejde tedy o nosnou geostrategickou eventualitu, i když taktické ohledy obě země svádějí, aby si s touto myšlenkou čas od času pohrávaly. Pomoc poskytovaná Pákistánu a Íránu má pro Čínu mnohem větší okamžitý regionální a geopolitický význam, ale ani ona nepředstavuje výchozí bod vážné snahy o získání postavení globální velmoci. „Antihegemonická" koalice by mohla být volbou z nutnosti, kdyby Čína dospěla k přesvědčení, že její národní či regionální snahy blokuje Amerika (podporovaná Japonskem). Byla by to však koalice chudých, kteří by pravděpodobně ještě delší dobu všichni chudí zůstali.

Velká Čína se dnes rodí jako dominantní síla regionu. Může se pokoušet prosadit se způsobem narušujícím regionální stabilitu, nebo se naopak může spokojit s nepřímým uplatňováním svého vlivu v souladu s tradicemi čínské imperiální historie. Zda Čína nastolí přímo hegemonickou sféru vlivu nebo méně určitou sféru autority, bude částečně záležet na míře brutality a autoritářství jejího režimu a částečně také na tom, jak budou klíčoví vnější hráči, zejména Amerika a Japonsko, reagovat na vstup Velké Číny na scénu. Politika jednoduchého appeasementu by mohla jenom povzbudit asertivnější čínské postoje, ale politika kladoucí pouze překážky vzniku takové Číny by pravděpodobně vyvolala obdobnou reakci. Oběma extrémům by mohlo zabránit obezřetné urovnání v některých otázkách, v jiných případech zase přesné stanovení mezí.

V každém případě může Velká Čína v některých oblastech Eurasie uplatňovat geopolitický vliv slučitelný se závažným geostrategickým zájmem Ameriky na stabilní, ale politicky pluralistické Eurasii. Například sílící čínská pozornost věnovaná Střední Asii nevyhnutelně omezuje možnosti Moskvy dosáhnout jakékoli formy politické reintegrace tohoto regionu pod svou kontrolou. V této souvislosti a s ohledem na Perský záliv vnucuje rostoucí potřeba energie Číně společný zájem s Amerikou, jímž je udržet volný přístup k oblastem produkujícím ropu a jejich politickou stabilitu. Podobně čínská podpora Pákistánu drží na uzdě snahy Indie podřídit si tuto zemi a vyvažuje zájem Indie na spolupráci s Ruskem, pokud jde o Afghánistán a Střední Asii. A k

upevnění stability celé oblasti může přispět i čínská a japonská angažovanost v rozvoji východní Sibiře. Tyto společné zájmy je třeba důkladně zkoumat na základě trvalého strategického dialogu.*

* V roce 1996 jsem při svém setkání s předními čínskými odborníky na národní bezpečnost a obranu určil (občas jsem záměrně používal nepříliš jasné formulace) následující oblasti společného strategického zájmu jako podklad pro takový dialog: 1) trvalý mír v jihovýchodní Asii, 2) nepoužiti sily při řešeni otázky pobřežních vod, 3) mírové sjednoceni Činy, 4) stabilita v Koreji, 5) nezávislost Střední Asie, 6) rovnováha mezi Indii a Pákistánem, 7) hospodářsky dynamické a v mezinárodních vztazích neagresivni Japonsko a 8) stabilní, ale nikoli příliš silné Rusko.

Existují i oblasti, v nichž se mohou čínské zájmy střetnout s americkými (a také japonskými), zejména bude-li je Čína prosazovat

z historie známými násilnými metodami. To se týká především jihovýchodní Asie, Tchaj-wanu a Koreje.

Jihovýchodní Asie je potenciálně příliš bohatá a rozkládá se na příliš rozlehlém prostoru, stručně řečeno, je příliš velká na to, aby si ji i mocensky zmohutnělá Čína bez námahy podrobila - na druhé straně je však také příliš slabá a politicky roztříštěná, aby nakonec nebyla do sféry vlivu Číny vtažena. Regionální vliv Číny, podporovaný čínskou finanční a ekonomickou přítomností ve všech zemích této oblasti, nutně poroste s tím, jak se bude moc Číny zvyšovat. Bude velmi záležet na tom, jak Čína tuto moc uplatní, ale nelze s určitostí tvrdit, že by Amerika měla zvláštní zájem Číně přímo čelit nebo se angažovat v takových záležitostech, jako je spor o Jihočínské moře. Číňané mají bohatou historickou zkušenost s obratným a přitom delikátním využíváním nerovných (nebo poddanských) vztahů a bylo by plně v čínském zájmu projevit určitou sebekázeň, aby se v regionu zamezilo obavám z čínského imperialismu. Mohly by totiž podpořit vznik regionální protičínské koalice (a určité náznaky v tomto směru obsahuje už rodící se indonésko-australská vojenská spolupráce), která by pak velmi pravděpodobně hledala podporu u Spojených států, Japonska a Austrálie.

Velká Čína, zvlášť po včlenění Hongkongu, se bude téměř jistě mnohem energičtěji snažit připojit Tchaj-wan opět ke svému území. Je důležité uvědomit si skutečnost, že Čína samotný fakt oddělení Tchaj-wanu nikdy nepřijala. Proto by tato záležitost mohla v určitém okamžiku vyvolat přímý střet Ameriky s Čínou. Jeho důsledky by poškodily všechny zúčastněné: hospodářské vyhlídky Číny by se zhoršily, vzniklo by silné napětí v amerických vztazích s Japonskem

a americké snahy o vytvoření stabilní rovnováhy sil ve východní Eurasii by se mohly ocitnout na slepé koleji.

Podobně je v této záležitosti nesmírně důležité získat a udržet maximální možnou vzájemnou průhlednost. I když v nejbližší budoucnosti Čína pravděpodobně nebude mít prostředky k násilnému získání Tchaj-wanu, musí Peking pochopit - aniž by připustil v tomto ohledu jakékoli pochybnosti -, že kdyby Amerika na pokus Číny o násilné připojení Tchaj-wanu, tedy s použitím armády, nereagovala, mělo by to pro americké postavení na Dálném východě natolik zničující dopad, že si Spojené státy jednoduše nemohou dovolit vojensky nezasáhnout, nedokáže-li se Tchaj-wan sám bránit.

Jinak řečeno, Amerika by musela intervenovat nikoli kvůli samostatnému Tchaj-wanu, ale kvůli svým geopolitickým zájmům v asijsko--tichomořské oblasti. Což je podstatný rozdíl. Spojené státy samy o sobě nemají na samostatném Tchaj-wanu zájem. Podle jejich oficiálního postoje, který by měl zůstat zachován, existuje jen jedna Čína. Ale způsob, jakým se Čína bude snažit o sjednocení, může ohrozit životně důležité americké zájmy, a Číňané by si tuto skutečnost měli jasně uvědomit.

Otázka Tchaj-wanu poskytuje Američanům také legitimní prostředek, jak vznést při jednáních s Čínou otázku lidských práv, aniž by mohli být obviněni z vměšování do vnitřních záležitostí Číny. Je vhodné Pekingu znovu a znovu opakovat, že sloučení s Tchaj-wanem dosáhne jenom tehdy, stane-li se Čína bohatší a demokratičtější zemí. Pouze taková Čína, která bude připravena vytvořit na základě zásady „jedna země, několik systémů" určitý druh konfederace, bude schopna k sobě Tchaj-wan připoutat a asimilovat ho do Velké Číny. V každém případě je vzhledem k Tchaj-wanu ve vlastním zájmu Číny začít dodržovat lidská práva a Amerika by měla k celé záležitosti přistupovat právě v tomto kontextu.

Spojeným státům se jistě vyplatí - a zároveň tím splní slib daný Číně - zdržet se přímé nebo i nepřímé podpory mezinárodního uznání Tchaj-wanu. V 90. letech vyvolaly některé oficiální kontakty mezi Spojenými státy a Tchaj-wanem dojem, že Amerika začíná mlčky považovat Tchaj-wan za samostatný stát, a rozhořčení Číny nad tímto vývojem bylo právě tak pochopitelné jako její odpor k sílícím snahám tchajwanských představitelů získat pro svou zemi mezinárodní uznání statusu samostatného státu.

Spojené státy by tedy měly dát bez váhání jasně najevo, že snahy Tchaj-wanu změnit vžitou a opatrnou ambivalenci, která ovládá vztahy mezi ním a Čínou, by nepříznivě ovlivnily jejich postoj k tomuto ostrovu. Za předpokladu, že Čína bude prosperovat a demokratizovat se a že po připojení Hongkongu nedojde na jeho území k omezení občanských práv, by americká podpora

vážného dialogu nesoucího se přes Tchajwanský průliv o podmínkách konečného sjednocení mohla navíc vyvolat tlak na prohlubování demokracie v pevninské Číně a zároveň by prospěla širšímu geostrategickému urovnání mezi Spojenými státy a Velkou Čínou.

Korea, která je geopolitickým ohniskem v severovýchodní Asii, by se mohla znovu stát zdrojem napětí mezi Amerikou a Čínou a její budoucnost také přímo ovlivní americko-japonské vztahy. Zůstane-li Korea rozdělena a potrvá-li nebezpečí války mezi labilním severem a bohatnoucím jihem, budou muset americké vojenské jednotky na poloostrově zůstat. Jakékoli jednostranné stažení amerických sil by nejen zřejmě přivodilo novou válku, ale bylo by se vší pravděpodobností též znamením konce americké vojenské přítomnosti v Japonsku. Lze si jen obtížně představit, že se Japonsko bude i nadále spoléhat na trvalé rozmístění jednotek Spojených států na svém území, jakmile jednou Amerika Jižní Koreu opustí. Nejspíš by následovalo rychlé znovuvyzbrojení Japonska s hluboce destabilizujícími důsledky pro celý region.

Se sjednocením Koreje by však patrně také vyvstala závažná geopolitická dilemata. Setrvání amerických jednotek ve sjednocené Koreji by Čína nevyhnutelně považovala za nepřátelský akt, a lze tedy pochybovat, že by za takovýchto okolností se sjednocením vůbec souhlasila. Kdyby ke sjednocení docházelo postupně, takzvanou metodou „měkkého přistání", Čína by mu kladla politické překážky a podporovala by ty síly v Severní Koreji, které zůstaly ke sjednocení v opozici. Kdyby nastalo násilné sjednocení, což by pro Severní Koreu znamenalo „přistání pádem", nedala by se vyloučit ani čínská vojenská intervence. Pro Čínu by byla přijatelná jen taková sjednocená Korea, jež by zároveň nepředstavovala přímé prodloužení americké moci (s Japonskem v pozadí jako jejím odrazovým můstkem).

Na druhé straně by se sjednocená Korea bez přítomnosti amerických jednotek na svém území zřejmě přiklonila nejprve k určité formě neutrality jak vůči Číně, tak vůči Japonsku a pak by se postupně -částečně vedena stále silnými pozůstatky protijaponských nálad -buď orientovala na čínskou sféru politicky prosazovaného vlivu, nebo by se ve vztahu k Číně dostala do poněkud volnějšího podřízeného postavení. Taková situace by však postavila Japonsko před otázku, bude-li ochotné sloužit jako jediná asijská základna americké moci. Podobné rozhodování by způsobilo přinejmenším hluboký rozkol v japonské vnitřní politice. Jakákoli výsledná redukce okruhu vojenské působnosti Spojených států na Dálném východě by zase znesnadnila udržení stabilní rovnováhy sil v Eurasii. Proto takovéto úvahy zvyšují hmotný zájem Ameriky a Japonska udržet v Koreji status quo (i když každá země má trochu jiné důvody), a pokud by se tento status quo měl měnit, pak jen po krátkých etapách, nejlépe v

rámci prohlubujícího se kompromisního urovnání Ameriky s Čínou na regionální úrovni.

K vytvoření stabilního prostředí pro jakoukoli formu možného sjednocení Koreje by prozatím významně přispělo skutečné smíření mezi Japonskem a Koreou. Zmírnilo by různé mezinárodní komplikace vyplývající z korejského sloučení a v konečném důsledku by mezi těmito zeměmi vytvořilo závazný politický vztah založený na sílící spolupráci. Spojené státy by při tomto usmíření mohly sehrát velmi významnou úlohu. V uvedeném případě se lze poučit z celé řady konkrétních kroků podniknutých v procesu smíření mezi Německem a Francií a později mezi Německem a Polskem (od společných univerzitních programů až k společným vojenským formacím). Skutečné japonsko-korejské partnerství by mělo stabilizující vliv na celý region a zároveň by umožnilo pokračování americké přítomnosti na Dálném východě možná i po sloučení Koreje.

Není snad ani třeba zdůrazňovat, že těsné politické svazky s Japonskem jsou v globálním geostrategickém zájmu Ameriky. Avšak bude-li Japonsko vazalem, soupeřem nebo partnerem Spojených států, závisí na schopnosti Američanů a Japonců přesněji definovat, jaké mezinárodní cíle by jejich země měly sledovat společně, a jasněji vyznačit dělicí čáru mezi geostrategickým posláním Spojených států na Dálném východě a snahami Japonska o celosvětově významné postavení. Pro Japonsko, i přes diskuse, které se v zemi vedou o zahraniční politice, stále zůstává vztah s Amerikou majákem jeho mezinárodní orientace. Dezorientované Japonsko, potácející se mezi mohutným zbrojením a separátní dohodou s Čínou, by pro Ameriku znamenalo konec jejího postavení v asijsko-tichomořském regionu a předem by vyloučilo možnost vzniku trvalého třístranného uspořádání mezi Amerikou, Japonskem a Čínou. A to by pak také znemožnilo dosáhnout politické rovnováhy v celé Eurasii pod americkým vedením.

Stručně řečeno, dezorientované Japonsko by se chovalo jako velryba na mělčině: bezmocně, ale nebezpečně by tlouklo kolem sebe. Mohlo by destabilizovat celou Asii, ale nedokázalo by vytvořit životaschopnou alternativu k tolik potřebné rovnováze vztahů Ameriky, Japonska a Číny. Pouze v těsném spojenectví s Japonskem dokáží Spojené státy usměrnit regionální ctižádost Číny a potlačit její svévolné projevy. Pouze na tomto základě lze uskutečnit komplikované třístranné uspořádání, v němž se promítne globální převaha Ameriky, vedoucí postavení Číny v regionu a výrazné uplatnění Japonska na mezinárodní scéně.

Je zřejmé, že v dohledné budoucnosti není omezení současného počtu amerických jednotek v Japonsku (a v širším slova smyslu v Koreji) žádoucí. Ze

stejného důvodu je však právě tak nežádoucí jakékoli významné rozšíření geopolitické sféry působnosti a aktuálního rozsahu japonských vojenských snah. Kdyby Spojené státy výrazněji omezily svou přítomnost, znepokojivá strategická nejistota by Japonsko pravděpodobně přivedla k odstartování rozsáhlého zbrojního programu, zatímco americký tlak na Japonsko, aby přijalo závažnější vojenskou úlohu, by pouze poškodil vyhlídky na stabilitu v regionu, zabránil širšímu regionálnímu urovnání s Velkou Čínou, odvrátil Japonsko od rozhodnutí ujmout se konstruktivního mezinárodního poslání, a zkomplikoval tak úsilí nastolit v celé Eurasii trvalý geopolitický pluralismus.

Z toho vyplývá, že Japonsko - má-li se obrátit čelem ke světu a zády k Asii - musí získat smysluplný podnět a zvláštní status, což by posloužilo jeho vlastnímu národnímu zájmu. Na rozdíl od Číny, která může usilovat o postavení světové velmoci teprve tehdy, stane-li se regionální mocností, Japonsko může získat světový vliv, vyvaruje-li se snahy o regionální nadvládu. O to je však důležitější, aby Japonsko pociťovalo, že je zvláštním partnerem Spojených států při celosvětovém poslání, které mu zároveň přináší politické uspokojení a také hospodářský prospěch. Amerika by k tomuto cíli přispěla, pokud by začala vážně přemýšlet o přijetí americko-japonské dohody o volném obchodu, a tedy rovněž o vytvoření společného americko-japonského ekonomického prostoru. Takový krok, který by formalizoval pevnější pouto mezi oběma ekonomikami, by se stal geopolitickou oporou pokračující americké přítomnosti na Dálném východě i konstruktivního zapojení Japonska do globálního dění.*

* Pádné důvody pro tuto iniciativu uvádí a na vzájemné ekonomické výhody, které by z ni plynuly, poukazuje: Kurt Tong, ..Revolutionizing America's Japan Policy", Foreign Polky, zima 1996-1997.

Závěrem lze konstatovat: Pro Ameriku by Japonsko mělo být nejdůležitějším a prvořadým partnerem při vytváření stále pevnějšího a vše prostupujícího systému celosvětové spolupráce, ale v žádném

případě by nemělo zaujmout místo jejího vojenského spojence v jakémkoli regionálním svazku, jehož záměrem by bylo soupeřit s Čínou o dominantní postavení v oblasti. Japonsko by si mělo společně se Spojenými státy vzít na starost novou agendu světových záležitostí. Čína jako vedoucí regionální mocnost by se měla stát kotvou a opěrným bodem Ameriky na Dálném východě, v tradiční doméně mocenské politiky, a přispět tak k nastolení rovnováhy sil v Eurasii. V tomto ohledu by úloha Velké Číny ve východní části kontinentu odpovídala úloze zvětšující se Evropy v části západní.

KAPITOLA 7

ZÁVĚR

Nadešel čas, kdy by Spojené státy měly vůči Eurasii vymezit integrovanou, zřetelnou a dlouhodobou geostrategii a začít ji realizovat. Tuto potřebu vyvolává vzájemné působení dvou základních skutečností: Amerika je v současné době jedinou světovou velmocí a Eurasie hlavním světovým kolbištěm. Způsob, jakým bude na eurasijském kontinentě rozdělena moc, tedy zásadně ovlivní vedoucí postavení Ameriky ve světě i její historické dědictví.

Vedoucí mocenské postavení Ameriky ve světové politice je jedinečné svým rozsahem i povahou. Jde o hegemonii nového typu, v níž se odrážejí mnohé rysy amerického demokratického systému: pluralismus, otevřenost a flexibilita. Tuto globální hegemonii Spojené státy získaly za dobu kratší než jedno století a projevuje se především tím, že na obrovském území Eurasie, odkud doposud pocházeli všichni předcházející uchazeči o světovou nadvládu, hrají Spojené státy bez-precedenční roli. Zastávají v Eurasii úlohu hlavního rozhodčího a žádný vážný problém se neřeší bez americké účasti nebo v protikladu k americkým zájmům. Pro trvalost a stabilitu americké globální nadvlády bude nanejvýš 196 důležité, jaký přístup zvolí Spojené státy ke geostrategickým hráčům a jaký postoj zaujmou ke klíčovým geopolitickým ohniskům na eurasijské šachovnici. V Evropě zůstanou nejzávažnějšími hráči Francie s Německem a významným americkým cílem by mělo být upevnění demokratického předmostí na západním okraji Eurasie. Na eurasijském Dálném východě se postupně stane hlavním činitelem Čína a Spojené státy nebudou mít v této části kontinentu pevnou půdu pod nohama, pokud se nepodaří dosáhnout určitého americko-čínského geostrategického konsenzu. Ve středu Eurasie, tj. v prostoru mezi rozšiřující se Evropou a vzmáhající se Čínou, zůstane geopolitická černá díra alespoň do té doby, než si Rusko vyřeší vnitřní problémy týkající se vymezení jeho vlastní postimperiální role, zatímco z oblasti na jih od Ruska - z eurasijského Balkánu - se může stát kotel vřící soupeřením o moc a překypující etnickými konflikty.

V blízké budoucnosti - zřejmě za dobu delší nezjedná generace -se v tomto kontextu pravděpodobně neobjeví žádný vyzývatel, který by status Ameriky jako vedoucí globální velmoci ohrozil. Žádnému národnímu státu se patrně nepodaří vyrovnat se Americe ve čtyřech klíčových dimenzích moci (vojenské, ekonomické, technologické a kulturní), jež dohromady vytvářejí podmínky pro rozhodující globální politickou převahu. Jedinou alternativu případného dobrovolného či nedobrovolného stažení Ameriky z jejího vedoucího postavení ve světě zatím představuje mezinárodní anarchie. V tomto ohledu si Amerika vydobyla postavení státu, který je, jak řekl prezident Clinton, ve světě „nezastupitelný".

Zde je třeba zdůraznit jednak právě zmíněnou americkou nezastupitelnost, jednak podmínky usnadňující eventuální globální anarchii. Rozkladné následky populační exploze, migrace způsobené bídou, radikální urbanizace, etnických a náboženských bouří a hromadění jaderných zbraní by se vymkly jakékoli kontrole, kdyby se existující základní rámec, založený na národních státech a udržující alespoň elementární geopolitickou stabilitu, rozpadl. Bez přímého a trvalého nasazení Ameriky by na světové scéně mohly velmi rychle převládnout destruktivní síly. Alternativa fragmentace, která jde vždy ruku v ruce s geopolitickým napětím, se neváže jen na oblast dnešní Eurasie, ale vztahuje se na celý svět.

Jevy, které ohrožují globální stabilitu, budou patrně zhoršovat i perspektivu samotných podmínek lidské existence. Demografická exploze spolu s urbanizací rychle rostoucích populací vedou, obzvláště 197 v chudších zemích světa, ke znevýhodnění mas, ale zejména k nezaměstnanosti milionů mladých lidí, u nichž míra frustrace narůstá geometrickou řadou. Moderní způsob komunikace posiluje rozkol s tradiční autoritou a zároveň u této mladé generace zvyšuje i vědomí obecné nerovnoprávnosti, která v ní vyvolává odpor. Je tedy mnohem náchylnější podlehnout agitaci extremistických hnutí. Jako bezpečnostní ventil sice může na jedné straně sloužit vznikající fenomén globální migrace - čísla dnes dosahují už desítek milionů -, na straně druhé však s velkou pravděpodobností přispěje k přenosu etnických a sociálních konfliktů mezi kontinenty.

Roli globálního správce, kterou Amerika zdědila, tedy poznamená řada bouří, napětí a přinejmenším občasné projevy násilí. Nový a složitý mezinárodní řád formovaný americkou hegemonií, řád, v němž „hrozba války byla smetena ze stolu", se patrně omezí pouze na ty části světa, kde bylo americké mocenské postavení upevněno demokratickými sociálně-politickými systémy a s pomocí spletitého vnějšího multilaterálního rámce, v němž mají Spojené státy rovněž převahu.

Americká geostrategie pro Eurasii bude tedy soutěžit se silami podněcujícími neklid a chaos. V Evropě se objevují náznaky slábnutí energie dosud ženoucí kupředu integraci a rozšiřování a není vyloučené, že se zanedlouho probudí ze spánku tradiční evropský nacionalismus. Vždyť i v těch nejúspěšnějších evropských státech přetrvává vysoká nezaměstnanost, a vytváří tak podhoubí pro xenofobní reakce, které by mohly ve Francii a Německu způsobit náhlý odklon od současné politiky k politickému extremismu a vnitropolitickému šovinismu. Tento vývoj by dokonce mohl dospět až na samý práh revoluce. Evropa nedokáže realizovat historický časový harmonogram,

nastíněný v kapitole 3, pokud ji v jejím úsilí o sjednocení nepovzbudí či přímo nepobídnou Spojené státy.

Otazníky týkající se budoucnosti Ruska jsou ještě větší a vyhlídky na pozitivní vývoj v zemi mnohem mlhavější. Amerika by tedy rozhodně měla vytvořit takový geopolitický kontext, který by umožňoval začlenění Ruska do rámce rozšiřující se Evropy a sílící evropské spolupráce, v němž by rovněž byla zabezpečena samostatnost nových svrchovaných států sousedících s Ruskem. Přesto další samostatná existence například Ukrajiny nebo Uzbekistánu (nemluvě o etnicky rozděleném Kazachstánu) zůstává nejistá, zejména pokud bude americkou pozornost upoutávat nová vnitřní krize v Evropě, prohlubující se propast mezi Evropou a Tureckem nebo zostřování napětí v americko-íránských vztazích.

Konečné zásadní uspořádání vztahů mezi Čínou a Spojenými státy by mohla v budoucnosti zhatit nejenom krize v souvislosti s Tchaj-wanem, ale i nástup agresivního a nepřátelského režimu v důsledku dynamického a bouřlivého vnitropolitického čínského vývoje nebo prostě jen ochlazení americko-čínských vztahů. Z Číny by se tak patrně vyvinula vysoce destabilizující mocnost světového formátu, což by Ameriku donutilo vyvinout obrovské úsilí, aby udržela dobré americko-japonské vztahy, a nelze vyloučit, že by taková situace rozvrátila samu geopolitickou orientaci Japonska. V takovém případě by byla ohrožena stabilita v jihovýchodní Asii a lze se jen dohadovat, jaký dopad by tyto dva souběžně probíhající procesy měly na postavení a soudržnost Indie, země důležité pro stabilitu v jižní Asii.

Tyto postřehy mají připomenout, že ani nové globální problémy, jež přesahují rámec národního státu, ani tradičnější geopolitické záležitosti se patrně nedají řešit a jejich řešení se nedá ani odložit, začne-li se zásadním způsobem hroutit geopolitická struktura globální moci. Na evropském i asijském obzoru se objevují varovná znamení, a aby byla politika Spojených států úspěšná, musí se zaměřit na Eurasii jako na celek a nechat se vést geostrategickým plánem.

GEOSTRATEGIE PRO EURASII

Výchozím bodem adekvátní politiky musí být jednoznačné uznání tří bezprecedenčních okolností, které určují současné geopolitické dění: 1) poprvé v dějinách je skutečnou světovou velmocí jediný stát; 2) navíc stát, který se nachází mimo Eurasii a vysoce převyšuje ostatní světové mocnosti; 3) dosud nikdy neměla na světovém kolbišti, Eurasii, převahu jiná velmoc než eurasijská.

Avšak konzistentní geostrategie pro Eurasii musí také počítat s tím, že mocenské postavení Spojených států má své hranice a vliv Ameriky za nějakou dobu nevyhnutelně poklesne i ve svém zeměpisném rozsahu. Jak jsme už uvedli, právě rozloha a různorodost Eurasie spolu s možným nárůstem moci některých jejích států omezují hloubku amerického vlivu a stupeň kontroly nad během událostí. Za těchto okolností je prvořadým úkolem pochopení správné geostrategie a uvážlivé rozmístění amerických prostředků a sil na obrovské eurasijské šachovnici. Jelikož bezprecedenční vliv Ameriky časem nutně zeslábne, za geostrategickou prioritu je nutno považovat vzestup ostatních regionálních mocností takovým způsobem, který neohrozí světové globální prvenství Ameriky.

Tvůrci americké globální strategie musí stejně jako při šachové partii přemýšlet několik tahů dopředu a zároveň předvídat možné tahy protihráčů. Nosná strategie by tedy měla rozlišovat mezi krátkodobou perspektivou (zhruba příštích pět let), střednědobou perspektivou (zhruba do dvaceti let) a dlouhodobou perspektivou (nad dvacet let). Kromě toho by se na tato období nemělo pohlížet jako na striktně oddělená, ale jako na organické součásti pokračujícího procesu. První období by mělo plynule přecházet do druhého - mělo by k němu cíleně směřovat - a stejně tak druhé do třetího.

V prvním, nejkratším období bude v americkém zájmu maximální upevnění převládajícího geopolitického pluralismu na mapě Eurasie. Což znamená důraz na manévrování a ovládání ve snaze předejít vzniku nepřátelských koalic, jež by nakonec začaly ohrožovat americký primát - a to pomíjíme nepříliš pravděpodobnou variantu, že by tak učinil nějaký konkrétní stát takříkajíc na vlastní pěst. Ve středním období by se měl důraz plynule přesunout na vyhledání partnerů, postupně nabývajících na důležitosti, avšak ze strategického hlediska kompatibilních, kteří by pod vedením Ameriky pomáhali vytvářet kooperativnější bezpečnostní systém pro celou Eurasii. V posledním období by tak mohlo vzniknout jádro světové politiky s konkrétně sdílenou politickou zodpovědností.

Úkol pro nejbližší budoucnost zní následovně: Je třeba zajistit, aby žádný jednotlivý stát či koalice států nezískaly moc k vytlačení Ameriky z Eurasie nebo k významnému oslabení americké role hlavního globálního rozhodčího.

Vždyť na upevnění transkontinentálního geopolitického pluralismu nelze nahlížet jako na cíl sám o sobě, ale jako na prostředek k dosažení cíle ve středním období, totiž k vytvoření skutečného strategického partnerství v klíčových oblastech Eurasie. Demokratická Amerika si bude jen sotva přát „plný úvazek" v obtížném, vysilujícím a nákladném zaměstnání řídit Eurasii tak, aby zabránila některé z mocností získat nadvládu v oblasti, což vyžaduje neustálé manévrování a manipulaci za podpory amerických vojenských sil. První období musí tedy logicky a záměrně vyústit do druhého, v němž sice Amerika bude stále ještě odrazovat jiné státy od pokusů ohrozit její vlídnou hegemonii, ale už nejenom tím, že náklady, které by eventuální vyzývatel musel vynaložit, pro něj budou příliš vysoké, ale současně i tak, že Amerika nebude ohrožovat životní zájmy regionálních aspirantů na důležité postavení v Eurasii.

Cílem, kterému by se tedy měla ve středním období věnovat obzvláštní pozornost, je vybudování partnerství, a to zejména mezi sjednocenou a politicky definovanou Evropou, regionálně významnou Čínou, potom - jak pevně věříme - postimperiálním a na Evropu orientovaným Ruskem a demokratickou Indií na jižním okraji Eurasie jako stabilizujícím prvkem regionu. Bude však záležet na úspěchu či neúspěchu úsilí o upevňování širších strategických vztahů mezi Evropou a Čínou; tyto vztahy nakonec určí celkový kontext pro roli Ruska, ať už kladnou nebo zápornou.

Z toho vyplývá, že rozšířená Evropa a NATO napomohou realizaci krátkodobých i dlouhodobějších cílů americké politiky. Rozšířená Evropa zvětší rozsah vlivu Spojených států - a přijetím nových středoevropských členů se také zvýší počet s Amerikou sympatizujících států v evropských rozhodovacích orgánech ale taková Evropa nebude zároveň natolik politicky integrovaná, aby v dohledné době dokázala ohrozit americké životně důležité geopolitické zájmy kdekoli jinde, především na Blízkém východě. Politicky definovaná Evropa představuje rovněž základní předpoklad pro postupnou asimilaci Ruska do systému globální spolupráce.

Je nesporné, že samotné Spojené státy nemohou skutečně sjednocenou Evropu vytvořit - to záleží na jejích obyvatelích, zejména na Francouzích a Němcích -, ale Amerika může vytvoření jednotné Evropy bránit. Takový přístup by pro stabilitu v Eurasii, a tudíž i pro vlastní americké zájmy patrně znamenal naprostou katastrofu. Pokud totiž Evropa nepostoupí v procesu integrace ještě dále, čeká ji pravděpodobně opětovná fragmentace. Tedy, jak jsme už uvedli, pro Spojené státy je nanejvýš důležité, aby úzce spolupracovaly s Francií a Německem. Společně musí usilovat o Evropu, která bude politicky životaschopná, zůstane svázána s Amerikou a rozšíří působnost mezinárodního demokratického systému a spolupráci v jeho rámci. Americe v žádném případě nejde o to, aby

volila mezi Francií a Německem. Nová Evropa se bez obou těchto zemí rozhodně neobejde -a bez nové Evropy nelze počítat ani s existencí celkového transeurasijského systému.

Z toho pro Spojené státy vyplývají praktické důsledky: postupné dosažení konsenzu v otázce společného vedení NATO, potřeba větší tolerance vůči francouzským snahám, aby Evropa hrála určitou úlohu nejenom v Africe, ale i na Blízkém východě, a stálá podpora expanze Evropské unie na východ, a to i tehdy, zaujme-li Evropská unie roli politicky i ekonomicky asertivnějšího globálního hráče.*

* Na konferenci o Americe a Evropě pořádané v únoru 1997 Střediskem pro mezinárodní a strategická studia (Center for International and Strategie Studies, CSIS) v Bruselu se na toto téma objevila řada konstruktivních návrhů: od společných snah o strukturální reformu, která by snížila rozpočtové deficity, až po pozvednuti evropského zbrojního průmyslu, což by mělo posílit transatlantickou obrannou spolupráci a zvýšit úlohu Evropy v NATO. Praktický seznam těchto a jim podobných iniciativ - zabývajících se otázkou, jak umocnit roli Evropy - lze najít v knize: David C. Gompert a F. Stephen Larrabee (eds.), America and Europe: A Parlnership for a New Era, Santa Monica, Calif.: RAND, 1997.

Transatlantická dohoda o volném obchodu, kterou už po nějakou dobu obhajuje řada prominentních představitelů zemí Severoatlantické aliance, by rovněž mohla snížit nebezpečí eskalace hospodářského soupeření mezi sjednocenou Evropou a Spojenými státy. A pokud se nakonec Evropské unii podaří pohřbít po staletí přežívající nacionalistický antagonismus, který měl vždy pro celý svět ničivé následky, bude to v každém případě znamenat úspěch, i když se tak postupně omezí současná vůdčí role Ameriky jako hlavního rozhodčího v Eurasii.

Rozšíření NATO a Evropské unie by přispělo též k oživení vytrácejícího se smyslu vlastního poslání Evropy a zároveň by také upevnilo, ku prospěchu jak Ameriky, tak Evropy, demokratické změny, k nimž došlo po konci studené války. V sázce zde není nic menšího než dlouhodobý vztah Ameriky s Evropou. Podoba nové Evropy se stále dotváří, a má-li tato Evropa zůstat z geopolitického hlediska částí euro-atlantického prostoru, rozšíření NATO je nezbytné. Ze stejného důvodu by nyní, kdy je rozšiřování NATO už realitou, mohl jeho neúspěch otřást celou koncepcí zvětšující se Evropy a demoralizovat obyvatele střední Evropy. Nelze vyloučit, že by nakonec probudil podřimující a skomírající ruské geopolitické ambice, které se právě střední Evropy týkají.

Ale selhání snah o rozšíření NATO, podporovaných především Amerikou, by mohlo povzbudit i mnohem ctižádostivější touhy Ruska. Není totiž zdaleka jasné - a z historie plyne spíše pravý opak -, že by si ruská politická elita stejně jako Evropa přála silnou a trvalou americkou politickou a vojenskou přítomnost na kontinentě. Proto je

důležité, navzdory potřebě prohlubovat spolupráci s Ruskem, aby Amerika dala zřetelně najevo své globální priority. Pokud by Spojené státy měly volit mezi rozšiřováním euroatlantického systému a lepšími vztahy s Ruskem, nesrovnatelně vyšší prioritu představuje NATO.

Z tohoto důvodu by jakákoli dohoda s Ruskem v souvislosti s rozšiřováním NATO neměla znamenat, že by se Rusko stalo v podstatě jeho členem, který by měl de facto právo rozhodovat, protože by se následně rozmělnil výlučný euroatlantický charakter NATO a nově přijaté státy by zároveň byly odsouzeny k druhořadému členství. Tato situace by Rusku nejen poskytla příležitost začít znovu usilovat o získání sféry vlivu ve střední Evropě, ale při jakémkoli nesouladu mezi Amerikou a Evropou by mohlo též využít své přítomnosti v NATO k oslabení americké role v evropských záležitostech.

Je rovněž nanejvýš důležité, aby po vstupu střední Evropy do NATO byly jakékoli nové bezpečnostní záruky dané Rusku v souvislosti s touto oblastí skutečně oboustranné, a tudíž vzájemně zavazující. Omezení týkající se rozmístění vojenských sil NATO a jaderných zbraní na půdě nových členů mohou významně oslabit legitimní ruské obavy, avšak těmto omezením by měly odpovídat ruské záruky týkající se demilitarizace strategické hrozby v podobě kaliningradské enklávy a stanovení limitů pro počet vojsk rozmístěných poblíž hranic budoucích členů NATO a Evropské unie. Zatímco se všichni nově nezávislí západní sousedé Ruska úzkostlivě snaží o vytvoření trvalého vztahu a o spolupráci s touto zemí, skutečnost je taková, že se jí z historicky pochopitelných důvodů stále obávají. Rovnoprávné urovnání mezi NATO a Evropskou unií na jedné straně a Ruskem na straně druhé by tedy obyvatelé Evropy uvítali jako signál, že se Rusko konečně přiklání k volbě pro Evropu tak žádoucí.

Tato volba by mohla vydláždit cestu širším snahám o pozvednutí postavení Ruska a jeho sebevědomí. Také formální členství ve skupině G-7 i zvýšení politické role OSCE (v jejímž rámci by se mohl ustavit zvláštní bezpečnostní výbor, složený z Ameriky, Ruska a několika klíčových evropských zemí) by Rusku poskytly řadu příležitostí, jak se konstruktivně zapojit do formování politické i bezpečnostní dimenze Evropy. Tyto snahy spolu s pokračující finanční pomocí Rusku a s velmi ambiciózními plány na těsnější spojení Ruska s

Evropou pomocí dálničních a železničních sítí by významně posunuly ruské rozhodování směrem k Evropě.

Dlouhodobá role Ruska záleží převážně na historické volbě, kterou Rusko musí teprve učinit - zřejmě ještě v tomto desetiletí - a jež souvisí s tím, jak samo sebe vymezí. Rusko, i přes zvětšující se rozsah regionálního vlivu Evropy a Číny, zůstane pánem největšího jednolitého území na světě. Toto území zahrnuje deset časových pásem, je dvakrát větší než Spojené státy nebo Čína, a dokonce i rozšířená Evropa je ve srovnání s ním miniaturní. Ústřední problém Ruska se tedy netýká teritoria. Obrovské Rusko musí spíše vyvodit důsledky ze skutečnosti, že jak Evropa, tak Čína jsou dnes hospodářsky mnohem vyspělejší a u Číny navíc hrozí, že Rusko předčí i v sociální modernizaci.

Za těchto okolností by mělo být představitelům ruské politické elity jasné, že základní ruskou prioritu znamená modernizace země, a nikoli marná snaha o návrat k postavení globální velmoci. Vzhledem k rozlehlosti a mnohotvárnosti země by decentralizovaný politický systém založený na tržním hospodářství zřejmě uvolnil tvůrčí potenciál obyvatel Ruska a umožnil využití ohromného nerostného bohatství. Takto decentralizované Rusko by na druhé straně nemělo mít sklon podléhat imperiální mobilizaci. Volný svazek - složený z evropského Ruska, sibiřské republiky a republiky Dálného východu - by mohl snáze udržovat užší hospodářské vztahy s Evropou, s nově vzniklými státy ve Střední Asii i s Orientem, což by urychlilo rozvoj v zemi. Každá z jeho tří složek by měla být schopna povzbudit svůj vlastní tvůrčí potenciál, jejž po staletí dusil byrokratický moloch Moskvy.

Rusko dá pravděpodobně přednost Evropě před budováním impéria v tom případě, setrvá-li Amerika na druhém imperativu své strategie vůči Rusku: jmenovitě na podpoře existujícího geopolitického pluralismu v postsovětském prostoru. Taková podpora bude totiž Rusku bránit v realizaci jeho imperiálních choutek. Postimperiální a na Evropu orientované Rusko by mělo tyto americké snahy vnímat jako pomoc při upevňování regionální stability a při redukci zdrojů konfliktů na své nové, potenciálně nestálé jižní hranici. Tato politika upevňování geopolitického pluralismu by však neměla být existencí dobrých vztahů s Ruskem podmíněna. Měla by spíše sloužit jako důležitá pojistka pro případ, že by se přátelský vztah nepodařilo vytvořit, neboť odvrací hrozbu obnovení ruského imperiálního chování.

Z toho vyplývá, že politická a hospodářská podpora nově nezávislých a nesmírně významných států tvoří integrální součást širší strategie pro Eurasii. Konsolidace svrchované Ukrajiny, která se začíná považovat za středoevropský stát a usiluje o užší integraci se střední Evropou, je v této strategii právě tak důležitou složkou jako prohlubování vztahů se státy představujícími strategická

ohniska, což jsou například Ázerbájdžán a Uzbekistán, nemluvě o obecnějších snahách otevřít Střední Asii (přes překážky kladené Ruskem) globální ekonomice.

Značné mezinárodní investice do kaspické oblasti a do Střední Asie by nejenom přispěly k upevnění nezávislosti nově vzniklých států, ale z dlouhodobého pohledu by prospěly i postimperiálnímu a demokratickému Rusku. Využívání zdrojů energie a těžba nerostného bohatství by měly vést k prosperitě a zároveň k pocitu větší stability a bezpečnosti v regionu, přičemž by se za takovéto situace zřejmě zmenšovalo i nebezpečí vzniku konfliktů balkánského typu. Z rychlého regionálního rozvoje, finančně podporovaného zahraničními investicemi, by rovněž měly prospěch přilehlé ruské provincie, které jsou hospodářsky poněkud zaostalé. Kromě toho by se představitelé nových vládnoucích elit, pokud by došli k závěru, že se Rusko smířilo s integrací regionu do globální ekonomiky, přestali obávat politických důsledků úzkých hospodářských vztahů s Ruskem. Za nějakou dobu by tedy mohli přijmout Rusko zbavené imperiálních ambicí jako význačného ekonomického partnera v regionu, i když už nikoli jako jeho imperiálního vládce.

K prosazení stability a nezávislosti v oblasti jižního Kavkazu a ve Střední Asii musí Spojené státy zachovávat rozvahu, aby si neodcizily Turecko, a měly by rovněž hledat způsob, jak zlepšit vztahy s Íránem. Pokud by se Turecko cítilo vyřazeno z Evropy, do níž chce vstoupit, zřejmě by se daleko více islamizovalo a takto vyvolaná nevraživost by s velkou pravděpodobností vedla k vetování rozhodnutí o rozšiřování NATO. Turecko by pak také omezilo svou podporu Západu při stabilizaci sekulární Střední Asie a v procesu její integrace do světového společenství.

Proto by Amerika měla použít svého vlivu v Evropě a napomoci vstupu Turecka do Evropské unie - a zároveň zdůraznit, že si přeje, aby se s Tureckem zacházelo jako s evropským státem. Samozřejmě jen tehdy, nedojde-li k dramatickému vnitropolitickému zvratu směrem k islamizaci země. Pravidelné konzultace s Ankarou ohledně budoucnosti Kaspické pánve a Střední Asie by v Turecku upevnily vědomí strategického partnerství se Spojenými státy. Amerika by rovněž měla jednoznačně podpořit turecký zájem na vybudování ropovodu z Baku v Ázerbájdžánu do Ceyhanu na tureckém pobřeží Středozemního moře, který by sloužil jako největší transportní cesta ropy a plynu z Kaspické pánve.

Pokud jde o Írán, není v zájmu Spojených států prodlužovat v americko-íránských vztazích stav vzájemného nepřátelství. Jakékoli konečné usmíření by mělo spočívat v uznání oboustranných strategických zájmů na stabilizaci regionu, což je v současnosti pro Írán velice ožehavý problém. O usmíření musí nesporně usilovat obě strany a ani jednomu z účastníků z toho nesmějí plynout

žádné zvláštní výhody. V americkém zájmu je silný, byť nábožensky orientovaný Írán - niko-"li však Írán fanaticky orientovaný proti Západu -, a tuto skutečnost snad nakonec uzná i íránská politická elita. Do té doby by dlouhodobým americkým zájmům v Eurasii mnohem lépe posloužilo, kdyby Spojené státy přestaly vznášet námitky proti užší turecko-íránské hospodářské spolupráci, zejména proti stavbě nových ropovodů a budování komunikační sítě mezi Íránem, Ázerbájdžánem a Turkmenistánem. Stálá americká účast na financování takových projektů by vlastně měla spadat přímo do oblasti amerických zájmů.*

* Zde je na místě citovat moudrou radu mého kolegy Anthonyho H. Cordesmana z CS1S (z jeho přednášky „The American Threat to the United States" z února 1997, proslovené na Army War College), který varuje před americkou tendencí démonizovat určité záležitosti, nebo dokonce celé národy: „V případě Íránu, Iráku a Libye zaujaly Spojené státy nepřátelské stanovisko k zemím, jejichž režimy představuji skutečnou, avšak omezenou hrozbu, a .démonizovaly' je, aniž by se jejich strategie mohla vykázat realizovatelným střednědobým až dlouhodobým zakončením hry. Tvůrci americké politiky si nemohou namlouvat, že se jim podaří tyto státy naprosto izolovat, a nemá smysl s nimi zacházet jako se .zločineckými' nebo .teroristickými' v pravém smyslu slova... Spojené státy žiji v morálně šedivém světě a nemohou uspět, snaží-li se ho přeměnit na černobílý."

Je nutné vyzdvihnout i politickou roli Indie, a to přesto, že v současné době jde o relativně pasivního hráče na eurasijské scéně. Indie tvoří geopolitický trojúhelník s čínsko-pákistánskou koalicí a Rusko jí nemůže na rozdíl od bývalého Sovětského svazu nabídnout politickou podporu. Avšak skutečnost, že demokracie v této zemi přežila, vyvrací lépe než hromady učených knih představu, že lidská práva a demokracie mohou existovat výlučně jen na Západě. Indie znamená důkaz, že antidemokratické „asijské hodnoty", propagované politiky od Singapuru až po Čínu, jsou prostě antidemokratické, ale nikoli

nutně charakteristické pro Asii. Nezdar Indie by proto zasadil vážný úder vyhlídkám demokracie a odstranil by ze scény mocnost, která přispívá k větší rovnováze v Asii, zejména s přihlédnutím k rostoucímu geopolitickému významu Číny. To znamená, že přichází vhodná chvíle k aktivnímu zapojení Indie do diskusí týkajících se regionální stability, především budoucnosti Střední Asie, a zároveň k navázání přímějších bilaterálních vztahů mezi zástupci amerických a indických obranných složek a specialisty na obranu.

Bez prohlubujícího se porozumění mezi Amerikou a Čínou geopolitický pluralismus v celé Eurasii buď vůbec nenastane, anebo bude přinejmenším nestabilní. Z toho vyplývá, že politika, která by přiměla Čínu k vážnému strategickému dialogu a nakonec možná vedla k pokusu o třístranné rozhovory, jichž by se zúčastnilo také Japonsko, představuje první nutný krok k probuzení zájmu Číny o dohodu s Amerikou, v níž by se odráželo několik politických zájmů (zejména v severovýchodní Asii a ve Střední Asii), které mají obě země společné. Spojeným státům by se rovněž vyplatilo odstranit veškeré pochybnosti spojené s americkými závazky ve vztahu k politice jednotné Číny, pokud se však nezhorší situace kolem Tchaj-wanu, zejména po připojení Hongkongu k Číně. Proto je v čínském zájmu na připojení Hongkongu úspěšně demonstrovat, že i Velká Čína může tolerovat a ochraňovat vznikající mnohotvárnost svého vnitřního politického uspořádání.

Zatímco vznik jakékoli čínsko-rusko-íránské velikášské koalice zaměřené proti Americe je - jak už bylo uvedeno v kapitolách 4 a 6 - až na příležitostné manévrování nepravděpodobný, pro Spojené státy je svrchovaně důležité jednat s Čínou takovým způsobem, který by Peking nenutil o takové koalici ani uvažovat. V jakékoliv „antihegemonické" alianci by Čína zaujímala klíčové postavení. Byla by nejsilnější, nejdynamičtější, a tedy i vůdčí složkou. Ale taková koalice by se mohla vytvořit pouze kolem nespokojené, frustrované a nepřátelsky naladěné Číny. K tomu, aby se koalice uskupila kolem Ruska nebo Íránu, postrádají oba státy základní materiální předpoklady.

Proto je nevyhnutelný americko-čínský strategický dialog o oblastech, které by obě země rády viděly osvobozené od nadvlády jiných států aspirujících na hegemonii. Aby však obě strany došly k nějakému řešení, musí být tento dialog trvalý a věcný. V rámci takové komunikace by mohly být úspěšně projednávány spornější otázky týkající se Tchaj-wanu, nebo dokonce i lidských práv. Jednání by také mělo zcela osvětlit skutečnost, že otázka liberalizace Číny není čistě interní čínskou záležitostí, jelikož vyhlídky na mírové připojení Tchaj-wanu má pouze Čína prosperující a procházející procesem demokratizace. Jakýkoli pokus o násilné sjednocení by vedl k narušení americko-čínských vztahů a zároveň by zcela jistě měl pro Čínu neblahé důsledky, protože by nebyla schopna získat cizí kapitál a udržet tempo rozvoje. Čínské snahy stát se nejvýznamnější mocností v regionu a dosáhnout statusu globální velmoci by tak vzaly za své.

Přestože Čína nabývá dominantního postavení v regionu, ještě uplyne mnoho času, než se z ní vyvine mocnost globálního významu (důvody jsme uvedli v kapitole 6) - a paranoický strach z Číny jako státu s globálním mocenským postavením dává v zemi vzniknout doslova megalomanským choutkám a zároveň se patrně stává i zdrojem sebe-naplňujícího se proroctví o

sílícím nepřátelství mezi Čínou a Amerikou. Spojené státy by tedy Čínu neměly ani brzdit, ale ani jí činit ústupky. Měly by k ní přistupovat s respektem jako k největšímu rozvojovému státu světa, a to dosud svým způsobem úspěšnému. Význam role Číny postupně poroste nejen na Dálném východě, ale v celé Eurasii. Proto by rozhodně neškodilo přizvat Čínu na každoroční summit nejvyspělejších zemí světa, takzvané skupiny G-7, zejména když se po přizvání Ruska pozornost této schůzky zaměřila kromě hospodářské problematiky i na politickou.

Protože se Čína bude postupně integrovat do světového systému, a bude tedy méně schopná i ochotná využívat svůj primát v regionu politicky „neotesanými" způsoby, v oblastech historického zájmu Číny vznikne faktická sféra čínského vlivu, přičemž se patrně stane součástí vznikající struktury eurasijského geopolitického uspořádání. Především na míře japonsko-korejského usmíření (Amerika by je měla podporovat aktivněji) záleží, bude-li do této sféry spadat i sjednocená Korea - její sjednocení je však bez dohody s Čínou téměř vyloučené.

Nevyhnutelně nastane okamžik, kdy bude Velká Čína vyvíjet tlak na vyřešení tchajwanské otázky, avšak stupeň začlenění Číny do zavazující struktury mezinárodních ekonomických a politických vztahů může mít na povahu čínské vnitřní politiky pozitivní dopad. Pokud se připojení Hongkongu k Číně obejde bez represí, bude možné Tengovu definici vážící se k Tchaj-wanu - „jedna země, dva systémy" - změnit na „jedna země, několik systémů". Za takových okolností by se sjednocení dalo považovat za přijatelné pro všechny zúčastněné strany - přičemž se však znovu vnucuje myšlenka, že bez politické evoluce v samotné Číně nebude pokojné obnovení jediné Číny uskutečnitelné.

Čína by v každém případě měla, ať už z historických či geopolitických důvodů, pokládat Spojené státy za přirozeného spojence. Amerika na rozdíl od Japonska nebo Ruska nikdy neměla vůči Číně jakékoli územní nároky a na rozdíl od Británie ji nikdy nepokořila. Kromě toho je téměř jisté, že si Čína bez amerického souhlasu nebude schopna zajistit obrovský příliv zahraničních investic, tolik potřebných k jejímu hospodářskému růstu, a tedy i k získání prvořadého postavení v regionu. Amerika zase bez americko-čínského strategického ujednání, které by z Číny učinilo dálněvýchodní opěrný bod Spojených států v Eurasii, nevytvoří nosnou geostrategii pro asijský kontinent, a tudíž ani pro Eurasii. Čína jako regionální mocnost, kooptovaná do sítě mezinárodní spolupráce, může proto v úsilí Ameriky o stabilitu v Eurasii představovat rozhodující geostrategický přínos -přínos v tomto ohledu stejně důležitý jako Evropa a důležitější než Japonsko.

Avšak oproti situaci v Evropě demokratické předmostí ve východní části asijského kontinentu hned tak nevznikne. O důvod více, aby se Spojené státy

snažily dále pěstovat a prohlubovat strategický vztah s Čínou založený na jednoznačném potvrzení skutečnosti, že pro Ameriku je hlavním partnerem v Tichomoří a zároveň klíčovým globálním partnerem demokratické a hospodářsky úspěšné Japonsko. Přestože Japonsko, neboť vyvolává v oblasti silné antipatie, nemůže dosáhnout pozice nejvlivnější asijské regionální mocnosti, může se stát jednou z vedoucích mezinárodních sil. Tokio má možnost vybojovat si dominantní roli v globální aréně úzkou spoluprací se Spojenými státy ve sféře, kterou bychom mohli nazvat novou agendou globálních zájmů, a vyhnout se neplodným a neproduktivním snahám získat postavení regionální mocnosti. Americké státnické umění by tedy mělo navigovat Japonsko tímto směrem. Americko-japonská smlouva

0 volném obchodu by napomohla vytvoření společného ekonomického prostoru, čímž by spolupráci jenom posílila a uvedla do života

1 výše zmíněný cíl - proto by obě země měly užitečnost takové smlouvy společně zvážit.

Amerika je schopna přizpůsobit se regionálním záměrům Číny jen na základě těsného vztahu s Japonskem, ale zároveň bude muset oponovat některým jejím příliš svévolným projevům. Pouze tak lze uskutečnit komplikované třístranné uspořádání, v němž se promítne globální převaha Spojených států, vedoucí postavení Číny v regionu a výrazné uplatnění Japonska na mezinárodní scéně. Avšak tomuto uspořádání se širokým geostrategickým záběrem by mohlo uškodit neuvážené rozšiřování americko-japonské vojenské spolupráce. Japonsko by nemělo být nepotopitelnou letadlovou lodí Spojených států na Dálném východě a nemělo by vystupovat ani jako jejich nejdůležitější vojenský spojenec nebo potenciální asijská regionální mocnost. Snaha o naplnění byť jen jedné z výše uvedených rolí by mohla vést k vyloučení Ameriky z asijské pevniny, zničit její vyhlídky na dosažení strategického konsenzu s Čínou, a tudíž zmařit šance Ameriky na upevnění stabilního geopolitického pluralismu v celé Eurasii.

TRANSEURASIJSKÝ BEZPEČNOSTNÍ SYSTÉM

Aby se předem zamezilo vzniku jediné dominantní mocnosti, měl by zhruba na počátku příštího století posílit stabilitu geopolitického pluralismu v Eurasii Transeurasijský bezpečnostní systém (TESS). Do takovéhoto bezpečnostního uspořádání by mělo být zahrnuto rozšířené NATO - spojené s Ruskem chartou o spolupráci - zároveň s Čínou a Japonskem (které by zůstalo svázáno se Spojenými státy bilaterální bezpečnostní smlouvou). Aby však události dospěly tak daleko, musí se nejdříve rozrůst NATO a je také třeba do širšího regionálního rámce bezpečnostní spolupráce zapojit i Rusko. Navíc Japonsko s

Amerikou musí vzájemně konzultovat zahájení triangulárního politicko-bezpečnostního dialogu na Dálném východě, do něhož pojmou Čínu, a na tomto úkolu neúnavně spolupracovat. Třístranné americko-japonsko-čínské rozhovory o bezpečnosti by mohly nakonec zahrnout další účastníky z Asie a ještě později přejít v dialog s Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OSCE). Takovýto dialog by mohl nakonec připravit půdu pro konání řady konferencí všech evropských a asijských zemí a prakticky započít proces institucionalizace trans-kontinentálního bezpečnostního systému.

Za nějakou dobu by se zřejmě začala vytvářet i formální struktura. Ta by dala podnět ke vzniku Transeurasijského bezpečnostního systému, organizaci, která by poprvé zahrnovala celý eurasijský megakontinent. Jakmile již naznačená praktická politická opatření vytvoří nutné předpoklady, formování tohoto systému - definování jeho podstaty a následná institucionalizace - se pravděpodobně stane hlavní iniciativou bezpečnostní architektury příštího desetiletí. Takový široký bezpečnostní rámec by mohl obsahovat stálý výbor pro bezpečnost, jenž by se skládal z největších eurasijských entit, aby se zdůraznila schopnost TESS uvést do života účinnou spolupráci při řešení záležitostí klíčového významu pro globální stabilitu. Z Ameriky, Evropy, Číny, Japonska a Indie, a možná i z některých dalších států, by mohlo vzejít jakési jádro popsaného strukturovaného transkontinentální-ho systému. Ve své konečné podobě by TESS Ameriku pozvolna zbavoval alespoň některých břemen, přestože by si Spojené státy i nadále uchovaly rozhodující roli hlavního rozhodčího v Eurasii.

AŽ SKONČÍ NADVLÁDA POSLEDNÍ GLOBÁLNÍ SUPERVELMOCI

V dlouhodobé perspektivě se s velkou pravděpodobností ukáže, že soustředění moci v rukou jediného globálního hegemona přestává být pro světovou politiku únosné. Amerika proto není jenom první a jedinou, ale zřejmě i poslední vpravdě globální supervelmocí.

Důvod nespočívá pouze v čím dál tím větší „prostupnosti" národních států, ale i v tom, že stále mohutnější tok informací, otevírajících cestu k moci, není omezován státními hranicemi. Rovněž ekonomická moc nebude soustředěna jen na několika místech.

V příštích letech žádná mocnost patrně nedosáhne úrovně 30 % světového hrubého domácího produktu. Amerika si tuto výsadu udržela po větší část tohoto století (v roce 1945 činil její podíl dokonce téměř 50 %). Podle některých odhadů lze tvrdit, že na konci tohoto desetiletí bude na Ameriku stále připadat alespoň 20 % světového hrubého domácího produktu. Ale tato hodnota se pravděpodobně sníží na 10-15 % kolem roku 2020, kdy ostatní mocnosti -

Evropa, Čína, Japonsko - zvýší svůj relativní podíl na víceméně americkou úroveň. Lze však téměř vyloučit, že by jediná entita dosáhla globální ekonomické převahy srovnatelné s úspěchem Ameriky v tomto století, což bude mít zřetelné a dalekosáhlé vojenské a politické důsledky.

Kromě toho právě mnohonárodní a výjimečná povaha americké společnosti usnadnila Americe zevšeobecnit svou hegemonii tak, že nepůsobila vyloženě jako nadvláda národní. Například na snahu Číny o světový primát by jiné státy nutně pohlížely jako na pokus o vnucení národní hegemonie. Stručně řečeno, každý se může stát Američanem, ale jenom Číňan může být Číňanem, a tato skutečnost představuje další a významnou překážku na cestě k jakékoli v podstatě národní světové nadvládě.

Proto nelze předpokládat, že až začne primát Spojených států ve světě slábnout, převezme dnešní americkou světovou nadvládu jediný stát. Kardinální otázka pro budoucnost tedy zní: „Co odkáže Amerika světu jako trvalé dědictví svého prvenství?"

Odpověď částečně záleží na tom, jak dlouho toto prvenství potrvá a jak energicky a jakým způsobem Amerika vytvoří základy pro partnerství klíčových velmocí, aby se tato partnerství mohla za nějakou dobu i formálně institucionalizovat. Ve skutečnosti se může ukázat, že se okno historické příležitosti pro konstruktivní využití americké globální moci otevřelo jen na relativně krátkou dobu, a to jak z vnitřních, tak z vnějších důvodů. Nikdy předtím nezískala mezinárodní nadvládu opravdová, neelitářská demokracie. Honba za mocí, a zejména ekonomické náklady a lidské oběti, které uplatňování takové moci často vyžaduje, jsou obecně neslučitelné s demokratickými instinkty. Demokratizace zkrátka imperiální mobilizaci škodí.

Nad budoucností se tak vznáší otazník, zda se Amerika může stát první supervelmocí, která nebude schopna či ochotna vykonávat svou moc. Může se z ní stát bezmocná globální velmoc? Podle průzkumů veřejného mínění je jenom nízké procento Američanů (13 %) příznivě nakloněno vyhlídkám, že „Spojené státy jako jediná supervelmoc by si i nadále měly udržet své postavení světového vůdce při řešení mezinárodních problémů". Naprostá většina Američanů (74 %) dává přednost tomu, aby „se Spojené státy podílely na řešení mezinárodních problémů spolu s ostatními zeměmi".*

* „An Emerging Consensus - A Study of American Public Attitudes on America's Role in the World", College Park: Center for International and Security Studies at the University of Maryland, červenec 1996. Je pozoruhodné, ale ne v rozporu s výše uvedenými údaji, že výzkum provedený touto institucí začátkem roku 1997 (pod vedením Stevena Kulla) vykázal výraznou většinu pro

rozšíření NATO (62 % pro rozšířeni, přičemž 27 % rozhodně pro a jenom 29 % proti, z čehož 14 % rozhodně proti).

Navíc Amerika jako multikulturní země může mít značné obtíže s nalezením konsenzu v otázkách zahraniční politiky, s výjimkou situace opravdu mohutného a všeobecně vnímaného přímého vnějšího ohrožení. Takový konsensus v zásadě existoval v průběhu druhé světové války, a dokonce i během studené války. Avšak nespočíval jenom ve společných demokratických hodnotách, jež veřejnost tenkrát pokládala za ohrožené, ale i v kulturní a etnické spřízněnosti s převážně evropskými oběťmi nepřátelského totalitarismu.

Vzhledem k tomu, že srovnatelné vnější ohrožení neexistuje, americká společnost se patrně mnohem hůře shodne na těch otázkách zahraniční politiky, které nevycházejí z nejhlubšího přesvědčení a z obecně sdílené kulturně-etnické spřízněnosti a které stále vyžadují trvalou a někdy nákladnou angažovanost země, a to v imperiálním smyslu. Kdyby nic jiného, dva extrémně se lišící pohledy na důsledky amerického historického vítězství ve studené válce jsou rozhodně politicky zajímavé: na jedné straně názor, že konec studené války opravňuje Ameriku významně snížit její angažovanost v globálních záležitostech bez ohledu na následky pro americké postavení ve světě, a na straně druhé představa, že přichází doba opravdového mezinárodního multilateralismu, jemuž by Amerika měla přenechat část své svrchovanosti. Oba tyto názory mají řadu zapálených stoupenců.

Obecně řečeno, kulturní změny v Americe zřejmě nebudou v souladu s trvalým vykonáváním imperiální nadvlády v pravém slova smyslu, neboť to vyžaduje vysoký stupeň ideové motivace, intelektuální angažovanost a živé vlastenecké cítění. Avšak hlavní proud americké kultury se stále víc upíná na masovou zábavu, v níž naprosto převažují témata orientovaná na osobní hédonismus a na únik od společenské zodpovědnosti. Výsledný účinek těchto tendencí téměř znemožňuje získat společnost pro potřebný politický konsensus, jenž by podpořil trvalou, a někdy samozřejmě i nákladnou, vůdčí úlohu Ameriky v zahraničí. V tomto ohledu hrají mimořádně důležitou roli masové sdělovací prostředky, podněcující rozhodný odpor vůči jakémukoli případnému použití síly, které by si vyžádalo byť jen minimální oběti na životech.

Kromě toho se Amerika i západní Evropa jen obtížně vyrovnávají s kulturními následky sociálního hédonismu a s dramatickým poklesem společenského významu základních hodnot vycházejících z náboženské tradice. (Paralely s úpadkem imperiálních systémů shrnuté v kapitole 1 takřka bijí do očí.) Následná kulturní krize je spojena s nárůstem užívání drog a - zejména v Americe - s rasovou problematikou. A konečně, míra ekonomického růstu už

není s to držet krok s očekáváním stále větších materiálních výhod, s očekáváním posilovaným kulturou, která klade důraz na konzumní způsob života. Není jistě přehnané tvrzení, že se v intelektuálních kruzích západní společnosti stává téměř hmatatelným pocit historické úzkosti, nebo dokonce snad i historického pesimismu.

Když takřka před půlstoletím významný historik Hans Kohn zaznamenal tragické zkušenosti obou světových válek a ochromující následky totalitarismu, projevil obavy, že se Západ zřejmě brzy unaví a vyčerpá. Obával se dokonce, že „člověk dvacátého století ztratil velkou část svého sebevědomí, které měl jeho předchůdce ve století devatenáctém. Poznal temné síly dějin na vlastní kůži. Úkazy, které měly patřit minulosti, znovu vyvstaly: fanatická víra, neomylní vůdcové, otroctví a masakry, vyhlazování celých populací, krutost a barbarství."*

* Hans Kohn, The Twenlielh Century, New York 1949, str. 53.

Nedostatek sebevědomí posílilo všeobecné zklamání z toho, co přinesl konec studené války. Místo „nového uspořádání světa", založeného na jednotě názorů a harmonii, se „úkazy, které měly patřit minulosti", z čistá jasna staly podobou budoucnosti. Přestože etnické a národnostní konflikty už zřejmě nemohou vyvolat světovou válku, ohrožují mír ve významných oblastech zeměkoule. Nelze tedy tvrdit, že by se v dohledné době dala válka považovat za překonanou záležitost. Pro bohaté země, krocené jejich sebezničující technologickou kapacitou i vlastním zájmem, představuje válka luxus, který si v jejich očích mohou dovolit jen chudé národy tohoto světa. Ale limity bránící privilegovaným národům ve válčení budou v blízké budoucnosti mezi chudými dvěma třetinami lidstva patrně dosti vzácným jevem.

Je rovněž pozoruhodné, že mezinárodní konflikty a teroristické akce se až doposud obešly bez jakéhokoli použití zbraní hromadného ničení. Nelze vůbec předvídat, jak dlouho tato sebekázeň potrvá, avšak snazší dostupnost - nejenom pro jednotlivé státy, ale i pro organizované skupiny - těchto prostředků, bakteriologických či jaderných zbraní, které mohou mít za následek obrovské ztráty na životech, zároveň mnohonásobně zvyšuje pravděpodobnost jejich použití.

Před Amerikou jako vůdčí mocností světa se tedy pootevírá okno historické příležitosti. Momentální relativní mír na světě možná nebude mít dlouhého trvání. Tyto vyhlídky jen podtrhují naléhavou potřebu, aby se Amerika ve světových záležitostech angažovala a záměrně se snažila zdůraznit mezinárodní politickou stabilitu a oživit smysl pro historický optimismus na Západě. K

oživení tohoto optimismu je zapotřebí projevit schopnost současně se vypořádat s vnitřními společenskými i vnějšími geopolitickými problémy.

Avšak přivést na Západě k životu optimismus a vzkřísit univerzalismus jeho hodnot není úkolem, který by závisel výhradně na Americe a Evropě. Japonsko a Indie dokazují, že pojem lidská práva a důraz na budování demokracie se mohou uplatnit také v asijském prostředí, a to jak ve vysoce vyspělých zemích, tak i v těch, které se teprve začínají rozvíjet. Trvalé úspěchy japonské a indické demokracie tedy velice významně posilují vyhlídky na budoucí důvěryhodné politické ; uspořádání celého světa. Zkušenost obou zemí spolu s příklady Jižní

Koreje a Tchaj-wanu poskytují příslib, že pokračující hospodářský růst Číny spojený s tlakem na změny, vyvolávaným zvnějšku začleňováním Číny do mezinárodního dění, povedou snad také k postupné demokratizaci čínského systému.

Pro Ameriku je řešení těchto problémů stejným břemenem jako její jedinečná zodpovědnost. Reakce Ameriky nemůže být vzhledem k povaze americké demokracie účinná, pokud veřejnost nepochopí důležitou skutečnost, že americká moc bude i nadále vytvářet rozšiřující se rámec stabilní geopolitické spolupráce, jež může odvrátit globální anarchii a zároveň úspěšně zabránit vzniku nové mocenské výzvy. Tyto dva cíle - odvrácení světové anarchie a možného nástupu mocenského rivala - jsou neoddělitelnou součástí dlouhodobě platného zdůvodnění, proč by se Amerika měla angažovat v globálních záleži-tostech, jmenovitě při vytváření trvalého rámce globální geopolitické spolupráce.

Snahy o vyjádření nového hlavního a celosvětového úkolu Spojených států, který před nimi vyvstal hned po konci studené války, byly až do dnešního dne bohužel pouze jednorozměrné. Nepodařilo se totiž při nich spojit dvě nezbytné složky - potřebu zlepšit podmínky pro život lidí a nutnost zachovat ústřední postavení americké moci ve světovém dění. Můžeme zde ostatně uvést několik takových pokusů z nedávné minulosti. Během prvních dvou let Clintonovy vlády se při

obhajobě „asertivního multilateralismu" nebraly dostatečně v úvahu základní zákonitosti současné moci. Později se při důrazném prosazování alternativní myšlenky - globálního „šíření demokracie" jako hlavního cíle Spojených států - právě tak nebral v úvahu pro Ameriku stále platný důležitý fakt, že je nutné udržovat globální stabilitu, nebo dokonce rozvíjet nějaký prospěšný (avšak naneštěstí nikoli „demokratický") mocenský vztah, například s Čínou.

Ještě s menším úspěchem než hlavní americká priorita skončily konkrétnější návrhy, například na odstranění převládající nespravedlnosti v globálním rozdělování příjmů, na vytvoření zvláštního „vyspělého strategického

partnerství" s Ruskem nebo na omezení šíření zbraní. Další alternativy - aby se Amerika soustředila na ochranu životního prostředí nebo, ještě úžeji, na boj proti lokálním ozbrojeným konfliktům - rovněž obsahovaly tendenci ignorovat zásadní skutečnosti globální moci. Výsledkem je, že žádná z uvedených strategií dostatečně nesplňovala požadavek vytvořit globální politickou stabilitu, která představuje nezbytný základ k prodloužení americké hegemonie a k účinnému odvrácení mezinárodní anarchie.

Stručně řečeno, cíl politiky Spojených států rozhodně musí být dvojí: udržet dominantní postavení Ameriky alespoň po další generaci, nejlépe ještě o něco déle, a vytvořit geopolitický rámec, jenž by umožňoval vstřebávat nevyhnutelné otřesy i napětí sociálně-politických změn a z něhož by se zároveň vyvíjelo geopolitické jádro společné zodpovědnosti za mírové vedení světa. Prodloužení etapy postupně narůstající spolupráce s eurasijskými partnery, kterou by Amerika stimulovala i řídila, může také napomoci přípravě podmínek směřujících ke zdokonalení existujících a rychle zastarávajících struktur Organizace spojených národů. Nové rozdělení zodpovědnosti a výsad umožní vzít v úvahu změny v globálním rozložení moci, jež je diametrálně odlišné od reality v roce 1945.

Uskutečňování těchto snah navíc podpoří další historická výhoda: nová síť globálního spojení, která se rapidně rozrůstá mimo tradiční státní soustavu. Tato síť - posílená internetem a utkaná z mnohonárodních sdružení, nevládních organizací (z nichž mnohé mají nadnárodní charakter) a vědecké komunity - už nyní tvoří neformální globální systém, který je v souladu s institucionalizovanou a širokou globální spoluprací.

Během příštích několika desetiletí by tedy mohla vzniknout fungující struktura globální spolupráce, beroucí v úvahu politickou realitu, a pozvolna přebírat žezlo od současného světového „regenta který na sebe dočasně vzal břemeno zodpovědnosti za světový miř a stabilitu. Geostrategický úspěch tohoto konání bude v tomto ohledu zřejmě představovat odkaz odpovídající roli Ameriky jakožto první, jediné a poslední opravdu globální velmoci.

REJSTŘÍK je na mobilním zařízení k ničemu tak jsem jej nepředělával…